

**Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών
Τμήμα Ιατρικής • Τμήμα Βιολογίας • Τμήμα Κοινωνιολογίας**

Διατμηματικό Πρόγραμμα
Μεταπτυχιακών Σπουδών Βιοηθική

Όνομα: Ευαγγελία Βρέντζου (ΑΜ.56)

Τίτλος: **Περιβαλλοντική Ηθική και Περιβαλλοντική Πολιτική:
Η περίπτωση του Ψηλορείτη**

Εξεταστική Επιτροπή: Κούση Μαρία (επιβλέπουσα)
Δραγώνα-Μονάχου Μυρτώ
Πυρίντσος Στέργιος

Διπλωματική Εργασία

Οκτώβριος 2008

Abstract

Environmental Ethics and Environmental Policy:

The case of Mountain Ida (Psiloritis), Crete

Environmental policies so far have been primarily shaped by specific organizational structures such as the state, which take into account environmental challenges. The influence of civil society actors, including those at the local level is not negligible. When studying such policies, environmental ethics is of particular importance, given its aims to formulate rules and attitudes towards the ultimate goal of sustaining life on the planet in the best possible conditions. This is done through the redefining of the theory on the instrumental or intrinsic value of nature, which is the central concern in the development of environmental philosophy and environmental ethics. Environmental policies reflect concerns similar to those of environmental ethics' theories such as anthropocentrism, biocentrism, ecocentrism, and deep ecology. At the same time, environmental policies refer to principles of environmental ethics. The most frequently used principle in environmental policies and programs, more particularly, is the principle of sustainability and sustainable development, which is based on the principle of beneficence and non-injury and follows the principle of environmental and intergenerational justice.

This paper attempts to explore whether and how these principles are reflected in environmental policies (national and European) relating to the area of Mountain Ida. The area offers a good example of a case study due to the interventions undertaken concerning the environment by the state, the European Union and local government.

The Mountain of Ida is located in central Crete and embraces some of the most important ecosystems, which host a substantial number of endemic species of flora and fauna and show rare geomorphologic features. As in most mountainous regions of southern Europe, in this region as well, informal agricultural and livestock breeding systems have been in existence, whereby environmental and social sustainability were indivisible. The system consisted of rules which locals have adopted and implemented without the interference of the state or other entities. Livestock farmers had the leading role in rural economy and in maintaining agro-ecological zones which contributed to the absence of the desertification of the area.

Over the last three decades policies were applied from above, attempting to "improve" the livestock sector and farmers' economic status, by increasing their income (through subsidies) and strengthen infrastructures for the development of further activities. However, these policies were mainly anthropocentric and did not take into account the environmental threats which had significant impacts on the socioeconomic conditions of the area and intensive consequences on the Psiloritis environment. At the same time, structural changes led to the separation of environmental and social sustainability and disturbed the pre-existing agricultural and livestock system. Slowly

but surely, these changes began to displace the livestock farming and started the discussion on the use of the area for other activities. Other social groups and users have been claiming the management and exploitation of natural resources. Today, the discussions focus on new activities such as alternative forms of tourism, establishment of renewable energy sources (RES), and the creation of a geo-park. The configuration of these new conditions and the need for determining land use has brought to the fore the debate about sustainable management of the natural environment of Psiloritis. The main contributors to this debate were the local government and the local social institutions through their collective action.

It is relatively early to assess the results from the application of environmental and developmental policies, but we can draw some conclusions, which will contribute, to more effective future implementation. These conclusions relate to the local community, which has become much more receptive, than in the past, towards initiatives with environmental concern and protection of natural resources.

Strong oppositions or conflicts have not appeared as responses from the local community to the top-down policies. This is most likely a result of the positive economic impacts on the life of the local community. Furthermore, local financial or other interests have not yet been affected.

Sustainable development approaches include those, which are led on the one hand, by major economic actors and the state, while on the other, by communities and alternative economic and institutional actors. Treadmill and weak sustainable development approaches prioritize economic development, not considering environmental impacts to be significant. However, ideal model and strong sustainable development approaches prioritize the environment and aim towards minimal levels of environmental impacts, as well as a more socially just oriented economic system.

The development policies implemented so far in the local communities of Mountain Psiloritis, what must be noted is the recent shift to more effective development models related to environmental protection. The policies of the early 1980's, find and reinforce the sheer economic growth model of the treadmill of production. In the late 1990's however, new environmental policies go a step further and consolidate the weak model of sustainable development, which begins slowly to lay the foundations towards a rather limited environmental protection.

When aiming towards strong sustainable development, changes are required such as the restructuring of institutions, the diversification of production and consumption patterns, the establishment of environmental friendly technologies and systematic use of social and environmental indicators. At the same time participation of residents in the decision-making is needed, either individually or through local groups. However, the diverse theories of environmental ethics - anthropocentrism, bio-centrism, and eco-centrism and related principles of beneficence and non-injury as well as the those of sustainability and intergenerational justice - are also reflected in the experiences of local communities with environmental and developmental policies of the last thirty years. Anthropocentrism appears to dominate through the model of the treadmill of

production as well as that of weak sustainable development. Some signs of change towards stronger environmental ideas and actions are recently the focus of discussions, especially by younger groups in the local community of Ida. Yet, overall, residents and local authorities do not appear prepared to accept the ecocentric dimension of environmental ethics.

Key words: Environmental Policies, Environmental Ethics, Rural communities, Sustainable Development, Local government, Local communities, Psiloritis/Ida, agro-tourism, geo-parks, Cretan rural communities.

Περίληψη

Τίτλος εργασίας : Περιβαλλοντική Ηθική και Περιβαλλοντική Πολιτική:

Η περίπτωση του Ψηλορείτη

Οι περιβαλλοντικές πολιτικές έως σήμερα έχουν κυρίως διαμορφωθεί από συγκεκριμένες οργανωτικές δομές όπως το κράτος, λαμβάνοντας υπόψη τις περιβαλλοντικές προκλήσεις. Η επιρροή των φορέων της κοινωνίας των πολιτών, συμπεριλαμβανομένων και των τοπικών δεν είναι αμελητέα. Η διάσταση της περιβαλλοντικής ηθικής είναι ιδιαίτερης σημασίας, εφόσον στοχεύει στη διαμόρφωση κανόνων και συμπεριφορών με απώτερο σκοπό τη διατήρηση της ζωής πάνω στον πλανήτη, με όσο το δυνατόν καλύτερους όρους. Αυτό επιχειρείται μέσω του επαναπροσδιορισμού της θεωρίας της αξίας της φύσης – εργαλειακή ή εγγενής αξία – που είναι ο κεντρικός φιλοσοφικός προβληματισμός στην ανάπτυξη της περιβαλλοντικής φιλοσοφίας και της περιβαλλοντικής ηθικής.

Οι περιβαλλοντικές πολιτικές αντανακλούν προβληματισμούς που αφορούν θεωρίες περιβαλλοντικής ηθικής όπως τον ανθρωποκεντρισμό, το βιοκεντρισμό, τον οικοκεντρισμό και τη βαθιά οικολογία και παράλληλα αναφέρονται σε αρχές περιβαλλοντικής ηθικής στις οποίες επιχειρούν να βασιστούν. Η πιο συχνά «χρησιμοποιημένη» αρχή, στην πολιτική γενικότερα και στα περιβαλλοντικά προγράμματα ειδικότερα, είναι η αρχή της αειφορίας ή της βιώσιμης ανάπτυξης που βασίζεται στην αρχή της αγαθοεργίας και της μη βλάβης ενώ, έπεται η αρχή της περιβαλλοντικής και διαγενεακής δικαιοσύνης.

Με την παρούσα εργασία επιχειρείται να διερευνηθεί εάν και κατά πόσο αντανακλούνται αυτές οι αρχές της περιβαλλοντικής ηθικής σε περιβαλλοντικές πολιτικές (ευρωπαϊκές και εθνικές) που αφορούν στην ευρύτερη περιοχή του όρους Ίδη. Η περιοχή αποτελεί ένα καλό δείγμα περιπτώσιολογικής μελέτης λόγω των παρεμβάσεων που έχουν επιχειρηθεί για το περιβάλλον μέσω του κράτους, της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Η οροσειρά του όρους Ίδη βρίσκεται στην κεντρική Κρήτη, περιλαμβάνει μερικά από τα σημαντικότερα οικοσυστήματα της, φιλοξενεί σημαντικό αριθμό ενδημικών ειδών χλωρίδας και πανίδας και εμφανίζει σπάνια γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά. Όπως και στις περισσότερες ορεινές περιοχές της νότιας Ευρώπης,

έτσι και εδώ, ανέκαθεν υπήρχε δομημένο ένα άτυπο αγροτοκτηνοτροφικό σύστημα, κάτω από το οποίο η περιβαλλοντική και κοινωνική αειφορία ήταν αλληλοεξαρτώμενες. Το σύστημα αποτελούνταν από κανόνες που οι ντόπιοι είχαν θεσπίσει και στη εφαρμογή τους δεν παρέμβαιναν κρατικοί ή άλλοι φορείς. Οι κτηνοτρόφοι είχαν τον πρώτο ρόλο στην αγροτική οικονομία και παράλληλα στη διατήρηση των αγρο-οικολογικών ζωνών δεδομένου ότι η παρουσία τους συνέβαλε καθοριστικά στη μη ερημοποίηση του χώρου.

Κατά την τελευταία τριακονταετία εφαρμόστηκαν πολιτικές που επιχείρησαν να «βελτιώσουν» τον τομέα της κτηνοτροφίας αυξάνοντας το εισόδημα των κτηνοτρόφων (επιδοτήσεις) και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη επιπλέον δραστηριοτήτων. Όμως ο τρόπος χορήγησης των ενισχύσεων έχοντας αμιγώς ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα και μη λαμβάνοντας υπόψη τους περιβαλλοντικούς κινδύνους προκάλεσε σημαντικές αλλαγές στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της περιοχής και έντονες παρεμβάσεις στο περιβάλλον του Ψηλορείτη. Παράλληλα συνέβησαν δομικές αλλαγές που διαχώρισαν την περιβαλλοντική από την κοινωνική αειφορία και διατάραξαν το αγροτοκτηνοτροφικό σύστημα. Αργά αλλά σταθερά αυτές οι αλλαγές άρχισαν να εκτοπίζουν την αγροτική δραστηριότητα και ξεκίνησε η συζήτηση για χρήση της περιοχής και για άλλες δραστηριότητες. Στη διαχείριση και «εκμετάλλευση» του φυσικού πλούτου διεκδικούν πλέον θέση και άλλες πληθυσμιακές ομάδες και κοινωνικοί χρήστες. Σήμερα γίνεται λόγος για νέες δραστηριότητες όπως π.χ. εναλλακτικές μορφές τουρισμού, εγκατάσταση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (Α.Π.Ε.), και η δημιουργία γεω-πάρκου. Η διαμόρφωση των νέων συνθηκών έφερε στο προσκήνιο τη συζήτηση για αειφορική διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος του Ψηλορείτη. Κύριοι εκφραστές αυτής της συζήτησης υπήρξαν η τοπική αυτοδιοίκηση και οι κοινωνικοί φορείς μέσα από τη δημιουργία συλλογικών σχημάτων.

Είναι σχετικά πρόωρο να αξιολογήσουμε τα αποτελέσματα από την εφαρμογή των αναπτυξιακών ή/και περιβαλλοντικών πολιτικών. Μπορούμε όμως να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα τα οποία θα συμβάλλουν στην αποτελεσματικότερη εφαρμογή νέων. Τα συμπεράσματα αυτά αφορούν στην τοπική κοινωνία, η οποία έχει γίνει πολύ περισσότερο δεκτική σε σχέση με το παρελθόν, σε πρωτοβουλίες περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος και προστασίας του φυσικού πλούτου. Από την ανταπόκριση της τοπικής κοινωνίας στο σύνολο των περιβαλλοντικών δράσεων που

έχουν υλοποιηθεί διαπιστώνεται ότι δεν έχουν υπάρξει μέχρι σήμερα έντονες αντιδράσεις ή συγκρούσεις. Εκτιμάται ότι αυτό συμβαίνει γιατί οι περισσότερες παρεμβάσεις έχουν θετικό αντίκτυπο στην ποιότητα ζωής των κατοίκων και παράλληλα είναι ήπιες αφού αφορούν κυρίως ενέργειες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης. Επιπρόσθετα δεν έχουν θιγεί μέχρι σήμερα οικονομικά ή άλλα συμφέροντα.

Διαφορετικές προσεγγίσεις της βιώσιμης ανάπτυξης επισημαίνουν τον κεντρικό ρόλο διαφορετικών φορέων. Στο μοντέλο του αέναου τροχού παραγωγής, είναι οι οικονομικοί κυρίως φορείς αυτοί που κυριαρχούν και ωθούν την οικονομική ανάπτυξη μη θεωρώντας σημαντική την υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Στην προσέγγιση της αδύναμης βιώσιμης ανάπτυξης το κράτος και οι οικονομικοί παραγωγοί αναγνωρίζουν τη σχέση της οικονομίας με το περιβάλλον αλλά προβαίνουν σε μέτρα που περιορίζουν οριακά τις επεμβάσεις τους σε αυτό. Τέλος, στο ισχυρό και στο ιδανικό μοντέλο βιώσιμης ανάπτυξης κοινωνικοί, οικονομικοί και κρατικοί φορείς προωθούν εναλλακτικές μορφές ανάπτυξης υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος.

Στις αναπτυξιακές πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί μέχρι σήμερα στην περιοχή διαπιστώνεται μετακίνηση σε αποτελεσματικότερα, σε σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος, μοντέλα ανάπτυξης. Οι εφαρμοζόμενες πολιτικές στην αρχή της δεκαετίας του 1980 βρίσκουν και ενισχύουν το μοντέλο του αέναου τροχού παραγωγής. Στη συνέχεια, προς το τέλος της δεκαετίας του 1990 οι νέες πολιτικές κάνουν ένα βήμα παραπέρα και εδραιώνουν το μοντέλο της αδύναμης βιώσιμης ανάπτυξης το οποίο, παρ' όλο που δεν είναι το καταλληλότερο για το περιβάλλον, αρχίζει να θέτει τις βάσεις για τη μετεξέλιξή του στα επόμενα αποτελεσματικότερα μοντέλα. Βέβαια, απαιτούνται μια σειρά από διαρθρωτικές αλλαγές όπως αναδιάρθρωση των θεσμών, διαφοροποίηση του μοντέλου παραγωγής και κατανάλωσης, εγκατάσταση τεχνολογιών φιλικών προς το περιβάλλον και συστηματική χρήση κοινωνικών και περιβαλλοντικών δεικτών. Παράλληλα απαιτείται η ενίσχυση της συμμετοχικότητας των κατοίκων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων είτε μεμονωμένα είτε μέσα από συλλογικά σχήματα. Η βιοηθική, ως δημόσιος διάλογος, και η περιβαλλοντική ηθική κατ' επέκταση μπορεί να παίξει ρόλο και να συμβάλλει στην εφαρμογή πολιτικών – τοπικών, εθνικών και ευρωπαϊκών – που ενισχύουν μοντέλα ανάπτυξης που σέβονται και φροντίζουν το περιβάλλον.

Πάντως οι θεωρίες της περιβαλλοντικής ηθικής που κυριαρχούν και αντανakλώνται, μέσα από την εμπειρία της τοπικής κοινωνίας και των περιβαλλοντικών-αναπτυξιακών πολιτικών της τελευταίας τριακονταετίας στην περιοχή είναι ο ανθρωποκεντρισμός και ο βιοκεντρισμός. Οι αντίστοιχες αρχές είναι η αρχή της αγαθοεργίας και μη βλάβης μέσω της αρχής της αειφορίας και της διαγενεακής δικαιοσύνης. Τα μοντέλα ανάπτυξης που εμφανίζεται να υπερισχύουν είναι αυτό του αέναου τροχού παραγωγής και της αδύναμης βιώσιμης ανάπτυξης.

Καταλήγοντας, η τοπική κοινωνία - κάτοικοι και τοπική αυτοδιοίκηση - δεν είναι έτοιμη να δεχθεί την οικοκεντρική διάσταση της περιβαλλοντικής ηθικής, ούτε είναι έτοιμη να χαρακτηρίσει τον άνθρωπο σαν ένα μέρος του συνόλου και όχι σαν κυρίαρχο.

Λέξεις κλειδιά : Περιβάλλον, Ηθική, Αρχές Περιβαλλοντικής Ηθικής, Αειφορική – Βιώσιμη Ανάπτυξη, Περιβαλλοντική Πολιτική, Τοπικές Κοινωνίες, Ψηλορείτης, γεωπάρκα, αγροτουρισμός, αγροτική πολιτική.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	4
1. Κεφάλαιο 1 ^ο - Αρχές περιβαλλοντικής ηθικής.....	9
1.1. Περιβαλλοντική ηθική.....	9
1.2. Θεωρία της αξίας της φύσης	12
1.3. Καντιανή ηθική και θεωρία της αξίας της φύσης.....	15
1.4. Θεωρίες περιβαλλοντικής ηθικής.....	21
1.5. Αρχές της περιβαλλοντικής ηθικής	26
1.5.1. Αρχή της Αυτονομίας (autonomy principle, AP).....	27
1.5.2. Αρχή της Αγαθοεργίας και μη βλάβης.....	30
1.5.2.1. Αρχή της αειφορίας ή βιωσιμότητας (sustainability).....	35
1.5.2.2. Αρχή της διαγενεακής δικαιοσύνης.....	38
1.5.3. Αρχή της Περιβαλλοντικής Δικαιοσύνης.....	39
1.6. Δικαιώματα των ζώων.....	45
1.7. Βιοποικιλότητα και Γεωποικιλότητα.....	48
2. Κεφάλαιο 2 ^ο – Η περίπτωση του Ψηλορείτη : περιβάλλον, κοινωνία, πολιτική	51
2.1. Εισαγωγή.....	51
2.2. Περιβαλλοντική νομοθεσία και περιβαλλοντική πολιτική.....	52
2.3. Μελέτη περίπτωσης.....	66
2.3.1. Πλαίσιο αναφοράς για την περιοχή.....	66
2.3.2. Κοινωνικές επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής.....	73
2.3.3. Πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί	79
3. Κεφάλαιο 3 ^ο Συμπεράσματα.....	91
3.1. Περιβαλλοντική πολιτική και Ψηλορείτης.....	91
3.1.1. Φιλοσοφική θεώρηση των συμπεριφορών και των πολιτικών	101
Επίλογος.....	105
Βιβλιογραφία.....	108

Εισαγωγή

Ενώ η ανάγκη για τη δημιουργία ενός φιλοσοφικού κλάδου με βασικό αντικείμενο όχι μόνο τον άνθρωπο αλλά και το φυσικό περιβάλλον υπήρχε από την αρχαιότητα, εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονη κυρίως την τελευταία πεντηκονταετία κατά την οποία είναι πλέον εμφανή τα σημάδια της ρύπανσης και του μετασχηματισμού του περιβάλλοντος κυρίως λόγω των επιδράσεων της τεχνολογικής εξέλιξης και της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η υπερθέρμανση του πλανήτη, ο κίνδυνος αποδιοργάνωσης ολόκληρων οικοσυστημάτων, η εξαφάνιση ή ο κίνδυνος για εξαφάνιση πολλών ειδών (ζώα, φυτά οργανισμοί κ.λπ.), η κατασπατάληση και κατά συνέπεια η εξάντληση των φυσικών πόρων, η ρύπανση του εδάφους και του νερού, η ανεξέλεγκτη χρήση των υδάτινων πόρων, η αποψίλωση των δασών κ.λπ. σωρευτικά δημιουργούν ένα είδος ανασφάλειας για το μέλλον όχι μόνο του ανθρώπινου είδους αλλά και ολόκληρου του πλανήτη. Εφόσον οι πράξεις μας ως άτομα και ως κοινωνίες έφεραν τόσες και τέτοιες συνέπειες στο ζωτικό μας χώρο, ως τα μόνα ηθικά όντα στον πλανήτη, τίθεται και πάλι το πανάρχαιο σωκρατικό ερώτημα **«πώς πρέπει κάποιος να ζει;»**, πώς διαμορφώνουμε μια νέα στάση ζωής και συμπεριφοράς.

Σ' αυτή την απάντηση έρχεται να παίξει το ρόλο της η βιοηθική ή οποία αποτελεί τη *διεπιστημονική προσέγγιση των ηθικών ζητημάτων που προκύπτουν από, ή σχετίζονται με, τις επιστήμες της ζωής, τις ιατρικές εφαρμογές τους και τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις τους*¹. Η βιοηθική όμως εκτός από κλάδος της φιλοσοφίας είναι και δημόσια συζήτηση ή είναι το έναυσμα για δημόσια συζήτηση *με στόχο την αναζήτηση λύσεων στα παραπάνω προβλήματα*.

Έτσι η βιοηθική **α)** ως κλάδος της φιλοσοφίας, οφείλει να χρησιμοποιήσει τα παραδοσιακά μοντέλα της φιλοσοφικής ανάλυσης – λογική, συνέπεια, προσεκτική χρήση των φιλοσοφικών όρων, αναζήτηση λογικής δικαιολόγησης – συμπληρωμένα

¹ <http://bioethics.fks.uoc.gr/>, Τελευταία πρόσβαση. 15-10-08

από την ευαισθησία που προκύπτει από την εμπειρία και τα συναισθήματα - καθώς επίσης και τις πολιτικές και κοινωνικές επιρροές τους στη συμπεριφορά² και β) ως δημόσια συζήτηση έρχεται να αναζητήσει τις απόψεις και τις θέσεις και άλλων επιστημονικών κλάδων σε θέματα που άπτονται του ενδιαφέροντός της αλλά και των τοπικών κοινωνιών. Στην πραγματικότητα η δημόσια συζήτηση είναι αυτή που εφοδιάζει με το θέμα ενδιαφέροντος τη βιοηθική γιατί ενώ συχνά αναφερόμαστε στις νέες τεχνολογίες και την επιστήμη ως την αιτία της βιοηθικής, η συζήτηση για τη χρήση τους και οι διαφορετικές απόψεις για τις αξίες και την ανθρώπινη ζωή είναι που ώθησε στην ανάπτυξη της (Jonsen 1998).

Στο πλαίσιο της εφαρμοσμένης ηθικής και της βιοηθικής, όρος που επινοήθηκε από τον καθηγητή V.R. Potter το 1970, η περιβαλλοντική φιλοσοφία, ένας σχετικά νέος κλάδος της φιλοσοφίας, ο οποίος εξετάζει τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον. Το πρώτο από τα δύο βασικά πεδία της περιβαλλοντικής φιλοσοφίας είναι η περιβαλλοντική ηθική και το δεύτερο η πολιτική οικολογία³, δηλαδή η επιστήμη που αποτελεί το σύνολο των θεωριών που αναπτύχθηκαν από τη δεκαετία του '70 και μετά, και στηρίζουν την ανάλυσή τους στις σχέσεις αλληλεπίδρασης φυσικού περιβάλλοντος και κοινωνιών. Η περιβαλλοντική ηθική στο επίκεντρό της θέτει τα ζητήματα των σχέσεων του ανθρώπου όχι μόνο με το συνάνθρωπό του αλλά με το ευρύτερο περιβάλλον του και τη φύση, καθώς και τα ηθικά διλήμματα που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος. Στόχος της είναι να εφοδιάσει τους ανθρώπους με νέες ηθικές αρχές, ηθικούς κώδικες και αξίες οι οποίοι βασισμένοι στις επικρατούσες ηθικές θεωρίες «θα παράσχουν την ηθική αιτιολόγηση

² Jonsen Albert R., *The birth of bioethics, Discipline, Discourse and Ethos, 1998*, σελ. 326

³ Καραγεωργάκης Σταύρος, Περιβαλλοντική ηθική, *Cogito*, Τεύχος 5, Εκδόσεις Νεφέλη, Νοέμβριος 2006, σελ. 50

και το ηθικό κίνητρο για χάρη της προστασίας του περιβάλλοντος σε παγκόσμια κλίμακα⁴».

Η περιβαλλοντική φιλοσοφία για πρώτη φορά έκανε την εμφάνισή της ως μια εξαιρετικού ενδιαφέροντος συζήτηση μεταξύ φιλοσόφων το 1970 αφού είχαν προηγηθεί τρεις πολύ σημαντικές δημοσιεύσεις σχετικά με το περιβάλλον. Πιο κρίσιμη και παλαιότερη από τις δημοσιεύσεις είναι το βιβλίο του Aldo Leopold, *A Sand County Almanac, "The Land Ethic,"* (1949), στο οποίο ο συγγραφέας κάνει σαφή νύξη ότι οι ρίζες της οικολογικής κρίσης έχουν σημαντική φιλοσοφική διάσταση. Ο Aldo Leopold ήταν ο πρώτος που αναφέρθηκε στην προοπτική καταστροφής του πλανήτη και μίλησε για «Land Ethic» δηλαδή για «Ηθική της Γης», υποστηρίζοντας ότι η ηθική της γης διευρύνει τα όρια μιας ευρύτερης κοινότητας αλληλοεξαρτώμενων μερών, περιλαμβάνοντας το έδαφος, το νερό, τα φυτά, τα ζώα και όλη τη γη συνολικά, και επισημαίνει την ανάγκη να γίνει η γη αντικείμενο σεβασμού, αγάπης και προέκτασης της ηθικής⁵. Σημαντικές επίσης δημοσιεύσεις που έδωσαν το έναυσμα για να επανέλθει στο προσκήνιο το βιβλίο του Leopold ήταν αυτή του Lynn White "The Historical Roots of our Ecologic Crisis" (Μάρτιος 1967) και του Garrett Hardin "The Tragedy of the Commons" (Δεκέμβριος 1968). Είχε ωριμάσει λοιπόν η ιδέα ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν θα λυθούν μόνο μέσα από την άσκηση συγκεκριμένων πολιτικών αλλά και με τη συμβολή και άλλων κλάδων των επιστημών και κυρίως της φιλοσοφίας που είναι ο κατεξοχήν αρμόδιος κλάδος για τη δημιουργία μιας περιβαλλοντικής ηθικής, δηλαδή τη διαμόρφωση στάσης ζωής και συμπεριφοράς απέναντι στο περιβάλλον.

⁴ Yang Tongjin, *Towards an egalitarian global environment ethics*. In Henk A.M.J ten Have (eds.), *Environmental Ethics and National Policy*, UNESCO Publishing, 2006, σελ. 23

⁵ Πρωτοπαπαδάκης Ε.Δ., *Οικολογική ηθική*, Αθήνα :Σάκκουλας Αντ., 2005, σελ. 21

Μέσα από την παρούσα εργασία στόχος είναι να διερευνηθεί εάν και κατά πόσο αντανακλούνται αρχές της περιβαλλοντικής ηθικής σε περιβαλλοντικές πολιτικές που αφορούν την ευρύτερη περιοχή του όρους Ίδη (Ψηλορείτης).

Η οροσειρά του όρους Ίδη (Ψηλορείτης) βρίσκεται στην κεντρική Κρήτη. Καταλαμβάνει μέρος του ανατολικού τμήματος του Ν. Ρεθύμνου και μέρος του δυτικού τμήματος του Ν. Ηρακλείου. Η μεγαλύτερη βουνοκορφή της έχει ύψος 2.456 μέτρα. Η ίδια η οροσειρά, αλλά και η ευρύτερη περιοχή στην οποία εντάσσεται, περιλαμβάνουν μερικά από τα σημαντικότερα οικοσυστήματα της Κρήτης. Σ' αυτό τον τόπο εδώ και εκατοντάδες χρόνια συνυπάρχει με τον άνθρωπο, του οποίου τα αποτυπώματα εμφανίζονται στην περιοχή από τα πολύ παλιά χρόνια, σημαντικός αριθμός ενδημικών ειδών της κρητικής χλωρίδας και πανίδας⁶. Το τοπίο χαρακτηρίζεται για την ιδιαίτερη βιοποικιλότητα και γεωποικιλότητά του αλλά και για τη μακροχρόνια αλληλεπίδραση ανθρώπου και φύσης.

Ο βαθμός διατάραξης της περιοχής μπορεί να χαρακτηριστεί από μέτριος έως χαμηλός⁷ κυρίως λόγω των φαινομένων της ερημοποίησης, της περιοδικής καύσης ή της υπερβόσκησης. «Επομένως σε γενικές γραμμές, παρά την ιστορική αλληλεπίδρασή τους με τις ανθρώπινες δραστηριότητες, το μεγαλύτερο μέρος των φυσικών οικοσυστημάτων (και οικοτόπων) της περιοχής του Ψηλορείτη, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως χαμηλού βαθμού διατάραξης, κατάλληλο για σχεδιασμό διαχειριστικών παρεμβάσεων διατήρησης⁸».

⁶ Αβραμάκης Μ, - Τρίτσας Α., *Χλωρίδα και Πανίδα στο Ψηλορείτη*, ΑΚΟΜΜ-ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ Α.Α.Ε. ΟΤΑ, Ανώγεια, 2008

⁷ ΕΝΔΙΑΙΤΗΜΑ Σύμβουλοι Διαχείρισης – Αποκατάστασης Οικοσυστημάτων, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, Συνολική αξιολόγηση των πιέσεων που υφίστανται τα αντικείμενα προστασίας, *Ειδικό Διαχειριστικό Σχέδιο Περιοχής Ψηλορείτη, Πρόγραμμα LIFE B4-3200/98/444*, «Προστασία του Γυπαετού στην Ελλάδα», Αθήνα 2001

⁸ ΕΝΔΙΑΙΤΗΜΑ Σύμβουλοι Διαχείρισης – Αποκατάστασης Οικοσυστημάτων, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, *Σχέδιο Διαχείρισης Περιοχής Ψηλορείτη, Πρόγραμμα LIFE B4-3200/98/444*, «Προστασία του Γυπαετού στην Ελλάδα», Αθήνα 2001, σελ. 97

Οι έντονες παρεμβάσεις στο περιβάλλον του Ψηλορείτη κατά την τελευταία τριακονταετία προέκυψαν λόγω αλλαγών στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, του τρόπου ζωής και της αύξησης των ανθρώπινων «αναγκών».

Η προσέγγιση που θα ακολουθηθεί για την επίτευξη του σκοπού της εργασίας έχει ως εξής. Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας θα γίνει η παρουσίαση της επιστημονικής συζήτησης περί των αρχών της περιβαλλοντικής ηθικής με επίκεντρα τη θεωρία της αξίας της φύσης, το ρόλο του καθήκοντος και του σεβασμού των ανθρώπων απέναντι στη φύση καθώς και τη θεωρία των δικαιωμάτων. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται το ευρύτερο πλαίσιο της περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ε.Ε. και στην Ελλάδα κυρίως την τελευταία εικοσαετία, και ειδικότερα την πολιτική που σχετίζεται άμεσα και είναι εφαρμόσιμη στην περιοχή του Ψηλορείτη του δήμου Ανωγείων.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα γίνει παρουσίαση και ανάλυση της μελέτης περίπτωσης κυρίως μέσα από το πρίσμα των αρχών της περιβαλλοντικής ηθικής και της βιώσιμης ανάπτυξης θα συζητηθούν τα βιοηθικά διλλήματα. Στον επίλογο θα διατυπωθούν τα σχετικά συμπεράσματα.

1. Κεφάλαιο 1^ο- Αρχές περιβαλλοντικής ηθικής

1.1. Περιβαλλοντική ηθική

Η περιβαλλοντική ηθική έφερε μια σημαντική τομή στην παραδοσιακή ηθική φιλοσοφία, η οποία μέχρι τότε ήταν καθαρά ανθρωποκεντρική. Μετέφερε το ενδιαφέρον της ηθικής από τον άνθρωπο στα ζώα, στους οργανισμούς, στα είδη, στα οικοσυστήματα και εν γένει σε όλη την βιοτική και αβιοτική ζωή πάνω στον πλανήτη. Απώτερος σκοπό της η διατήρηση της ζωής πάνω στον πλανήτη, με όσο το δυνατό καλύτερους όρους, για όλους τους κατοίκους αλλά και για τον ίδιο τον πλανήτη, μέσω του σεβασμού της ζωής όλων.

«Η περιβαλλοντική ηθική είναι η μόνη ηθική που ξεφεύγει από τον πολιτισμό. Πρέπει να αξιολογήσει τη φύση, αυτή που ενσωματώνει τον πολιτισμό με την άγρια φύση, και να κρίνει το καθήκον με αυτόν τον τρόπο. Μετά από την περιβαλλοντική ηθική, δεν θα είστε πλέον ο ανθρωπιστής που ήσαστε μια φορά⁹». Ο Holmes Rolston με αυτή τη φράση αποδίδει τη σημαντικότητα και τη βαρύτητα της ύπαρξης μια ηθικής για το περιβάλλον υπονοώντας ότι υπάρχει η πιθανότητα να αλλάξει η κοσμοθεωρία και η κοσμοαντίληψη κάθε ανθρώπου που θα μελετήσει την περιβαλλοντική ηθική και θα πιστέψει στα καθήκοντά του απέναντι στον κόσμο που ζει.

Για να γίνει όμως αυτό θα πρέπει να δοθούν απαντήσεις σε βασικά ζητήματα που σχετίζονται με τη θεωρία της αξίας της φύσης. Ποιος ή τι είναι αυτό που θεωρείται ότι έχει αξία, από πού προέρχεται αυτή η αξία και ποιος την αποδίδει σε ποιον; Είναι κάτι που υπάρχει εγγενώς ή είναι κάτι που αποδίδεται επειδή εξυπηρετεί ένα άλλο σκοπό, δηλαδή αποδίδεται σε αυτό εργαλειακή αξία; Είναι ανθρώπινη επινόηση ή είναι κάτι που υπάρχει και που οι άνθρωποι πρέπει να αναγνωρίσουν; Είναι κάτι

⁹ Rolston Holmes, III, *Environmental Ethics: Values in and Duties to the Natural World*, <http://www.ecospherics.net/pages/RolstonEnvEth.html>

υποκειμενικό ή είναι κάτι αντικειμενικό και συνεπώς καθολικό; Που έγκειται αυτή η αξία; Που έχει τη βάση της και πως αναγνωρίζεται; Αυτά είναι μερικά από τα ερωτήματα στα οποία πρέπει να απαντήσει ή να διαμορφώσει σχετικές θέσεις η φιλοσοφία προκειμένου να δομηθεί η θεωρία της περιβαλλοντικής ηθικής.

Η περιβαλλοντική ηθική όπως έχει διαμορφωθεί διαχρονικά μέχρι σήμερα έχει πέντε ευδιάκριτα χαρακτηριστικά¹⁰. Τα χαρακτηριστικά αυτά, τα οποία αναλύονται παρακάτω, αναδεικνύουν τη σημαντικότητα του κλάδου και κατά κάποιο τρόπο προσδιορίζουν την ανάγκη της ύπαρξής του. Η περιβαλλοντική ηθική ως νέος κλάδος της ηθικής σκέψης συνοψίζεται από τον Yang Tongjin (2006) ως εξής :

1. Είναι διευρυμένη, δίνοντας έτσι μεγαλύτερη διάσταση στο πεδίο της παραδοσιακής φιλοσοφίας. Διευρύνει τους ορίζοντες της ηθικής σκέψης συμπεριλαμβάνοντας όχι μόνο τους ανθρώπους σε οικουμενική κλίμακα, αλλά τα ζώα, όλο το φυσικό κόσμο και τη βιόσφαιρα και επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη το παρόν και το παρελθόν αναφέρεται ρητά στο μέλλον, δίνοντας μια περαιτέρω διάσταση στο ζήτημα της συνεχούς ύπαρξης των όντων στον πλανήτη.
2. Είναι διεπιστημονική, αφού απαιτεί το συνδυασμό και το συντονισμό διαφορετικών επιστημονικών κλάδων, ενδυναμώνοντας, υποστηρίζοντας και επηρεάζοντας και άλλους κλάδους που σχετίζονται με το περιβάλλον όπως είναι η περιβαλλοντική πολιτική, η πολιτική οικονομία, οι επιστήμες για το περιβάλλον κ.α..
3. Είναι πλουραλιστική, με δεδομένο ότι εξαρχής περιελάμβανε και εξέφραζε διαφορετικές οπτικές και πρακτικές (ανθρωποκεντρική, θεωρία των δικαιωμάτων, βιοκεντρική, οικοκεντρική) που παρέχουν τις βάσεις για την ηθική

¹⁰ Tongjin Yang, Towards an egalitarian global environment ethics. In Henk A.M.J ten Have (eds.), *Environmental Ethics and National Policy*, UNESCO Publishing, 2006, σελ. 23.

δικαιολόγηση της περιβαλλοντικής προστασίας. Παρ' όλα αυτά όλες έχουν ένα κοινό σημείο: *το καθήκον όλων μας για την προστασία του περιβάλλοντος και εν γένει του κόσμου στον οποίο διαβιούμε.*

4. Είναι παγκόσμια – οικουμενική, γιατί τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν αναγνωρίζουν σύνορα και όρια. Άρα απαιτείται συναίνεση και συνεργασία σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και οικουμενικό επίπεδο.
5. Είναι κατά κάποιο τρόπο επαναστατική, αφού για πρώτη φορά αμφισβητεί το βαθιά ριζωμένο και κυρίαρχο ανθρωποκεντρισμό, μιλάει για το μέλλον και τις επόμενες γενιές και προτείνει ένα νέο τρόπο ζωής προσαρμοσμένο στα όρια της Γης και προσανατολιζόμενο σε καλύτερη ποιότητα ζωής.

1.2. Θεωρία της αξίας της φύσης

Κεντρικός άξονας του φιλοσοφικού προβληματισμού στην ανάπτυξη της περιβαλλοντικής φιλοσοφίας είναι η συζήτηση για το είδος της αξίας (value) που αποδίδεται στη φύση. Έχει απόλυτη αξία ή έχει σχετική -εργαλειακή αξία? Έχει δηλαδή η φύση *εγγενή (intrinsic) αξία* ή η αξία της έγκειται μόνο στον *εργαλειακό της χαρακτήρα (instrumental value ή extrinsic value)*? Η απάντηση στο ερώτημα είναι σε άμεση συσχέτιση με την επιτυχία ή όχι της διάδοσης της θεωρίας της περιβαλλοντικής φιλοσοφίας, της αποδοχής της ή όχι και εν τέλει της αποτελεσματικότητας της.

Η απάντηση στο ερώτημα ήταν αυτή που διαμόρφωσε τη μέχρι σήμερα παραδοσιακή φιλοσοφική σκέψη η οποία εξ αρχής αντιμετώπιζε τη φύση ως εργαλείο που προσφέρει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να επιβιώσει πάνω στον πλανήτη.

Η παραδοσιακή φιλοσοφική σκέψη η οποία είναι αμιγώς **ανθρωποκεντρική** είναι ένα σύνολο αρχών και κανόνων που αντιλαμβάνονται το φυσικό κόσμο ως «αποθήκη υλικών εργαλειακής αξίας, τα οποία μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε όπως κρίνουμε για να αυξήσουμε την ανθρώπινη ευημερία¹¹». Δεν προκύπτει από πουθενά κάποια άμεση ηθική υποχρέωση και κατά συνέπεια οι πράξεις του ανθρώπου απέναντι στη φύση αντιμετωπίζονται ως ηθικά αδιάφορες πράξεις μιας και δεν περιέχουν καθόλου την έννοια του καθήκοντος και της υποχρέωσης. Αυτή η στάση είναι αποτέλεσμα της ανυπαρξίας στη φύση αλλά και σε ό,τι αυτή εμπεριέχει ιδιοτήτων όπως λογική, συνείδηση, δυνατότητα έκφρασης συναισθημάτων κ.λπ.. Οι ιδιότητες αυτές χαρακτηρίζουν το ανθρώπινο είδος και γι' αυτό η φιλοσοφική σκέψη διαμορφώθηκε σε τόσο ανθρωποκεντρική διάσταση. Τα υπόλοιπα όντα στη φύση έχουν άλλη

¹¹ Γεωργόπουλος Α., *Περιβαλλοντική Ηθική*, Αθήνα: Gutenberg, 2002, σελ. 45

υπόσταση και κατά συνέπεια δεν είναι φορείς εγγενούς αξίας αλλά μόνο σχετικής ή εργαλειακής. Έχουν δηλαδή ηθική αξία μόνο γιατί συνεισφέρουν και εξυπηρετούν την ανθρώπινη ύπαρξη, παρέχοντάς της τα απαραίτητα που μπορεί να κατηγοριοποιηθούν ως εξής : **α)** αγαθά για την επιβίωση όπως τρόφιμα, φάρμακα, καύσιμα, σπόρους **β)** διεργασίες για καλύτερη ποιότητα ζωής όπως οξυγόνο μέσω των φυτών και των δέντρων, μετασχηματισμό του νερού σε βροχή, **γ)** πληροφορίες χιλιετιών για την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους και όχι μόνο πάνω στη γη και **δ)** αισθητική απόλαυση αφού κάθε φορά που ο άνθρωπος έρχεται σε επαφή με τη φύση αισθάνεται ψυχική ανάταση, ευφορία και ηρεμία.

Παίρνοντας αφορμή από εμπειρικά κυρίως παραδείγματα της ανθρώπινης συμπεριφοράς απέναντι στη φύση αλλά και προβλέποντας ίσως τις δυσάρεστες συνέπειες του έντονου ανθρωποκεντρικού συστήματος σύγχρονοι στοχαστές διαμορφώνουν νέες φιλοσοφικές θεωρήσεις οι οποίες μετατοπίζουν την απόδοση εγγενούς αξίας από τον άνθρωπο στη φύση.

Ο **J. Callicott (1995)** υποστηρίζει ότι «αν δεν αναγνωριστεί εγγενής αξία στη φύση, τότε η περιβαλλοντική ηθική δεν έχει τίποτα ξεχωριστό. Αν από τη φύση λείπει η εγγενής αξία, τότε η περιβαλλοντική ηθική δεν είναι παρά μια ειδική εφαρμογή της ηθικής από άνθρωπο σε άνθρωπο¹²». Ο Callicott, σε συνέχεια της θεωρίας που είχε ήδη αναπτύξει ο Aldo Leopold περί της κοινότητας της Γης, «υιοθετεί μια ισχυρή δεοντολογική αρχή: *«μια πράξη είναι ηθικώς ορθή όταν τείνει να διατηρήσει την ακεραιότητα, σταθερότητα και ομορφιά της βιοτικής κοινότητας¹³»*.

Ο **Paul Taylor (2008)** επίσης υποστηρίζει ένα σύστημα ηθικής βασισμένο στη φύση (life-centered). Υποστηρίζει ότι στο ανθρωποκεντρικό σύστημα υπάρχουν ευθύνες

¹² Callicott J. Baird, *Intrinsic Value in Nature: a Metaethical Analysis*, <http://ejap.louisiana.edu/EJAP/1995.spring/callicott.1995.spring.html>,

¹³ Πρωτοπαπαδάκης Ε.Δ., *Οικολογική Ηθική*, Αθήνα, Σάκκουλας Αντ., 2005, σελ. 49

και καθήκοντα απέναντι στη φύση ακριβώς γιατί προάγουν τις ανθρώπινες αξίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ στο σύστημα που είναι βασισμένο στη φύση το καθήκον μας να σεβαστούμε την ακεραιότητα των φυσικών οικοσυστημάτων, τη διατήρηση των απειλούμενων ειδών και την αποφυγή της περιβαλλοντικής ρύπανσης προέρχεται από το γεγονός ότι αυτός είναι ένας τρόπος για τα άγρια ζώα και τα οικοσυστήματα να διατηρηθούν σε ένα υγιές φυσικό περιβάλλον. Ο Paul Taylor αναφέρει:¹⁴ «έχουμε ηθική υποχρέωση να προστατέψουμε και να προωθήσουμε το συμφέρον τους για χάρη τους» και στη συνέχεια υποστηρίζει με επιχειρήματα τη θέση βασιζόμενος στη θεωρία του ότι το συμφέρον τους, όπως και αυτό των ανθρώπων, πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένας τελεολογικός στόχος. Με αυτή τη θεωρία, προχωρώντας πιο πέρα την καντιανή θεωρία, υποστηρίζει ότι όλα τα όντα στον πλανήτη πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αυτοσκοποί και ποτέ ως μέσα για την επίτευξη άλλων στόχων και παράλληλα τοποθετείται υπέρ της ύπαρξης εγγενούς αξίας σε όλα τα έμβια όντα πάνω στον πλανήτη.

Ένας ακόμα υποστηρικτής της άποψης ότι η φύση (έμβια και άβια) έχει εγγενή αξία είναι ο **Holmes Rolston (2008)** ο οποίος¹⁵ υποστηρίζει ότι, εκτός από τον άνθρωπο, διαθέτουν εγγενή αξία τα ζώα, οι οργανισμοί, τα είδη, τα οικοσυστήματα, η γη και η φύση που την περιβάλλει. Καθετί από αυτά έχει ένα τελικό σκοπό ο οποίος δεν είναι προφανής καταρχήν αλλά διαφαίνεται μέσα από την προσπάθεια τους να επιβιώσουν και να περάσουν τη διαδικασία της φυσικής επιλογής. Το ότι οι άνθρωποι είναι οι αξιολογητές αυτό δε σημαίνει ότι είναι οι μοναδικοί φορείς αξίας.

¹⁴ Taylor P., *The ethics of respect of nature, Environmental ethics*, Blackwell, 2008, p. 74-84

¹⁵ Rolston Holmes, *Value in nature and the value of nature*, Environmental ethics, Blackwell, 2008, p. 143-153

1.3.Καντιανή ηθική και θεωρία της αξίας της φύσης

Η καντιανή θεωρία είναι μια καθαρά ανθρωποκεντρική θεωρία περί ηθικής που αναπτύχθηκε σε μια εποχή όπου ο άνθρωπος, όπως και σήμερα εξάλλου, έχει τον κυρίαρχο ρόλο στη διαμόρφωση των εκάστοτε συνθηκών. Βέβαια, αν θέλουμε να είμαστε περισσότερο ακριβείς σε σχέση με την ανθρωποκεντρικότητα της καντιανής θεωρίας, θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι ο Καντ στα κείμενά του αναφέρεται σε «έλλογα όντα», δηλαδή σε όντα που διαθέτουν λογική ικανότητα και όχι σε ανθρώπους. Έτσι ο Καντ ανέπτυξε μια θεωρία η οποία βασίζεται κυρίως στον άνθρωπο και στο ρόλο που αυτός έχει στη φυσική ιεραρχία μιας και είναι το μόνο έλλογον στον πλανήτη. Ο υπόλοιπος φυσικός κόσμος δεν έχει κανένα ρόλο στη θεωρία του μιας και στη συγκεκριμένη εποχή αντιμετωπίζεται εργαλειακά και μόνο με στόχο την επιβίωση του ανθρώπου πάνω στον πλανήτη.

Σ' αυτό το σημείο τίθεται το ερώτημα: *μπορεί η καντιανή θεωρία απαλλαγμένη από τον ανθρωποκεντρισμό της να αποδώσει εγγενή αξία στη φύση γενικότερα και όχι μόνο στον άνθρωπο, έτσι ώστε να δώσει επιχειρήματα για την προστασία της και την αναγκαιότητα της συντήρησής της;* Αυτή η μετακίνηση απαιτεί να γίνουν καταρχήν κάποιες παραδοχές και να ανασυγκροτηθούν τα καντιανά επιχειρήματα περί *καθήκοντος και σεβασμού, υποκειμενικών και αντικειμενικών στόχων και περί του κράτους των σκοπών*, μιας και αυτά αποτελούν τους πυλώνες της θεωρίας του Kant, λαμβάνοντας υπόψη τις σύγχρονες απαιτήσεις και συνθήκες.

Οι παραδοχές που πρέπει να γίνουν προκειμένου να επικαλεστούμε τη θεωρία του Καντ με μη ανθρωποκεντρικούς όρους, έτσι ώστε να αναπτύξουμε δεοντοκρατικά την περιβαλλοντική ηθική είναι:

- *Να αποδώσουμε εγγενή αξία σε όλα τα όντα, σε όλη τη φύση, και όχι μόνο στα έλλογα όντα.* Για να μπορέσουμε να στηρίξουμε τη θεωρία της

περιβαλλοντικής ηθικής με καντιανούς όρους θα πρέπει καταρχήν να ξεφύγουμε από την αρχική τοποθέτηση του Καντ περί ηθικότητας μόνο των έλλογων όντων. Εξάλλου ορισμένες φορές αυτή η τοποθέτηση δημιουργεί προβλήματα ακόμα και στην ερμηνεία της θεωρίας του. Η απόδοση εγγενούς αξίας μόνο στα έλλογα θα μπορούσε να παραπέμψει στην ερμηνεία ότι άνθρωποι με μειωμένη λογική ικανότητα ή μη ύπαρξη λογικής ικανότητας δεν μπορούν να χαρακτηριστούν πρόσωπα. Επομένως η κακή συμπεριφορά απέναντί τους και η κακή μεταχείρισή τους δεν σημαίνει ανήθικη πράξη αλλά πράξη μάλλον ηθικώς αδιάφορη.

- Να παραδεχτούμε ότι όλα τα όντα εφόσον τους αποδώσουμε εγγενή αξία έχουν συμφέροντα και πρέπει να αντιμετωπίζονται ξεχωριστά *ως ένας τελεολογικός στόχος το καθένα*. Ο ίδιος ο Καντ στο βιβλίο του «Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών» αναφέρει ότι κάθε έλλογο ον θα έπρεπε να είναι ένας σκοπός για τον καθένα, ακριβώς επειδή είναι σκοπός για τον εαυτό του. Στην περιβαλλοντική ηθική απαιτείται να δεχτούμε ότι καθετί που υπάρχει στη φύση και δεν εξαρτάται από τη θέλησή μας είναι αυτοσκοπός και επομένως να μην αντιμετωπίζεται ποτέ ως απλό μέσο.
- *Να εξαλείψουμε το κριτήριο της αμοιβαιότητας για την ηθική αξιολόγηση*¹⁶. Ο Καντ στη θεωρία του εφόσον απευθύνεται μόνο σε έλλογα όντα προφανώς έχει κατά νου και την αμοιβαιότητα της ηθικής αξιολόγησης και επομένως του σεβασμού μεταξύ των όντων αυτών. Στην περίπτωση της περιβαλλοντικής ηθικής αυτό δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό με το δεδομένο ότι αυτή τη φορά η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από μια συνολική κοινότητα και τα επιμέρους

¹⁶ Callicott J. Baird, *Intrinsic Value in Nature: a Metaethical Analysis*, <http://ejap.louisiana.edu/EJAP/1995.spring/callicott.1995.spring.html>,

στοιχεία της δεν έχουν όλα τη δυνατότητα της ανταπόκρισης στην ηθική αξιολόγηση όπως επίσης δεν μπορούν άμεσα να ανταποδώσουν στον άνθρωπο το σεβασμό που λαμβάνουν. Εν κατακλείδι μπορούμε να πούμε ότι ενώ τα έλλογα όντα (άνθρωποι) είναι τα μόνα ηθικά όντα, με την έννοια της ανταπόδοσης σεβασμού, δεν είναι όμως οι μόνοι φορείς αξιών.

Η αντικειμενικότητα και καθολικότητα της εγγενούς αξίας που αποδίδεται στη φύση είναι στις μέρες μας επίσης ένα θέμα που πραγματεύεται η φιλοσοφία μέσα από την καντιανή θεωρία. Ο ηθικός υποκειμενισμός στην περιβαλλοντική θεωρία μπορεί να αποβεί μοιραίος τόσο για τον άνθρωπο όσο και τη φύση ολόκληρη. Αν λάβουμε υπόψη την ερμηνεία του J.L. Mackie περί ηθικού υποκειμενισμού, η οποία αναφέρει ότι «οι ηθικές κρίσεις είναι ισοδύναμες με τις αναφορές του ομιλητή οι οποίες εξαρτώνται από τα αισθήματα ή τις διαθέσεις του¹⁷», μάλλον καταλήγουμε να επικαλούμαστε ένα ηθικό σκεπτικισμό¹⁸ στην περιβαλλοντική ηθική αντί για μια καθολικά αποδεκτή θεωρία περί της αξίας της φύσης. Αν οι θέσεις περί προστασίας του περιβάλλοντος και του πλανήτη γενικότερα αφεθούν στην υποκειμενική αντίληψη του κάθε ατόμου ξεχωριστά, η οποία διαμορφώνεται ανάλογα με τις εμπειρίες και τις διαθέσεις του δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι θα υπάρξουν αποτελέσματα. Αυτό γιατί ο καθένας αντιλαμβάνεται με διαφορετικό τρόπο τι σημαίνει καταστροφή του περιβάλλοντος ή αειφορική διαχείριση του περιβάλλοντος και εμπειρικά ο καθένας ψάχνει να βρει λύσεις για το πρόβλημα.

Για να μπορεί να είναι αποτελεσματική η θεωρία της περιβαλλοντικής ηθικής και να γίνει καθολικά αποδεκτή θεωρείται απαραίτητο η απόδοση εγγενούς αξίας να αποκτήσει αντικειμενική και καθολική διάσταση. Να αποτελέσει δηλαδή

¹⁷ Mackie J.L., *Ethics Inventing right and wrong*, Penguin Books 1977, σελ 18

¹⁸ Πελεγρίνης Θ., Λεξικό της φιλοσοφίας, σκεπτικισμός σελ. 519, Ηθικός σκεπτικισμός : η διδασκαλία που αναφέρει ότι η γνώση και η αλήθεια είναι αδύνατη και ανέφικτη

αντικειμενικό στόχο και να γίνει κατηγορική προσταγή. Ο Καντ αυτό το τεκμηριώνει λέγοντας στα Θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών ότι : «εάν υποτεθεί ότι υπάρχει κάτι του οποίου η καθ' αυτή ύπαρξη έχει απόλυτη αξία, κάτι που ως αυτοσκοπός μπορεί αν είναι το θεμέλιο ορισμένων νόμων, τότε αυτό θα είναι το θεμέλιο μιας ενδεχόμενης κατηγορικής προστακτικής δηλαδή του ηθικού νόμου¹⁹». Η καντιανή λοιπόν κατηγορική προσταγή μπορεί να θεωρηθεί και ως αντικειμενική. Έτσι τα έλλογα όντα που διαμορφώνουν ηθικούς νόμους για τον εαυτό τους μπορούν να διαμορφώσουν ηθικούς νόμους των οποίων αντικείμενο δεν θα είναι μόνο αυτά αλλά και καθετί που περιλαμβάνεται στον κόσμο που ζουν, ανεξάρτητα αν αυτό ανταποδίδει έμπρακτα το σεβασμό του δηλαδή ανταποδίδει αυτή την ηθικότητα (κριτήριο αμοιβαιότητας). Το περιβάλλον, παρά το γεγονός ότι δεν είναι ηθικό ον, είναι φορέας ηθικών αξιών και ανταποδίδει το σεβασμό που του προσφέρουμε αποζημιώνοντάς μας με ότι καλύτερο αυτό διαθέτει.

Όλη αυτή η θεώρηση περί απόδοσης εγγενούς αξίας στη φύση έχει ονομαστεί από τους φιλοσόφους *οικοκεντρική θεώρηση*.

Ένα τρίτο εξίσου σημαντικό στοιχείο στη θεωρία του Καντ το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην ανάλυση της περιβαλλοντικής ηθικής είναι η θεωρία περί καθήκοντος, η σχέση του με τον ηθικό νόμο και με τη διατήρηση της ζωής. Στο βιβλίο «Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών» ο Καντ ορίζει το καθήκον ως «*την αναγκαιότητα μιας πράξης που προκύπτει από σεβασμό προς τον ηθικό νόμο²⁰*» και ότι είναι αυτό που ορίζει την ηθική αξία των πράξεων του ανθρώπου. Στο ίδιο κείμενο επίσης αναφέρει: «*το να διατηρήσει κανείς τη ζωή του είναι καθήκον*» και «*το να εξασφαλίζεις την ευτυχία σου είναι καθήκον (τουλάχιστον έμμεσα), γιατί όταν σου*

¹⁹ Kant I., *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, Δωδώνη 1984, σελ. 80

²⁰ Kant I., *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, Δωδώνη 1984, σελ. 43

λείπει η ευχαρίστηση, όταν συνωστίζονται οι έγνοιες και είσαι γεμάτος από ανικανοποίητες ανάγκες, εύκολα μπαίνεις σε πειρασμό να παραβείς το καθήκον²¹». Ο Καντ λοιπόν συναρτά το καθήκον με την ηθική συμπεριφορά και την ηθική αξιολόγηση των πράξεων του ανθρώπου.

Από τα παραπάνω μπορεί να συμπεράνουμε ότι η διατήρηση της ζωής και η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται το τελικό αποτέλεσμα της ευτυχίας και της ευδαιμονίας, είναι δύο βασικές προϋποθέσεις για την ηθικότητα του ατόμου. Με βάση την αντίληψη του Καντ περί καθήκοντος όταν σταματάς να επιδιώκεις αυτά τα δύο σημαίνει ότι σταματάς να δρας ως ηθικό ον και οι πράξεις σου δεν έχουν καμιά ηθική αξία.

Αυτή η τοποθέτηση περί ευτυχίας, νοούμενης ως ηθικότητας και όχι ως αποτέλεσμα των ροπών του ανθρώπου, αν λάβει κανείς υπόψη τις σύγχρονες συνθήκες ζωής μέσα από τις οποίες ο άνθρωπος, μέσω των τεχνολογιών του επιτευγμάτων, έχει θέσει σε υψηλό ρίσκο την ζωή του, την υγεία του και κάποιες φορές ακόμα και τη συνέχισή της ύπαρξής του, είναι σε άμεση αμφισβήτηση. Αυτό γιατί μέρος της ευτυχίας του ανθρώπου είναι η υγεία του η οποία εξασφαλίζεται σ' ένα περιβάλλον που δεν του δημιουργεί προβλήματα π.χ. από τη μόλυνση του νερού, του εδάφους, των τροφών που παράγει κ.λπ. Παράλληλα εμφανίζεται ο κίνδυνος αποσταθεροποίησης ολόκληρου του φυσικού κόσμου. Άρα σταδιακά αίρονται όλες εκείνες οι προϋποθέσεις όπου θα του προσφέρουν την ευτυχία.

Μια άλλη παράμετρος της καντιανής θεωρίας που σχετίζεται με τη ρύπανση του περιβάλλοντος είναι η τοποθέτηση περί αυτοκτονίας. Υπό την προϋπόθεση ότι αυτό που συμβαίνει σήμερα με τη ρύπανση του περιβάλλοντος, την υπερκατανάλωση, την κατασπατάληση ή και εξάντληση των φυσικών πόρων είναι μια αυτοκαταστροφική

²¹ Kant I., *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, Δωδώνη 1984, σελ. 43

διαδικασία για την ανθρωπότητα και ότι αν προβούμε σε αναγωγή από το ατομικό, στο οποίο αναφέρεται ο Καντ, στο συλλογικό επίπεδο, δηλαδή να μιλήσουμε για την ανθρωπότητα, η θέση του Καντ περί αυτοκτονίας αποκτά βαρύτητα και στην περιβαλλοντική ηθική. «Ο Καντ στρέφεται ρητά κατά της αυτοκτονίας, θεωρώντας την ως έγκλημα και ως προσβολή ενός καθήκοντος προς τον εαυτό μας και ένα από τα κύρια επιχειρήματά του είναι ότι η ανθρώπινη ύπαρξη ως υποκείμενο της ηθικότητας είναι αυτοσκοπός, ενώ εξολοθρεύοντάς την ο αυτοκτόνος τη χρησιμοποιεί ως μέσο²²».

Ο Καντ λοιπόν θεμελιώνει την ευτυχία και την ύπαρξη στη συνειδητοποίηση του καθήκοντος και όχι στις ανθρώπινες ροπές και παύει να θεωρεί την επίτευξή της ως ενστικτώδη αντίδραση του ανθρώπου²³. Ο άνθρωπος σήμερα, *με βάση την καντιανή θεωρία, συμπεριφέρεται μη ηθικά τόσο απέναντι στον εαυτό του όσο και απέναντι στη φύση*. Η φύση βέβαια είναι έξω-ηθική. Ο άνθρωπος όμως είναι ηθικό ον και θα πρέπει να αισθάνεται υπεύθυνος για το ζωτικό του χώρο έχοντας συναίσθηση του καθήκοντός του απέναντι σε αυτόν. Θα πρέπει να συμπεριλάβει στα καθήκοντά του την υπεράσπιση και προστασία αυτού του χώρου. Αυτό εξάλλου επιζητά η περιβαλλοντική ηθική. Ένας τρόπος για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος είναι η απόδοση εγγενούς αξίας στη φύση η οποία θα προσδώσει και τον ανάλογο σεβασμό προς το φυσικό κόσμο. Στον άνθρωπο το έχει ήδη κάνει. Τώρα είναι η σειρά της φύσης.

Καταλήγοντας μπορούμε να πούμε ότι η τεκμηρίωση της εγγενούς αξίας στο σύνολο της φύσης, η αντικειμενική της διάσταση καθώς και η αίσθηση καθήκοντος και υποχρέωσης απέναντι σε αυτή μπορεί να βασιστεί στην καντιανή θεωρία, αν και σε

²² Kant I., *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, Σημείωση 46, Δωδώνη 1984, σελ. 39

²³ Kant I., *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, Δωδώνη 1984, σελ. 41, σημ. 47

μερικά σημεία πρέπει να γίνουν υπερβάσεις και να ξεπεραστούν εμπόδια που αποτελούν σημείο πρόσκρουσης μεταξύ των απόψεων των φιλοσόφων.

1.4.Θεωρίες περιβαλλοντικής ηθικής

Η αποδοχή ή όχι της ύπαρξης εγγενούς αξίας στη φύση είναι αυτή που διαμόρφωσε τις τάσεις της περιβαλλοντικής ηθικής και εξακολουθεί να βρίσκεται στο επίκεντρο της συζήτησης περί προστασίας του περιβάλλοντος.

Ανθρωποκεντρισμός

Η πρώτη και παλαιότερη τάση σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος είναι το κέντρο και όλο το σύμπαν περιστρέφεται γύρω από αυτόν και τα συμφέροντά του ονομάζεται *ανθρωποκεντρισμός*. Εδώ αναγνωρίζεται απόλυτη αξία μόνο στον άνθρωπο. Όλα τα υπόλοιπα έχουν σχετική αξία και δεν υπάρχουν υποχρεώσεις του ανθρώπου απέναντι σε αυτά (Πρωτοπαπαδάκης Ε.Δ., 2005). Ότι γίνεται, γίνεται προς χάριν του ανθρώπου. Αν δηλαδή προσπαθήσουμε να προστατέψουμε π.χ. από τη μόλυνση του περιβάλλοντος είναι γιατί αυτή η μόλυνση επηρεάζει εμάς τους ίδιους και έχει δυσάρεστες επιπτώσεις στη ζωή μας.

Οι θέσεις του ανθρωποκεντρισμού περί απόδοσης εγγενούς αξίας μόνο στον άνθρωπο και εργαλειακής αξίας στη φύση ενέχουν αρκετούς κινδύνους που γίνονται ακόμα εντονότεροι αν συνυπολογίσουμε την εξέλιξη της τεχνολογίας και των επιτευγμάτων της. Κανείς δεν αμφιβάλλει ότι ο άνθρωπος είναι το μοναδικό ον πάνω στον πλανήτη με σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τα άλλα όντα και είναι φορτισμένος με εγγενή αξία, την οποία ο ίδιος έχει αποδώσει στον εαυτό του, λόγω της ιδιότητά του να σκέπτεται, να δρα λογικά και να έχει τη δυνατότητα να διαμορφώνει ένα αξιακό σύστημα. Όμως στην ακραία του εκδοχή ο ανθρωποκεντρισμός μπορεί να θεωρηθεί ότι τοποθετεί τον άνθρωπο στη κορυφή της πυραμίδας και από αυτό το σημείο μπορεί να δρα και να συμπεριφέρεται δεσποτικά απέναντι στη φύση (Γεωργόπουλος Α.

2002). Αυτό σημαίνει ότι δεν έχει καμία υποχρέωση ή καθήκον απέναντι της και ότι μπορεί να τη χειρίζεται και να τη χρησιμοποιεί με τον τρόπο που αυτός κρίνει, χωρίς ενδοιασμούς.

Σε δεύτερο επίπεδο μπορούμε να αναφέρουμε το ακραίο γεγονός ότι στην περίπτωση που ο άνθρωπος μέσω των τεχνολογικών του επιτευγμάτων επιτύχει να εξασφαλίσει όλα όσα του προσφέρει η φύση (νερό, αέρα, τρόφιμα, αισθητική απόλαυση κ.λπ.), η φύση μπορεί να θεωρηθεί πλέον άχρηστη γι' αυτόν και έτσι να παραδοθεί στην καταστροφή χωρίς ενδοιασμούς, χωρίς δεύτερες σκέψεις και θεωρητικές αναζητήσεις. Άρα η απόδοση μόνο στον άνθρωπο εγγενούς αξίας ενέχει σοβαρούς κινδύνους για τη φύση, για το περιβάλλον αλλά και για τον ίδιο τον άνθρωπο.

Βιοκεντρική θεώρηση

Η δεύτερη τάση της περιβαλλοντικής ηθικής ονομάζεται βιοκεντρισμός. Εδώ γίνεται μια προσπάθεια να αποδοθεί εγγενής αξία στα *έμβια όντα*, δηλαδή σε όλους εκείνους τους οργανισμούς, συμπεριλαμβανομένου του ανθρώπου, που έχουν ζωή. Άρα βασικό κριτήριο για την ύπαρξη εγγενούς αξίας είναι η ύπαρξη ζωής. Αυτή η τάση συμπεριλαμβάνει όλους τους έμβιους οργανισμούς που διαθέτουν κάποια χαρακτηριστικά που μέχρι σήμερα αναγνωρίζαμε μόνο στον άνθρωπο, όπως π.χ. το αίσθημα του πόνου, τη δυνατότητα επικοινωνίας μεταξύ τους, την ύπαρξη συμφερόντων, τη δυνατότητα ανάπτυξης και επιβίωσης κ.λπ.. Ο βιοκεντρισμός υποστηρίζει ότι αφού οι έμβιοι οργανισμοί επιδιώκουν την ύπαρξη, τη διατήρηση και τη συνέχισή της ζωής τους τότε αυτοί οι οργανισμοί έχουν εγγενή αξία και θεωρούνται ως τελεολογικά κέντρα ζωής (Πρωτοπαπαδάκης Ε.Δ. 2005). Άρα ο άνθρωπος ως ηθικό ον έχει καθήκον και υποχρέωση να σέβεται και να φροντίζει την ύπαρξή τους, να τα προστατεύει και να προωθεί το συμφέρον τους. Ο βιοκεντρισμός έχει να αντιμετωπίσει ισχυρή κριτική στη θεωρία που αναπτύσσει γιατί αφενός

περιλαμβάνει τα ατομικά συμφέροντα των έμβιων και μόνο όντων, δηλαδή αναφέρεται σε κάθε έμβιο οργανισμό ξεχωριστά αγνοώντας τι συμβαίνει στο σύνολο και αφετέρου δεν αναφέρεται καθόλου σε φυσικά σύνολα και οικοσυστήματα. Άρα η περιβαλλοντική ηθική πρέπει να αναζητήσει αλλού τα επιχειρήματά της για να καλύψει το κενό που εμφανίζεται για την πλήρη ανάπτυξη της περιβαλλοντικής φιλοσοφίας.

Οικοκεντρισμός

Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει η τρίτη τάση της περιβαλλοντικής ηθικής ο *οικοκεντρισμός*. Εδώ αναγνωρίζεται ηθική αξία σε όλη τη φύση ως σύνολο και υποστηρίζεται ότι όλη η φύση μπορεί να είναι φορέας ηθικών αξιών. Σε αυτή τη θεωρία λαμβάνονται υπόψη τα οικοσυστήματα και τα φυσικά σύνολα και η γη αντιμετωπίζεται ως μια συνολική κοινότητα για χάρη της οποίας θυσιάζεται το ατομικό συμφέρον (Γεωργόπουλος Α. 2002).

Στην ακραία της διάσταση η οικοκεντρική περιβαλλοντική θεωρία καταργεί κάθε ατομικότητα και κάθε ατομικό συμφέρον προς χάριν του συνόλου και της κοινότητας. Τον άνθρωπο τον αντιμετωπίζει ως μέρος μιας ευρύτερης κοινότητας, ενός ευρύτερου συνόλου, αυτού της γης. Αυτή η τοποθέτηση του ανθρώπου μέσα στο σύνολο χωρίς καμιά διάκριση ή διαφοροποίηση τον αδικεί επειδή βρίσκεται στην κορυφή της ιεραρχίας των κατοίκων του πλανήτη, είναι αυτός που διαμορφώνει το αξιολογικό σύστημα, είναι το μοναδικό ηθικό ον και εν τέλει αυτός που διαμορφώνει συμπεριφορές και ηθικές θεωρίες. Αν σκεφτούμε τη γη χωρίς την ύπαρξη του ανθρώπου, ως έλλογου όντος και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που διαθέτει, θα μιλούσαμε για ένα σύνολο στο οποίο διενεργείται μια σειρά βιολογικών διαδικασιών και μόνο χωρίς ηθικές θεωρίες, χωρίς αξιολογικό σύστημα και αξιολογικές κρίσεις, χωρίς εγγενείς αξίες κ.λπ. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι ο άνθρωπος πρέπει να

εκμεταλλευτεί τη θέση υπεροχής που έτσι κι αλλιώς έχει έναντι των υπολοίπων κατοίκων του πλανήτη, όπως έχει κάνει μέχρι σήμερα, αλλά να επανεξετάσει τις θέσεις του και να σκεφτεί με περισσότερη ειλικρίνεια και αλτρουισμό.

Βαθιά οικολογία

Ο βιοκεντρισμός και ο οικοκεντρισμός μπορούν να χαρακτηριστούν ως ενιαία τάση της περιβαλλοντικής ηθικής με τη δεύτερη να συμπληρώνει και να καλύπτει τα κενά της πρώτης.

Επειδή όμως συναντώνται πολλά εμπόδια στη διαμόρφωση μιας περιβαλλοντικής ηθικής βασισμένης στον έμψυχο και άψυχο κόσμο, ο νορβηγός φιλόσοφος και ορειβάτης Arne Naess, σε αντίθεση με τις δύο προηγούμενες τάσεις που τις ενσωματώνει κάτω από μια ομπρέλα με τον τίτλο ρηχή οικολογία (*shallow or reform environmental ethics*), το 1973 διατυπώνει μια νέα πιο εξελιγμένη και επαναστατική περιβαλλοντική θεωρία που την ονομάζει *βαθιά οικολογία (deep ecology)*.

Υπάρχουν δύο βασικά σημεία τα οποία αποτελούν ηθικές αρχές γι' αυτή τη θεωρία :

- α) η αρχή της ισότητας που αναφέρει ότι όλοι οι οργανισμοί και οι οντότητες, ως μέλη της ίδιας διαδραστικής σφαίρας είναι ίσοι ως προς την εγγενή αξία και
- β) όλα πάνω στον πλανήτη έχουν ίσο δικαίωμα να ζουν και να ευημερούν έτσι ώστε να πετύχουν το δικό τους ατομικό καλό και τη δική τους αυτοπραγμάτωση²⁴.

Από τη διατύπωση της και μετά αυτή η θεωρία έχει αποκτήσει σημαντική θέση στην περιβαλλοντική φιλοσοφία. Εμπεριέχει μια φιλοσοφική – ιδεολογική πλατφόρμα οκτώ αρχών²⁵ τις οποίες θα αναφέρουμε έτσι ώστε να γίνει πιο σαφής ο διαχωρισμός σε σχέση με τις προηγούμενες θεωρήσεις αλλά κυρίως με την βιοκεντρική και οικοκεντρική θεώρηση. Τα σημεία αυτά είναι :

²⁴ Tongjin Yang, *Towards an egalitarian global environment ethics*. In Henk A.M.J ten Have (eds.), *Environmental Ethics and National Policy*, UNESCO Publishing, 2006, σελ. 30

²⁵ Naess Arne, *The deep ecology movement : some philosophical aspects*, *Environmental ethics* , Blackwell, 2008, p. 264

1. *«Η ευεξία και η ευημερία της ανθρώπινης και μη ανθρώπινης ζωής πάνω στη γη έχει καθαυτή –εγγενή- αξία. Αξία που είναι ανεξάρτητη από τη χρησιμότητα του μη ανθρώπινου κόσμου στον άνθρωπο».*
2. *«Ο πλούτος και η ποικιλία άλλων τύπων ζωής συνεισφέρουν στην πραγμάτωση αξιών και αποτελούν και αυτά αξίες καθ' αυτές».*
3. *«Οι άνθρωποι δεν έχουν δικαίωμα να μειώνουν την αφθονία και την ποικιλομορφία εκτός αν θέλουν αν εξυπηρετήσουν ζωτικές ανάγκες».*
4. *«Η ευημερία της ανθρώπινης ζωής και των πολιτισμών είναι συμβατή με μια ουσιαστική μείωση του ανθρώπινου πληθυσμού. Η ευημερία της μη ανθρώπινης ζωής απαιτεί μια τέτοια μείωση».*
5. *«Η παρούσα ανθρώπινη παρέμβαση στο μη ανθρώπινο κόσμο είναι υπερβολική, και η κατάσταση επιδεινώνεται με ταχείς ρυθμούς».*
6. *«Ως εκ τούτου οι πολιτικές πρέπει να αλλάξουν. Οι αλλαγές αυτές έχουν επιπτώσεις στις βασικές οικονομικές, τεχνολογικές και ιδεολογικές δομές. Η προκύπτουσα κατάσταση θα είναι βαθιά διαφορετική από το παρόν».*
7. *«Οι ιδανικές αλλαγές θα προκύψουν όταν καταφέρουμε να αναγνωρίσουμε τη διαφορά μεταξύ ποιότητας ζωής και βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου».*
8. *«Αυτοί που ασπάζονται τα παραπάνω σημεία έχουν υποχρέωση άμεσα ή έμμεσα να προσπαθήσουν στη εφαρμογή των απαραίτητων αλλαγών».*

Όπως διαφαίνεται από τα παραπάνω οκτώ σημεία αλλά και από τις αρχές της, η «Βαθιά Οικολογία» είναι ταυτόχρονα φιλοσοφική ανάλυση – συνδυάζοντας

οντολογική θεώρηση και ηθική διδασκαλία - αλλά και κοινωνικό κίνημα με συγκεκριμένες και δυναμικές εμφανίσεις²⁶».

Ξεπερνάει το θέμα που τίθεται από τις δύο προηγούμενες θεωρίες δηλαδή αυτό της εξίσωσης του ανθρώπου με όλο τον υπόλοιπο κόσμο θέτοντας στο 3^ο σημείο το θέμα της κάλυψης των ζωτικών αναγκών. Η κάλυψη των ζωτικών αναγκών του ανθρώπου και όχι μόνο είναι βασικό ζητούμενο για την επίτευξη του στόχου της ευημερίας και της αυτοπραγμάτωσης. Ο Naess προτείνει ο άνθρωπος να είναι ολιγαρκής, να ζει σε αρμονία με τη φύση και όχι να ασκεί κυριαρχία, να αποδέχεται την εγγενή της αξία, να σέβεται τη διαφορετικότητα όλων των έμβιων όντων και την πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα, να συνειδητοποιεί ότι ο φυσικός πλούτος και οι φυσικοί πόροι είναι πεπερασμένα και γι' αυτό χρειάζεται προσοχή στη χρήση τους.

1.5. Αρχές της περιβαλλοντικής ηθικής

Στην Οικουμενική Διακήρυξη της UNESCO για τη Βιοηθική και τα ανθρώπινα δικαιώματα αναφέρεται ότι *«είναι αναγκαίο και επίκαιρο για τη διεθνή κοινότητα να διατυπώσει οικουμενικές αρχές που θα θεμελιώσουν την απάντηση της ανθρωπότητας στα αλληπάλληλα διλήμματα και τις διαμάχες που η επιστήμη και η τεχνολογία δημιουργούν για την ανθρωπότητα και το περιβάλλον²⁷»*.

Με δεδομένο ότι η περιβαλλοντική ηθική επιδιώκει να θεραπεύσει τα κακώς κείμενα στη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον, απαιτήθηκε η διαμόρφωση ορισμένων αρχών πάνω στις οποίες θα βασίζονται οι όποιες πολιτικές σχετικά με το περιβάλλον ανεξάρτητα με ποια θεωρητική βάση υποστηρίζουν.

Ο ανθρωποκεντρισμός, η απελευθέρωση των ζώων (animal liberation), ο βιοκεντρισμός, η βαθιά οικολογία και ο οικοκεντρισμός είναι οι βασικές θεωρητικές

²⁶ Πρωτοπαπαδάκης Ε.Δ., *Οικολογική ηθική*, Αθήνα :Σάκκουλας Αντ., 2005, σελ. 101

²⁷ *Universal Declaration on Bioethics and Human Rights*, 19 October 2005

κατευθύνσεις για την αντιμετώπιση των ζητημάτων του περιβάλλοντος. Ακόμα όμως και αυτές οι θεωρίες χρειάζονται μια πιο ισχυρή, καθολική – οικουμενική θεωρητική βάση η οποία αποτελεί το βασικό πυλώνα της περιβαλλοντικής ηθικής. Εδώ έρχονται να παίξουν ρόλο οι αρχές της περιβαλλοντικής ηθικής, οι οποίες δεν αποτελούν κανόνες ηθικής συμπεριφοράς απέναντι στη φύση αλλά εκφράζουν κάποιες βασικές θέσεις και αξίες που σχετίζονται με αυτή. Σε αυτές τις βασικές αρχές οφείλουν να βασίζονται οι πρακτικές εφαρμογές της τεχνολογίας αλλά και οι εφαρμοζόμενες πολιτικές σχετικά με το περιβάλλον και τον άνθρωπο.

Οι αρχές αυτές είναι σε άμεση συνάφεια με τις αρχές της βιοηθικής, όπως αυτές διατυπώνονται στην οικουμενική διακήρυξη της UNESCO, δηλαδή στην αρχή της αυτονομίας, της μη βλάβης, του οφέλους και της δικαιοσύνης.

Αν λοιπόν εξετάσουμε τις αρχές της βιοηθικής όπως αυτές αποτυπώνονται και στα δύο παραπάνω κείμενα καταλήγουμε στα παρακάτω:

1.5.1. Αρχή της Αυτονομίας (autonomy principle, AP)

Στο **άρθρο 5** της οικουμενικής διακήρυξης²⁸ «Περί αυτονομίας και ατομικής ευθύνης αναφέρεται *«η αυτονομία των ατόμων να παίρνουν αποφάσεις και να έχουν την ευθύνη αυτών των αποφάσεων σεβόμενοι την αυτονομία των άλλων, πρέπει να είναι σεβαστή. Για τα άτομα που δεν έχουν τη δυνατότητα να πάρουν αποφάσεις αυτόνομα πρέπει να ληφθούν ειδικά μέτρα για να προστατευτούν τα δικαιώματα και τα συμφέροντά τους»*.

Η αυτονομία έχει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην ηθική φιλοσοφία, ιδιαίτερα στην καντιανή, και κατά συνέπεια αποκτά εξίσου σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των αρχών της περιβαλλοντικής ηθικής.

²⁸ *Universal Declaration on Bioethics and Human Rights*, 19 October 2005

Στη βιοηθική η αυτονομία θεωρείται ως αυτοέλεγχος και αυτοκαθορισμός των ατόμων, ως ανεξαρτησία δράσης και λήψης αποφάσεων. Επειδή αυτός ο ορισμός δεν δημιουργεί σταθερές ηθικές βάσεις για την έννοια της αυτονομίας σε σχέση πάντα με το περιβάλλον, η Onora ο' Neill στο βιβλίο *Autonomy and Trust* κάνει διάκριση ανάμεσα στην ατομική αυτονομία (individual autonomy) και στην αυτονομία σύμφωνα με αρχές (principled autonomy). Ορίζει την ατομική αυτονομία ως «το χαρακτηριστικό ή την ικανότητα που μπορεί να έχουν τα άτομα σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, όπως την εκδηλώνουν δρώντας ανεξάρτητα με το σωστό και κατάλληλο τρόπο²⁹», διευκρινίζοντας ότι σε καμία περίπτωση αυτό δεν σημαίνει ότι η ατομική αυτονομία εξισώνεται με τις προσωπικές επιλογές του καθενός. Υποστηρίζει παράλληλα ότι το ζήτημα την ενημερωμένης συγκατάθεσης, που είναι θέμα αρχής της ατομικής αυτονομίας και της μη πρόκλησης βλάβης στη βιοηθική, δεν μπορεί να παίξει ισχυρό ρόλο στην περιβαλλοντική ηθική αναφέροντας ότι οι πολιτικές που περιορίζουν την ατομική αυτονομία μόνο και μόνο για να μην προκληθούν βλάβες ή για να προληφθούν βλάβες δεν μπορούν ποτέ να εξασφαλίσουν ομοθυμία επειδή για κάποιους μπορεί να έχουν υψηλό κόστος και για κάποιους ισχυρά οφέλη³⁰.

Η ατομική αυτονομία δεν έχει τη δυνατότητα να παίξει καθοριστικό ρόλο στην επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων με δεδομένο ότι μπορεί μεν να μεταφραστεί ως η επιλογή κάποιων να επιλέξουν διαφορετικό τρόπο ζωής καταναλώνοντας μόνο βιολογικά προϊόντα, μη καταναλώνοντας μεγάλες ποσότητες ενέργειας, μη χρησιμοποιώντας συχνά αυτοκίνητο ή ανακυκλώνοντας σκουπίδια αλλά μπορεί να εκφραστεί και ως η επιλογή κάποιων άλλων να ζουν απολαμβάνοντας

²⁹ O' Neill Onora , *Autonomy and Trust*, Autonomy, Individuality and consent, Cambridge University Press, 2002, σελ. 29

³⁰ O' Neill Onora , *Autonomy and Trust*, Autonomy, Individuality and consent, Cambridge University Press, 2002, σελ. 45

τον καταναλωτικό τρόπο ζωής, χρησιμοποιώντας πολυτελή μέσα μεταφοράς που καταναλώνουν μεγάλη ποσά ενέργειας κ.λπ.

Διαπιστώνοντας λοιπόν την αδυναμία της ατομικής αυτονομίας να έχει ρόλο στη διαμόρφωση πολιτικών για το περιβάλλον ή τη δημόσια υγεία ερχόμαστε να μιλήσουμε για την αυτονομία σύμφωνα με αρχές, η οποία σχετίζεται άμεσα με το καθήκον και τις υποχρεώσεις μας απέναντι σε τρίτους αλλά και στον εαυτό μας. Κατά τον Καντ «η αυτονομία της θέλησης είναι η μοναδική αρχή όλων των ηθικών νόμων και των συμφώνων με αυτούς καθηκόντων.....³¹» και ορίζει την αυτονομία ως «την ιδιότητα της θέλησης να είναι η ίδια νόμος στον εαυτό της³²». Ο Καντ αντιμετωπίζει την αυτονομία ως το ανώτατο αξίωμα της ηθικότητας και ως ένα ζήτημα καθηκόντων και υποχρεώσεων όπου κατά συνέπεια υπάρχει σεβασμός ατόμων και σεβασμός δικαιωμάτων και θέτει ως αντίποδα, ο οποίος προκαλεί προβλήματα στη ηθική, την ετερονομία, δηλαδή τη διαδικασία κατά την οποία «η θέληση αναζητά το νόμο κάπου αλλού και όχι στην ικανότητα του υποκειμενικού της γνώμονα να θεμελιώνει αυτόνομα μια καθολική νομοθεσία³³» π.χ. στο θεό ή στη ευδαιμονία ή σε προσωπικούς πόθους και προτιμήσεις.

Οι σημερινές πολιτικές για το περιβάλλον είναι κυρίως προσανατολισμένες στην ατομική αυτονομία έχοντας και μια ισχυρή δόση δημιουργίας *ενοχικών συνδρόμων* σχετικά με τη συμπεριφορά μας απέναντι στο περιβάλλον αλλά και του φόβου για το μέλλον. Όμως δημιουργώντας μέσα από αυτές τις εφαρμοζόμενες πολιτικές σύνδρομα φόβου και ενοχών ξεφεύγουμε από κάθε είδους αυτονομίας ακόμα και την ατομική. Πως μπορεί κάποιος να σκεφτεί ελεύθερα και να δράσει αυτόνομα κάτω από την πίεση του φόβου για το μέλλον του, για τα παιδιά του, για την υγεία του, για την

³¹ Kant I., *Κριτική του πρακτικού λόγου*, Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α.Ε., Αθήνα 2004, σελ. 56

³² Kant I., *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, Δωδώνη 1984, σελ. 97

³³ Kant I., *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, Δωδώνη 1984, σελ. 98

ποιότητα ζωής του αλλά και γεμάτος από τις ενοχές που του δημιουργούν οι κάθε είδους διαφημιστικές εκστρατείες ή πολιτικές για τον τρόπο ζωής του; Οι πολιτικές αυτές δεν έχουν τη δυνατότητα να είναι αποτελεσματικές και άρα διαφαίνεται επιτακτική η ανάγκη να διαφοροποιηθεί η ηθική βάση των τρόπων διαχείρισης του περιβάλλοντος και να περάσουμε σε πολιτικές που βασίζονται στην αυτονομία των αρχών, δηλαδή στην εφαρμογή πολιτικών που βασίζονται σε καθολική αποδοχή θέσεων σχετικών με το περιβάλλον όπως είναι η εγγενής αξία της φύσης, ο σεβασμός στον εαυτό μας ως άνθρωποι και σε ότι μας περιβάλλει και η αναγνώριση υποχρεώσεων και καθηκόντων απέναντι σε αυτά. «Η αυτονομία που είναι βασισμένη σε καθολικές αρχές εκφράζεται με δράσεις που μπορούν να υιοθετηθούν από όλους τους άλλους³⁴» αναφέρει η Onora O' Neill στο βιβλίο της *Autonomy and Trust* και είναι μια πολύ σημαντική βάση για να ξεκινήσουμε να διαμορφώνουμε καταρχήν την ηθική βάση των πολιτικών για το περιβάλλον και στη συνέχεια τις πολιτικές για το περιβάλλον.

1.5.2. Αρχή της Αγαθοεργίας και μη βλάβης

Το άρθρο 4 της οικουμενικής διακήρυξης³⁵ «Περί οφέλους και βλάβης» αναφέρει «εφαρμόζοντας και προωθώντας την επιστημονική γνώση, την ιατρική πρακτική και παρεμφερείς τεχνολογίες, τα άμεσα και έμμεσα οφέλη σε ασθενείς, συμμετέχοντες στην έρευνα και άλλα άτομα που επηρεάζονται από τα παραπάνω θα πρέπει να μεγιστοποιούνται και κάθε πιθανή ζημιά σε αυτούς θα πρέπει να ελαχιστοποιείται».

Ο Naess το 1989 στο βιβλίο του «*Ecology, Community and lifestyle: Outline of an ecosophy*» αναφέρει ότι «το να βλάπτουμε τη φύση είναι σα να βλάπτουμε τους εαυτούς μας και το να προστατεύουμε τη γη είναι αυτοάμυνα». Όπως αρκετές φορές έχει αναφερθεί παραπάνω οι τεχνολογικές εφαρμογές έχουν επηρεάσει και

³⁴ O' Neill Onora, *Autonomy and Trust*, Principled Autonomy, Cambridge University Press, 2002, σελ. 85

³⁵ *Universal Declaration on Bioethics and Human Rights*, 19 October 2005

διαφοροποιήσει σε σημαντικό βαθμό το φυσικό περιβάλλον. Αυτή η διαφοροποίηση δεν επηρεάζει μόνο τους ανθρώπους αλλά όλους τους κατοίκους του πλανήτη και τον πλανήτη καθ' αυτό, με δεδομένο ότι οι συνθήκες αλλάζουν βίαια και με πολύ γρήγορους ρυθμούς έτσι που το όλο σύστημα αδυνατεί να ανταποκριθεί στην ταχύτητα των αλλαγών.

Με τον όρο αγαθοεργία και μη βλάβη νοείται η μεγιστοποίηση της ωφέλειας και ελαχιστοποίηση της βλάβης. Δηλαδή η υποχρέωση μας, ως τα μόνα ηθικά όντα στο πλανήτη, να προωθούμε το καλό και τα συμφέροντα όλων των έμβιων και άβιων οργανισμών στη φύση και να δρούμε με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφεύγεται η οποιαδήποτε βλάβη σε εμάς ως ανθρώπινα όντα ή στους άλλους κατοίκους του πλανήτη.

Στη Belmont Report³⁶ η οποία σχετίζεται με βιοηθικά ζητήματα κυρίως στην ιατρική και την ιατρική έρευνα αναφέρεται η σημαντικότητα της αποτίμησης των ωφελειών και του ρίσκου σε ενδεχόμενες ιατρικές εφαρμογές. Σε αντιστοιχία με το περιβάλλον θα πρέπει να γίνεται η ίδια αποτίμηση με στόχο τη βελτιστοποίηση των ωφελειών και την ελαχιστοποίηση των κινδύνων. Αυτό το προσφέρουν οι αρχές της καλύτερης τεκμηρίωσης (the best evidence principle) και προφύλαξης (precautionary principle), οι οποίες είναι σε άμεση συσχέτιση με την αρχή της μη βλάβης και αγαθοποιίας.

Αρχή της καλύτερης τεκμηρίωσης (the best evidence principle)

Αναφερόμενοι στην αρχή της καλύτερης τεκμηρίωσης εννοούμε ότι θα πρέπει να έχουμε αποκτήσει την καλύτερη και ευρύτερη δυνατή εικόνα και τα περισσότερα δυνατά στοιχεία για την επίδραση αυτού που εφαρμόζουμε. Με τον όρο τεκμήριο αναφερόμαστε σε οτιδήποτε μπορεί να μας εφοδιάσει με αποδείξεις σχετικά με αυτό που πρόκειται να συμβεί. Παράλληλα, απαιτείται και η αντικειμενική κριτική

³⁶ <http://www.hhs.gov/ohrp/humansubjects/guidance/belmont.htm#xbenefit>

αξιολόγηση της σημασίας και της αξίας των ενδεχόμενων αποτελεσμάτων. Και τα δύο αυτά δεδομένα είναι βασικά προκειμένου να τηρηθούν οι αρχές της αγαθοποιίας και της μη βλάβης σε σχέση με το περιβάλλον αλλά και να υπάρχουν τα ανάλογα αποτελέσματα.

Αρχή της προφύλαξης (precautionary principle, PP)

Η αρχή της προφύλαξης έχει μια πολύ σημαντική αρχή στη διαδικασία της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος με δεδομένο ότι δεν μπορούμε να περιμένουμε να έχουμε άμεσα τις ισχυρότερες δυνατές αποδείξεις ή ενδείξεις για κάτι που προβλέπεται να συμβεί στο περιβάλλον λόγω μιας ανθρώπινης δραστηριότητας. Όταν μια καταστροφή είναι επαπειλούμενη και σοβαρή δεν μπορούμε να αναμένουμε τις καλύτερες δυνατές επιστημονικές αποδείξεις για να την σταματήσουμε. Για παράδειγμα δεν μπορούμε να έχουμε την επιστημονική τεκμηρίωση ότι η ατμόσφαιρα έχει αλλάξει και η θερμοκρασία στον πλανήτη έχει αυξηθεί προκειμένου να δράσουμε για την πρόληψη ή την επίλυση του προβλήματος.

Η PP είναι η βασική αρχή και στρατηγική για να αντιμετωπιστούν οι αβεβαιότητες που προκαλούν οι τεχνολογικές εφαρμογές μέσα από την αποτίμηση και τον έλεγχο των ενδεχόμενων κινδύνων. Ενσωματώθηκε στο κείμενο της διάσκεψης του Rio το 1992 στη συνάντηση των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη και το Περιβάλλον (The United Nations Conference on Environment and Development - UNCED 1992) και από τότε έχει λάβει διεθνικές διαστάσεις με δεδομένο ότι όλα τα κράτη αλλά και οι διεθνείς οργανισμοί την επικαλούνται προκειμένου να εφαρμόσουν πολιτικές και δράσεις σχετικές με το περιβάλλον.

Η αναφορά που γίνεται για την PP στο άρθρο 15 της παραπάνω διάσκεψης έχει ως εξής :

«με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος, η προσέγγιση της προφύλαξης θα εφαρμοστεί ευρέως από τα κράτη, ανάλογα με τις δυνατότητές τους. Όπου υπάρχουν απειλές σοβαρών ή μη αναστρέψιμων βλαβών, η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας δεν θα χρησιμοποιείται ως λόγος για τη λήψη εκ των υστέρων μέτρων για να προληφθεί η περιβαλλοντική υποβάθμιση».

Στο κείμενο της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων «Communication from the commission on the precautionary principle (EU 2000) αναφέρεται:

«η PP εφαρμόζεται στις συγκεκριμένες περιστάσεις όπου τα επιστημονικά στοιχεία είναι ανεπαρκή, αναποτελεσματικά ή αβέβαια και υπάρχουν ενδείξεις μέσω προκαταρκτικής αντικειμενικής επιστημονικής αξιολόγησης ότι υπάρχουν λογικές βάσεις για ανησυχία ότι τα δυνάμει επικίνδυνα αποτελέσματα στο περιβάλλον, στους ανθρώπους, τα ζώα ή την υγεία των φυτών μπορεί να είναι ασυμβίβαστη με το επιλεγμένο επίπεδο προστασίας».

Μεταξύ των δύο αυτών τοποθετήσεων υπάρχει μια σημαντική διαφοροποίηση. Ενώ στο κείμενο του Rio χρησιμοποιείται μια όχι και τόσο αυστηρή γλώσσα «ανάλογα με τις δυνατότητές τους» και «λήψη εκ των υστέρων μέτρων», στο κείμενο της Ε.Ε. γίνεται σαφές ότι όπου υπάρχουν αβεβαιότητες που είναι ασυμβίβαστες με το ενδεδειγμένο επίπεδο προστασίας θα πρέπει να εφαρμόζεται η παραπάνω αρχή.

Η UNESCO κάνει μια προσπάθεια να ορίσει την PP λαμβάνοντας υπόψη και το ηθικό μέρος που έτσι κι αλλιώς εμπεριέχει ορίζοντας την ως εξής³⁷:

«όταν οι ανθρώπινες δραστηριότητες μπορεί να οδηγήσουν σε ηθικά μη αποδεκτές βλάβες που είναι επιστημονικά πιθανές αλλά αβέβαιες, πρέπει να λαμβάνονται μέτρα για την αποφυγή της βλάβης ή ελαχιστοποίηση της. Ηθικά μη αποδεκτές βλάβες αναφέρονται σε βλάβες στους ανθρώπους ή στο περιβάλλον που :

³⁷ COMEST, *The precautionary principle*, UNESCO, Μάρτιος 1995, σελ. 14

- *Απειλούν την ανθρώπινη ζωή και υγεία ή*
- *Είναι σοβαρές και μη αναστρέψιμες ή*
- *Είναι άδικες για τις παρούσες ή μελλοντικές γενιές ή*
- *Επιβάλλονται χωρίς σαφείς θεωρήσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή όποιων άλλων επηρεάζουν. »*

Η ΡΡ σαφώς εμπεριέχει λοιπόν ηθική βάση με δεδομένο ότι κάνει αναφορά για καλό και κακό, για βλάβη και όφελος, για αδικία και δικαιώματα και γενικά έμμεσες και άμεσες αναφορές για το ευ ζην. Προτείνοντας την αρχή αυτή και ακολουθώντας τις επιταγές της οι άνθρωποι ουσιαστικά επιβεβαιώνουν την ηθική τους ευθύνη απέναντι στον κόσμο και στο γεγονός ότι και η λήψη μέτρων, η μη δράση, είναι μια ηθικά μη αποδεκτή πράξη.

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει πιο σαφής η διαφορά ανάμεσα στην αρχή της προφύλαξης (precautionary principle) και στην αρχή της πρόληψης (prevention principle). Η δεύτερη αρχή εμπεριέχει μεγαλύτερη ποσότητα βεβαιότητας κι αυτό γιατί είναι βεβαιωμένα και δεδομένα ορισμένα από τα αρνητικά αποτελέσματα τα οποία θα επιφέρει και άρα τίθεται αμέσως σε εφαρμογή σε αντίθεση με την πρώτη η οποία έχει να κάνει με αβέβαιους κινδύνους και άγνωστες πιθανότητες, πράγματα τα οποία καμιά φορά λόγω της χαμηλής βεβαιότητας και επιστημονικής σαφήνειας μπορεί και να μη ληφθούν καταρχήν υπόψη. Η ΡΡ λοιπόν υποχρεώνει να λαμβάνονται υπόψη ακόμα και οι κίνδυνοι με τις χαμηλότερες ή μη βεβαιωμένες πιθανότητες έτσι ώστε να προλαμβάνουμε πιθανά αρνητικά αποτελέσματα.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυσή για την αρχή της προφύλαξης με όλα όσα έπονται μπορούμε να επικαλεστούμε το ότι «η αρχή της προφύλαξης γεννημένη από περιβαλλοντική ευαισθησία έχει ωριμάσει ως μια ηθική αρχή με ευρύτερο πεδίο και

η αξία που εν δυνάμει αποκτά ως οδηγός για την άσκηση πολιτικής δεν πρέπει να παραβλέπεται³⁸».

Η αρχή της προφύλαξης κάνει αναφορές για ισότητα, για διαγενεακή δικαιοσύνη, για μη αναστρέψιμες βλάβες στο περιβάλλον. Επομένως συνδέεται άμεσα και εμπεριέχει στους κόλπους της την αρχή της αειφορίας (sustainability) καθώς και την αρχή της διαγενεακής δικαιοσύνης.

1.5.2.1. Αρχή της αειφορίας ή βιωσιμότητας (sustainability)

Ο πιο κλασικός ορισμός σχετικά με την αειφορία, αν και από πολλούς έχει αμφισβητηθεί, είναι αυτός που υιοθετήθηκε από την Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (WCED) το 1987 και αποτυπώθηκε στη Brundtland Report ή όπως είναι γνωστή ως «Our Common Future». Ο ορισμός αυτός αναφέρει ότι *«αειφορική / βιώσιμη ανάπτυξη ορίζεται η ανάπτυξη που καλύπτει τις ανάγκες των παρούσων γενεών χωρίς να απεμπολεί την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν και αυτές τις δικές τους ανάγκες»*. Στη Brundtland Report γίνεται προσπάθεια να «σπάσει» η αντίληψη ότι η περιβαλλοντική προστασία μπορεί να επιτευχθεί μόνο εις βάρος της οικονομικής ανάπτυξης στηρίζοντας παράλληλα την άποψη ότι υπάρχει η δυνατότητα να επιτευχθεί βιώσιμη ανάπτυξη βασισμένη σε τρεις πολύ σημαντικές συνιστώσες: την περιβαλλοντική προστασία, την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική ισότητα. Η B.R. συνδέει την αειφορική ανάπτυξη με πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές όπως τη διαφοροποίηση των καταναλωτικών προτύπων, την ίση κατανομή των πόρων, τη χρήση κατάλληλων τεχνολογιών κ.λπ. καθώς και θεσμικές αλλαγές όπως τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων.

³⁸ Fenstand J.E., Matsuura K., Foreword, *The precautionary principle*, UNESCO, COMEST, Μάρτιος 1995

Η βιώσιμη ανάπτυξη είναι μία έννοια που έχει ερμηνευθεί με ποικίλους τρόπους από διαφορετικούς φορείς³⁹ στην προσπάθειά τους να επιδιώξουν ή να εφαρμόσουν στην πράξη το δικό τους μοντέλο περιβαλλοντικής προστασίας και οικονομικής ανάπτυξης.

Η ποικιλομορφία των προτεινόμενων πολιτικών βιώσιμης ανάπτυξης στις αναπτυγμένες χώρες καθώς και η φιλοσοφική διάσταση των προσεγγίσεων αυτών αντικατοπτρίζεται στον πίνακα που ακολουθεί :

³⁹ Baker S., M. Kousis, D. Richardson and S. Young (1997) *The Politics of Sustainable Development: theory, policy and practice within the European Union*, London: Routledge. p. 6

Πίνακας 1 : Η κλίμακα της βιώσιμης ανάπτυξης στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες⁴⁰ :

Προσέγγιση της Β.Α.	Ρόλος της οικονομίας και της φύσης ανάπτυξης	Που επικεντρώνεται γεωγραφικά	Φύση	Πολιτικές και τομεακή ολοκλήρωση	Τεχνολογία	Θεσμοί	Πολιτικά όργανα και εργαλεία πολιτικής	Ανακατανομή	Κοινωνία Πολιτών	Φιλοσοφία
Ιδανικό μοντέλο Β.Α.	Ορθή χρήση οικονομικών πόρων ; Συναντάει τις ανάγκες και όχι τα θέλω; Αλλαγές στα μοντέλα και τα επίπεδα παραγωγής και κατανάλωσης	Πολίτες ενημερωμένοι για το χώρο που ζουν την οικολογία, την οικονομία και τον πολιτισμό τους και πράττουν έτσι ώστε να τα ενισχύουν (Bioregionalism); Εκτενής τοπική autárkeia	Προώθηση και προστασία της βιοποικιλότητας	Ολιστική διατομεακή ολοκλήρωση	Κατάλληλη τεχνολογία έντασης εργασίας	Αποκέντρωση των πολιτικών, τοπικών, κοινωνικών και οικονομικών θεσμών	Πλήρης σειρά των πολιτικών εργαλείων; Προσεγμένη χρήση των δεικτών που επεκτείνονται στην κοινωνική διάσταση	Ενδογενεακή και διαγενεακή ισότητα	Κοινωνικές δομές και έλεγχος από τα κάτω προς τα πάνω. Νέα προσέγγιση στην αξιολόγηση της εργασίας	Οικοκεντρισμός – Βιοκεντρισμός
Ισχυρή Β.Α	Αγορά που ρυθμίζεται με βάση το περιβάλλον; Αλλαγές στα μοντέλα παραγωγής και κατανάλωσης	Ενισχυμένη τοπική οικονομική autárkeia; Περιοχές που προβάλλονται στο πλαίσιο της παγκόσμιας αγοράς	Περιβαλλοντική διαχείριση και προστασία	Ολοκλήρωση τομεακών πολιτικών μέσω των τομέων παραγωγής	Καθαρή τεχνολογία (χωρίς να προκαλεί περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις); Διαχείριση προϊόντων ανακυκλούμενων; Μικτή τεχνολογία (εργασίας και υψηλής έντασης κεφαλαίου)	Μερικοί αναδιαρθρωτικοί θεσμοί	Αυξημένη χρήση των δεικτών αειφορίας; Ευρεία κλίμακα πολιτικών εργαλείων	Ενισχυμένη πολιτική ανακατανομής	Ανοικτός διάλογος και όραμα	
Αδύναμη Β.Α.	Περιβαλλοντικές πολιτικές που βασίζονται στην αγορά; Αλλαγές στα μοντέλα της κατανάλωσης	Αρχικές κινήσεις για τοπική οικονομική autárkeia; Δευτερεύουσες πρωτοβουλίες για την ανακούφιση της δύναμης της παγκόσμιας αγοράς	Αντικατάσταση πεπερασμένων φυσικών πόρων με κεφάλαιο; Εκμετάλλευση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας	Προσέγγιση τομεακά κατευθυνόμενη	Τεχνικές λύσεις στα προβλήματα; Μικτή τεχνολογία (εργασίας και υψηλής έντασης κεφαλαίου)	Ελάχιστες τροποποιήσεις στους θεσμούς	Συμβολική χρήση περιβαλλοντικών δεικτών; Περιορισμένη κλίμακα εργαλείων που καθοδηγούν την αγορά	Οριακό θέμα η ισότητα	Πρωτοβουλίες από τα πάνω προς τα κάτω; Περιορισμένος διάλογος κρατών και περιβαλλοντικών κινημάτων	
Αένας τροχός παραγωγής	Εκθετική ανάπτυξη	Παγκόσμια αγορά και παγκόσμια οικονομία	Εκμετάλλευση φυσικών πόρων	Καμία αλλαγή		Καμία αλλαγή	Συμβατική λογιστική	Η ισότητα δεν είναι θέμα	Πολύ περιορισμένος διάλογος κρατών και περιβαλλοντικών κινημάτων	Ανθρωποκεντρισμός

⁴⁰ Baker S., M. Kousis, D. Richardson and S. Young (1997) The Politics of Sustainable Development: theory, policy and practice within the European Union, London: Routledge. p. 9

Η διαφορετικότητα στην αντίληψη της αειφορικής ανάπτυξης καταδεικνύει και τη διαφορετική φιλοσοφική αντίληψη για το θέμα. Οι θέσεις κινούνται μεταξύ δύο άκρων. Της ανθρωποκεντρικής διάστασης που εκφράζεται ισχυρά ξεκινώντας από τη θεωρία για το μύλο παραγωγής και τη σταδιακή αποδυνάμωσή της φτάνοντας στο ιδανικό μοντέλο που αναφέρεται στην οικοκεντρική διάσταση η οποία τοποθετεί τον άνθρωπο μέσα στη φύση, σαν ένα τμήμα αυτής, και όχι πάνω από αυτή.

1.5.2.2. Αρχή της διαγενεακής δικαιοσύνης

Στον ορισμό της αειφορίας υπάρχουν δύο λέξεις κλειδιά: α)οι **ανάγκες** των παρούσων και των μελλοντικών γενεών και β)**τα όρια** στη δυνατότητα του περιβάλλοντος. Άρα στην B.R. τίθεται το ζήτημα της διαγενεακής δικαιοσύνης και ισότητας. Μέσα από την B.R. προτείνεται ο σχεδιασμός και η εφαρμογή πολιτικών που θα λαμβάνουν υπόψη τους τις ανάγκες των μελλοντικών (inter-generation equity)⁴¹ γενεών και τονίζεται η σημαντικότητα της δικαιοσύνης και της ισότητας μεταξύ των παρούσων γενεών (intra-generational equity)⁴², δηλαδή της κατανομής των πόρων με τρόπο που να ελαχιστοποιείται η φτώχεια και η ανισότητα μεταξύ των αναπτυσσόμενων και ανεπτυγμένων χωρών.

Η δικαιοσύνη είναι μια έννοια που κατά βάση αναφερόταν, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, σε δικαιώματα στη ζωή, στην ελευθερία, στην ευτυχία, στην υγεία των γενεών του παρόντος χωρίς να απαιτείται η αναφορά σε μελλοντικές γενιές. Όμως ο κίνδυνος για διατάραξη της βιοποικιλότητας και της γεωποικιλότητας, της μείωσης ή εξάντλησης των φυσικών πόρων, για ένα κόσμο που δεν εγγυάται υγιή ζωή στους

⁴¹ Baker, S., M. Kousis, D. Richardson and S. Young (1997) *The Politics of Sustainable Development: theory, policy and practice within the European Union*, London: Routledge. p. 2

⁴² Baker, S., M. Kousis, D. Richardson and S. Young (1997) *The Politics of Sustainable Development: theory, policy and practice within the European Union*, London: Routledge. p. 2

κατοίκους του και άλλα τέτοια περιβαλλοντικά ζητήματα είναι θέματα που έφεραν στο προσκήνιο την πιθανότητα οι μελλοντικές γενιές να μην έχουν τη δυνατότητα να απολαύσουν όλα αυτά τα δικαιώματα.

Έχει όμως αμφισβητηθεί από πολλούς φιλοσόφους και έχει εγείρει αρκετά ερωτηματικά όπως: μπορούν οι επόμενες γενιές, αφού εξ' ορισμού δεν υπάρχουν, να έχουν δικαιώματα; τι είδους δικαιώματα θα μπορούσαμε να τους αποδώσουμε αφού δεν έχουν γεννηθεί ακόμα και τι είδους υποχρεώσεις για μας απορρέουν από αυτά τα δικαιώματα; Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στα δικαιώματα που τους αποδίδουμε και στα καθήκοντα μας απέναντι τους; Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτά τα ερωτήματα είναι εύλογα αν περιορίσουμε την έννοια του δικαιώματος, του καθήκοντος και της υποχρέωσης μόνο σε ατομικό επίπεδο. Όμως σε ότι αφορά τη διαγενεακή δικαιοσύνη η συζήτηση δεν αφορά άτομα. Γίνεται για το όλο, γι' αυτό που συνοπτικά ονομάζουμε ανθρωπότητα. Άρα είναι ηθική υποχρέωση όλων μας να σεβαστούμε αυτό που παραλάβαμε και να το παραδώσουμε με όσο το δυνατό λιγότερες απώλειες σε αυτούς που έρχονται. Με την αρχή της διαγενεακής δικαιοσύνης η περιβαλλοντική ηθική καθίσταται «ένας πρακτικός επιστημονικός κλάδος γιατί το κυρίως αντικείμενό του είναι να εκπαιδεύσει τους πολίτες του σήμερα να νοιάζονται για τη φύση, που είναι απολύτως απαραίτητο για τη ζωή των παρόντων και των μελλοντικών γενεών οι οποίες συλλογικά απαρτίζουν την ανθρώπινη κοινότητα⁴³».

1.5.3. Αρχή της Περιβαλλοντικής Δικαιοσύνης

Σύμφωνα με το **άρθρο 10** της οικουμενικής διακήρυξης⁴⁴ «Περί ισότητας, δικαιοσύνης και ευθυδικίας» αναφέρεται «*η θεμελιώδης ισότητα όλων των*

⁴³ Agius E, *Environmental Ethics: towards an intergenerational perspective*. In Henk A.M.J ten Have (eds.), *Environmental Ethics and National Policy*, UNESCO Publishing, 2006, σελ 91.

⁴⁴ *Universal Declaration on Bioethics and Human Rights*, 19 October 2005

ανθρώπινων όντων στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα πρέπει να είναι σεβαστή έτσι ώστε να αντιμετωπίζονται δίκαια και ισόνομα».

Με δεδομένο ότι η δικαιοσύνη αφορά στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και στην ισότιμη και ισόνομη κατανομή των αγαθών και υπηρεσιών στην περίπτωση της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης έχουμε δύο διαστάσεις. *Η πρώτη είναι αυτή της διανεμητικής περιβαλλοντικής δικαιοσύνης που αφορά την ίση κατανομή των περιβαλλοντικών αγαθών και επιβαρύνσεων και η δεύτερη αφορά την συμμετοχική περιβαλλοντική δικαιοσύνη η οποία εστιάζεται σε ευκαιρίες στη συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων*⁴⁵.

Το βιοτικό και αβιοτικό περιβάλλον είναι ένα δημόσιο αγαθό, δηλαδή ανήκει σε όλους και επομένως στη διαχείρισή του και στις επιπτώσεις που αυτή επιφέρει προκύπτει ένα σημαντικό θέμα δικαιοσύνης και ισότητας. Αποκομίζοντας οικονομικά οφέλη από αυτά προκαλώντας ανεπανόρθωτες βλάβες είναι αναπόφευκτο να δημιουργείται ένα είδος ανισότητας.

Όταν κάποια αγαθά δεν ανήκουν σε συγκεκριμένα άτομα, αλλά σε όλους, τότε η εκμετάλλευσή τους αποφέρει ατομικά πλεονεκτήματα αλλά κοινά μειονεκτήματα. Επειδή τα μειονεκτήματα είναι κοινά, το μεμονωμένο άτομο συνήθως δεν τα λαμβάνει υπ' υπόψη του. Επικεντρώνεται μόνο στα πλεονεκτήματα που αντλεί ως άτομο από την εκμετάλλευση του αγαθού. Όμως «τα οφέλη» από την υπερεκμετάλλευση τα καρπώνεται ο ιδιοκτήτης τους, ενώ το κόστος από τη βλάβη που προκαλείται μοιράζεται μεταξύ όλων των χρηστών. Με το θέμα των επιπτώσεων της χρήσης των κοινών αγαθών ασχολήθηκε ο βιολόγος Garret Hardin ο οποίος το 1968 δημοσίευσε άρθρο με τίτλο «Η τραγωδία των κοινών». Στο άρθρο αναδείχθηκε

⁴⁵ Tongjin Yang, *Towards an egalitarian global environment ethics*. In Henk A.M.J ten Have (eds.), *Environmental Ethics and National Policy*, UNESCO Publishing, 2006, σελ. 32

το πρόβλημα της ατομικής συμπεριφοράς απέναντι σε συλλογικά αγαθά. Η ιδιωτικά ορθολογική συμπεριφορά, δηλαδή η αύξηση της ατομικής ευημερίας, κατά κανόνα, σε ότι αφορά τα δημόσια αγαθά οδηγεί σε συλλογική βλάβη και η υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων επιφέρει πολύ αρνητικές συνέπειες τόσο στο φυσικό περιβάλλον όσο και στους κατοίκους του.

Με στόχο την επίτευξη του στόχου της δίκαιης κατανομής και ισότιμης απολαβής των ωφελημάτων των περιβαλλοντικών αγαθών δημιουργούνται οι περιβαλλοντικοί νόμοι οι οποίοι είναι ένα σύστημα από πολύπλοκα διασυνδεδεμένα νομοθετήματα, κοινούς νόμους, συνθήκες, συμφωνίες, κανονισμούς και πολιτικές που σκοπό έχουν να διασφαλίσουν τις καλύτερες συνθήκες για το περιβάλλον που επηρεάζεται από τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Με δεδομένο ότι δεν υπάρχει σύστημα δικαίου για την προστασία του περιβάλλοντος το οποίο να έχει παγκόσμια εφαρμογή ακολουθείται μια διαδικασία η οποία κατά κανόνα ξεκινάει από την υπογραφή συνθηκών από τους διεθνείς οργανισμούς. Στη συνέχεια τα κράτη βασισμένα σε αυτές τις αρχές θεσμοθετούν νόμους και κανονισμούς με προβλεπόμενες ποινές για τους παραβάτες. Οι συνθήκες, σε αντίθεση με τους νόμους, δε δίνουν τη δυνατότητα επιβολής ποινών αλλά καταγράφουν ένα σύνολο ηθικών αρχών οι οποίες είναι κοινά αποδεκτές και έχουν ένα κοινό στόχο. Την αποφυγή της δημιουργίας κινδύνων για το φυσικό περιβάλλον και τη διασφάλιση της καλύτερης ποιότητας ζωής για τους ανθρώπους.

Σε ότι αφορά την αρχή της δικαιοσύνης στην περιβαλλοντική της διάσταση υπάρχει ένα θέμα μείζονος σημασίας που αποτελεί στις σημερινές κοινωνίες πρόκληση. Το θέμα αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι τα ζητήματα της ρύπανσης του περιβάλλοντος δεν έχουν μόνο χωρική διάσταση αλλά αποκτούν παγκόσμια εμβέλεια με δεδομένο ότι δεν μπορούν να περιοριστούν σε όρια και σύνορα. Η δικαιοσύνη σε τοπικό, εθνικό ή και υπερεθνικό καμιά φορά επίπεδο (E.E.) εύκολα γίνεται αντιληπτή

και μπορεί να προσφέρει λύσεις εξακολουθεί όμως να αποτελεί θέμα προς αντιμετώπιση η εφαρμογή της σε παγκόσμια κλίμακα.

Προκειμένου ο νομοθέτης να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της περιβαλλοντικής ρύπανσης στην οικονομική του διάσταση εφάρμοσε την αρχή «αυτός που ρυπαίνει πληρώνει⁴⁶» (The polluter pays principle, PPP) που βασίζεται στην αρχή ότι το κόστος της ρύπανσης επιβαρύνει εκείνον που την προκαλεί. Στόχος είναι η ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών εξωτερικοτήτων της οικονομικής δραστηριότητας στην τιμή του αγαθού ή της υπηρεσίας έτσι ώστε η τιμή να ανταποκρίνεται πλήρως στο πραγματικό κόστος παραγωγής. Απώτερος στόχος είναι η εξασφάλιση της ελάχιστης έστω αποκατάστασης της περιβαλλοντικής ζημιάς και η εξισορρόπηση των χαμένων εισοδημάτων εκείνων που επιβαρύνονται από την περιβαλλοντική ρύπανση.

Η PPP προωθεί την περιβαλλοντική δικαιοσύνη και έχει γίνει ευρέως αποδεκτή και αναγνωρίσιμη από οργανισμούς όπως ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης και η Ε.Ε. οι οποίοι προτείνουν και εφαρμόζουν πολιτικές για το περιβάλλον.

Σε σχέση με την περιβαλλοντική δικαιοσύνη στις 24-27 Οκτωβρίου 1991 πραγματοποιήθηκε στην Ουάσιγκτον η πρώτη συνάντηση κορυφής. Στη συνάντηση αυτή υιοθετήθηκαν 17 αρχές οι οποίες από τότε χρησιμοποιούνται ως η βάση για την ανάπτυξη κινήματων περιβαλλοντικής δικαιοσύνης⁴⁷.

Οι αρχές αναφέρουν τα εξής⁴⁸:

Η περιβαλλοντική δικαιοσύνη :

⁴⁶ http://www.eoearth.org/article/Polluter_pays_principle

⁴⁷ <http://www.ejnet.org/ej/principles.html>

⁴⁸ Οι αρχές έχουν μεταφραστεί από την ιστοσελίδα που αναφέρεται στην προηγούμενη υποσημείωση

1. «Επιβεβαιώνει την ιερότητα της μητέρας γης, την οικολογική ενότητα και την αλληλεξάρτηση όλων των ειδών και το δικαίωμα να είναι απαλλαγμένα από οικολογική καταστροφή»
2. «Απαιτεί η δημόσια πολιτική να βασίζεται σε αμοιβαίο σεβασμό και δικαιοσύνη για όλους τους ανθρώπους, πέρα από διακρίσεις και προκαταλήψεις»
3. «Αναθέτει το δικαίωμα σε ηθικές, ισορροπημένες και υπεύθυνες χρήσεις της γης και των ανανεώσιμων πηγών για χάρη ενός βιώσιμου πλανήτη για τους ανθρώπους και τα άλλα ζωντανά στοιχεία»
4. «Καλεί για καθολική προστασία από πυρηνικές δοκιμές, την εξαγωγή, την παραγωγή και τη διάθεση τοξικών / επιβλαβών αποβλήτων και δηλητηρίων και των πυρηνικών δοκιμών που απειλούν το θεμελιώδες δικαίωμα για καθαρό αέρα, νερό και τρόφιμα»
5. «Επιβεβαιώνει το θεμελιώδες δικαίωμα του αυτοκαθορισμού σε πολιτικό, οικονομικό, πολιτιστικό και περιβαλλοντικό επίπεδο για όλους τους ανθρώπους»
6. «Απαιτεί τη διακοπή της παραγωγής τοξικών επικίνδυνων αποβλήτων και ραδιενεργών υλικών και όλοι οι προηγούμενοι και υφιστάμενοι παραγωγοί να θεωρηθούν αυστηρά υπεύθυνοι στους ανθρώπους για την αποτοξίνωση και την συγκράτηση της παραγωγής»
7. «Απαιτεί το δικαίωμα της συμμετοχής ως ίσος σε κάθε επίπεδο λήψης αποφάσεων, συμπεριλαμβανομένης της αποτίμησης αναγκών, του σχεδιασμού, της εφαρμογής, της ενδυνάμωσης και της αξιολόγησης»
8. «Επιβεβαιώνει το δικαίωμα όλων των εργαζομένων για ένα ασφαλές και υγιές εργασιακό περιβάλλον χωρίς να πιέζουν να επιλέξουν μεταξύ ανεργίας και μη

ασφαλών οικονομικών πόρων. Επίσης επιβεβαιώνει το δικαίωμα εκείνων που εργάζονται στο σπίτι να είναι ελεύθεροι από περιβαλλοντικούς κινδύνους».

9. «Προστατεύει το δικαίωμα των θυμάτων της περιβαλλοντικής αδικίας να λαμβάνουν πλήρη σύνταξη και επανόρθωση των βλαβών που υπέστησαν καθώς επίσης και ποιοτικές υπηρεσίες υγείας»
10. «Θεωρεί τις κυβερνητικές πράξεις περιβαλλοντικής αδικίας παραβίαση της διεθνούς δικαίου, των διεθνούς διακήρυξης για τα ανθρώπινα δικαιώματα και της συνθήκης των Ηνωμένων Εθνών για τη γενοκτονία»
11. «Πρέπει να αναγνωρίζει μια ειδική νομική και φυσική σχέση των αυτοχθόνων λαών με την κυβέρνηση των ΗΠΑ μέσω συνθηκών, συμφωνιών, συμβολαίων επιβεβαιώνοντας την κυριαρχία και την αυτοδιάθεσή»
12. «Επιβεβαιώνει την ανάγκη για αστική και αγροτική οικολογική πολιτική για καθαρισμό και ανοικοδόμηση των πόλεων και δημιουργία αγροτικών περιοχών σε αρμονία με τη φύση, τιμώντας την πολιτιστική ακεραιότητα όλων των κοινοτήτων και προωθώντας δίκαιη πρόσβαση για όλους σε όλο το φάσμα των πόρων»
13. «Καλεί για την αυστηρή επιβολή των αρχών της ενημερωμένης συγκατάθεσης και για τη διακοπή της πειραματικής εφαρμογής αναπαραγωγικών και ιατρικών μεθόδων και εμβολιασμών στους ανθρώπους του αναπτυσσόμενου κόσμου»
14. «Εναντιώνεται στις καταστρεπτικές λειτουργίες των πολυεθνικών εταιρειών»
15. «Εναντιώνεται στην στρατιωτική κατοχή, στην καταστολή και εκμετάλλευση της γης, των ανθρώπων, των πολιτισμών και άλλων τύπων ζωής»
16. «Προτείνει την εκπαίδευση των παρούσων και των μελλοντικών γενεών η οποία θα δίνει έμφαση σε κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα και θα

βασίζεται στην εμπειρία και στην εκτίμηση των διαφορετικών πολιτιστικών προοπτικών»

17.«Αιτείται εμείς, ως άτομα, που κάνουμε προσωπικές και καταναλωτικές επιλογές να καταναλώνουμε τόσο λίγες πηγές από τη μητέρα γη και να παράγουμε τόσο λίγα απόβλητα όσο είναι δυνατό. Επίσης να λαμβάνουμε συνειδητές αποφάσεις να αμφισβητήσουμε και να ματαιώσουμε τον σημερινό τρόπο ζωής για να εξασφαλίσουμε ένα υγιή φυσικό κόσμο στις παρούσες και τις μελλοντικές γενιές.

1.6. Δικαιώματα των ζώων

Τα δικαιώματα στις νεότερες ηθικές θεωρίες έχουν αποκτήσει σημαντικό ρόλο και γίνονται το επίκεντρο των αναλύσεων και των θεωριών που αναπτύσσονται. Υπάρχουν ηθικές θεωρίες οι οποίες βασίζονται αποκλειστικά σε αυτά, τα αντιμετωπίζουν με δεοντοκρατικό τρόπο και υποστηρίζουν ότι έχουν εγγενή αξία θεωρώντας τα ιερά και απαραβίαστα και θεωρίες που υποστηρίζουν ότι η συνεπειοκρατική αντίληψη τα εκτοπίζει προσδίδοντάς τους κυρίως εργαλειακό χαρακτήρα. Η ανάπτυξη της θεωρίας της περιβαλλοντικής ηθικής και η απομάκρυνση των σύγχρονων φιλοσοφικών θεωριών από την ανθρωποκεντρική τους διάσταση είχε σαν συνακόλουθο αποτέλεσμα την ανάπτυξη της θεωρίας περί δικαιωμάτων των μη ανθρώπινων έμβιων οργανισμών.

Ο Peter Singer το 1973 στο άρθρο του *The Animal Liberation Movement*⁴⁹ εξετάζοντας το θέμα της απελευθέρωσης των ζώων από ωφελιμιστική σκοπιά και επικαλούμενος τις θέσεις του Jeremy Bentham υποστηρίζει ότι εφόσον τα ζώα διαθέτουν το χαρακτηριστικό της αίσθησης του πόνου και μπορούν να υποφέρουν

⁴⁹ <http://www.utilitarian.org/texts/alm.html>

«δεν υπάρχει ηθική δικαιολόγηση όταν αρνείται κάποιος να λάβει υπόψη του αυτή την πραγματικότητα». Υποστηρίζει ότι «το κίνημα της απελευθέρωσης των ζώων θέτει υπό αμφισβήτηση το δικαίωμα των ανθρώπων να υποθέτουν ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα πάντα κυριαρχούν» και αναφέρεται στη θεμελιώδη προϋπόθεση ότι τα συμφέροντα όλων των όντων είναι εξίσου σημαντικά και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη με την ίδια βαρύτητα. Υποστηρίζοντας την ίση μεταχείριση των ζώων δεν σημαίνει ότι αποδέχεται ότι τα ζώα έχουν δικαιώματα αλλά ότι «θα πρέπει να καθιερωθεί η ισότητα των συμφερόντων μεταξύ των ζώντων οργανισμών και όχι η ισότητα των δικαιωμάτων⁵⁰». Σκοπός του κινήματος ήταν να γίνει προσπάθεια να αποβληθεί η αντίληψη ότι ο άνθρωπος μπορεί να μεταχειρίζεται τα ζώα με όποιο τρόπο επιθυμεί (είτε ως τροφή, είτε για την αύξηση της ευημερίας του είτε για τη χρήση τους στην έρευνα).

Ένας υποστηρικτής της θεωρίας περί δικαιωμάτων των ζώων είναι ο Tom Regan ο οποίος στο άρθρο του *Animal rights: what's in a name?*⁵¹ παραλληλίζοντας τα ζώα με τους σκλάβους και αντιμετωπίζοντας το θέμα δεοντοκρατικά επικαλείται «το δικαίωμά τους να μην αποτελούν αντικείμενο μεταχείρισης σα να είναι περιουσία κάποιου και το δικαίωμά τους να μην χρησιμοποιούνται ως μέσα για την επίτευξη των σκοπών κάποιων άλλων». Θεωρεί ότι πρέπει να υπάρχει ο απόλυτος σεβασμός και είναι ηθική υποχρέωση των ανθρώπων να σέβονται την ύπαρξή τους. Δηλώνει και αυτός την αντίθεσή του στη χρήση των ζώων ως τροφή για τον άνθρωπο αλλά και τη χρήση τους για λόγους απόλαυσης όπως π.χ. το κυνήγι, το εμπόριο δερμάτων, ο εγκλεισμός των ζώων της άγριας φύσης σε κλουβιά, η χρήση τους στην έρευνα και στην κοσμετολογία.

⁵⁰ Singer R., *The Animal Liberation Movement*, Russell Press, Nottingham 1985

⁵¹ Regan Tom, *Animal rights: what's in a name?*, Environmental ethics , Blackwell, 2008, p. 69

Η θεωρία περί δικαιωμάτων των ζώων είναι μια μάλλον ακραία θέση της περιβαλλοντικής ηθικής και έχει προβλήματα τεκμηρίωσης και επομένως ευρείας αποδοχής.

Η πρώτη θέση συναρτά την ηθικότητα με τη δυνατότητα του αισθάνεσθαι. Αν επικεντρωθούμε σε αυτό το χαρακτηριστικό και μόνο εγείρεται ένα σοβαρό θέμα στη σύγκριση με τα ανθρώπινα όντα που δεν αισθάνονται. Έχουμε καθήκον σεβασμού και απόδοσης δικαιωμάτων σε αυτά; Το κριτήριο του αισθάνεσθαι αποτελεί βιολογικό χαρακτηριστικό των όντων. Όταν κάτι συμβεί που θα προκαλέσει την απώλεια αυτού του χαρακτηριστικού τότε τι συμβαίνει; Εξακολουθούμε να έχουμε ως άνθρωποι καθήκοντα και τα έμβια όντα δικαιώματα ή παύει να υπάρχει αυτό το «προσόν».

Στη δεύτερη άποψη υποστηρίζεται ότι τα ζώα έχουν εγγενή αξία και άρα πρέπει να χαίρουν σεβασμού και καλής μεταχείρισης. Εγγενή αξία όμως μπορούμε να ισχυριστούμε ότι έχουν και άλλα στοιχεία της φύσης όπως π.χ. τα δέντρα, τα είδη κ.λπ.. Ισχύει το ίδιο και γι'αυτά, εφόσον και αυτά είναι ζώντες οργανισμοί; Ή αναγνωρίζουμε δικαιώματα και επομένως καθήκοντα μόνο στα ζώα;

Σε ότι αφορά τη χρήση των ζώων ως τροφή για τον άνθρωπο τίθεται το ερώτημα : μέχρι πριν από την ανάπτυξη της θεωρίας των δικαιωμάτων των ζώων και της διατήρησης της ζωής τους οι άνθρωποι συμπεριφερόταν με ανήθικο τρόπο; Που γίνεται αναφορά στην τροφική αλυσίδα και στο γεγονός ότι και τα ζώα εκτός από τον άνθρωπο καταναλώνουν ζωικές τροφές προερχόμενες από την καταστροφή άλλων ζωικών πληθυσμών; Η ανάγκη για τροφή είναι μια καθαρά βιολογική διαδικασία, είναι ζωτική ανάγκη και δεν πρέπει να συγχέεται με την ηθικότητα του ανθρώπου. Σε αυτό το θέμα έρχεται να επιχειρηματολογήσει καλύτερα η βαθιά οικολογία και να αναφερθεί σε ζωτικές ανάγκες του ανθρώπου.

Άλλο ένα σημείο προς συζήτηση στη θεωρία περί δικαιωμάτων σε σχέση με την περιβαλλοντική ηθική είναι το γεγονός ότι η θεωρία αυτή και πάλι αναφέρεται σε έμβιους και μόνο οργανισμούς και άρα δεν συμπεριλαμβάνει τα οικοσυστήματα, τους πληθυσμούς των ζωντανών οργανισμών και τα είδη. Τέλος το γεγονός ότι δεν υπάρχει κανένας τρόπος διεκδίκησης εκ μέρους αυτών των οργανισμών των δικαιωμάτων που με βάση τη θεωρία τους αναλογούν είναι ένα εξίσου σοβαρό θέμα. Και πάλι η προστασία τους επαφίεται στον ανθρώπινο παράγοντα που ενδέχεται να λειτουργήσει κατά το δοκούν όταν το επιλέξει.

1.7.Βιοποικιλότητα και Γεωποικιλότητα

Στον ορισμό της αειφορικής διαχείρισης στη σύμβαση του Rio αναφέρεται : ως αειφορική / βιώσιμη χρήση νοείται *«η χρήση συστατικών της βιολογικής ποικιλότητας, κατά τρόπο και κατά αναλογία τέτοια που δεν προκαλείται μακροπρόθεσμα συρρίκνωση της βιολογικής ποικιλότητας, διατηρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο το δυναμικό της να ανταποκρίνεται στις ανάγκες και στις επιδιώξεις των σημερινών και των μελλοντικών γενεών⁵²»*.

Η σύμβαση λοιπόν συναρτά άμεσα τη βιολογική ποικιλότητα με τη βιωσιμότητα. Η βιολογική ποικιλότητα, αν και σ' αυτή έχουν δοθεί πολλοί ορισμοί ανάλογα με το πεδίο επιστημονικού ενδιαφέροντος, αναφέρεται στη σύμβαση ως *«η ποικιλία των ζώντων οργανισμών πάσης προελεύσεως περιλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, χερσαίων, θαλασσίων και άλλων υδατικών οικοσυστημάτων και οικολογικών συμπλεγμάτων, των οποίων αποτελούν μέρος και της εντός των ειδών, μεταξύ ειδών και οικοσυστημάτων⁵³»*. Η βιοποικιλότητα είναι το παράγωγο εκατομμυρίων χρόνων ζωής πάνω στη γη και αποτυπώνει **α)** τη σταδιακή εξέλιξη των οργανισμών, των

⁵² Νόμος 2204/1994 (ΦΕΚ59, Α') Κύρωση Σύμβασης για τη βιολογική ποικιλότητα

⁵³ Νόμος 2204/1994 (ΦΕΚ59, Α') Κύρωση Σύμβασης για τη βιολογική ποικιλότητα

φυτών, των ζώων και των μικροοργανισμών μέσα από την επίδραση τόσο του ανθρώπινου παράγοντα όσο και της φύσης **β)** τη γενετική σύσταση των ειδών και τη διαχρονική της διαφοροποίηση διαμέσου των αιώνων (γονίδια, χρωμοσώματα και DNA) και **γ)** την ποικιλία των οικοσυστημάτων και όλων των ζωντανών οργανισμών που διαβιούν σε αυτά. Τέλος προσφέρει ένα πολύ σημαντικό αριθμό υπηρεσιών και αγαθών τόσο στους ανθρώπους όσο και σε όλους τους έμβιους οργανισμούς για να έχουν τη δυνατότητα επιβίωσης πάνω στη γη. Τα αγαθά αυτά είναι τρόφιμα, φάρμακα, υφάσματα, αέρας, νερό, σπόροι, ξυλεία κ.λπ.. Οι υπηρεσίες είναι παραγωγή οξυγόνου από τα φυτά, αποσύνθεση των αποβλήτων μέσω των διαδικασιών της φύσης, βροχή κ.λπ.. Όλη αυτή η αλληλεπίδραση των δραστηριοτήτων κάνει τον πλανήτη κατοικήσιμο για όλα τα είδη αλλά και τους ανθρώπους.

Ένας άλλο όρος που πρέπει να αναφερθεί γιατί είναι σε αντιστοιχία με τον όρο βιοποικιλότητα είναι η γεωποικιλότητα. Ενώ η βιοποικιλότητα ασχολείται με τα έμβια όντα η γεωποικιλότητα έχει να ασχοληθεί με τον αβιοτικό κόσμο. Με τον όρο γεωποικιλότητα εννοούμε *«τη φυσική κλίμακα (ποικιλία) των γεωλογικών (πέτρες, ορυκτός πλούτος, απολιθώματα), γεωμορφολογικών (μορφή του εδάφους, διαδικασίες) και εδαφικών χαρακτηριστικών. Περιλαμβάνει τη συγκέντρωση όλων των στοιχείων τους, τις σχέσεις τους, τα χαρακτηριστικά τους, τις ερμηνείες τους και τα συστήματά τους»⁵⁴* Η σημασία της γεωποικιλότητας είναι πολύ μεγάλη αφενός γιατί προσφέρει όλα όσα χρειάζονται οι οργανισμοί για να ζήσουν όπως χώμα, πέτρες, υλικά για κατασκευές, σίδηρο, πολύτιμους λίθους, πετρέλαιο, χρυσό, άνθρακα κ.λπ. και αφετέρου διαμορφώνει όλα εκείνα τα φυσικά τοπία τα οποία οι άνθρωποι απολαμβάνουν και χαίρονται την αισθητική τους ομορφιά. Παράλληλα έχει αξία γιατί

⁵⁴ Gray, Murray (2004) *Geodiversity: Valuing and Conserving Abiotic Nature*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester, 434 pp.), <http://www.geoconservation.com/ehwh/conference/ipg.htm>

μας διδάσκει την εξελικτική πορεία της γης μέσα από την ύπαρξη των απολιθωμάτων και μας δίνει πληροφορίες σχετικά με τους πολιτισμούς που έχουν αναπτυχθεί και τι αποτυπώματα έχουν αφήσει πάνω στη γη, οπότε έχει και υψηλό εκπαιδευτικό, ιστορικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον.

Η προώθηση της διατήρησης της γεωποικιλότητας, σε αντιστοιχία με τις δράσεις για τη βιοποικιλότητα που αναπτύσσονται τις τελευταίες δεκαετίες, έχει αποτελέσει αντικείμενο της UNESCO που υποστηρίζει την προσπάθεια διατήρησής της αναγνωρίζοντας σε όλο τον πλανήτη μνημεία γεωλογικής κληρονομιάς και εφαρμόζοντας δράσεις προστασίας τους. «Η εμπλοκή των ανθρώπων στη διατήρηση της γεωποικιλότητας είναι σημαντική αν θέλουμε να διασφαλίσουμε μακροπρόθεσμη αειφορία των πηγών της. Από τη νομοθεσία και το σχεδιασμό μέχρι τη διαχείριση και διατήρηση των πόρων της γεωποικιλότητας είναι σημαντικό να εμπλακούν τόσο οι τοπικές κοινωνίες όσο και οι κυβερνήσεις έτσι ώστε να επιτευχθεί ο στόχος της αειφορίας⁵⁵».

⁵⁵ <http://www.geoconservation.com/EHWH/Conference/IPG/conservation/conservation.htm>

2. Κεφάλαιο 2^ο – Η περίπτωση του Ψηλορείτη : περιβάλλον, κοινωνία, πολιτική

2.1.Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει καταρχήν μία παρουσίαση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και της περιβαλλοντικής πολιτικής. Ιδιαίτερη προσοχή θα δοθεί στις επιδράσεις της Ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα και τις γενικότερες αρχές που διέπουν τις παραπάνω πολιτικές. Τέλος, θα γίνει μία αναλυτική παρουσίαση της περιοχής μελέτης.

Το υλικό που θα παρουσιαστεί στο παρόν κεφάλαιο προέρχεται από μελέτες που έχουν εκπονηθεί για τη περιοχή, από μη-δομημένες συνεντεύξεις και συζητήσεις με στελέχη υπηρεσιών που σχετίζονται με το περιβάλλον, όπως του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας, Οργανισμός Ανάπτυξης Δυτικής Κρήτης, και Διευθύνσεων Δασών και Περιβάλλοντος. Ταυτόχρονα, δεδομένου ότι η συντάξασα την παρούσα εργασία αποτελεί μέλος της τοπικής κοινωνίας, μέλος δημοτικού συμβουλίου και στέλεχος της τοπικής αναπτυξιακής εταιρείας,⁵⁶ μέσω μίας έμμεσης διαδικασίας συμμετοχικής παρατήρησης, συγκεντρώθηκε ποιοτικό υλικό από συζητήσεις και συμμετοχή σε συναντήσεις τοπικών φορέων της περιοχής όπως Δημοτικά Συμβούλια, Διοικητικά Συμβούλια μη κερδοσκοπικών οργανισμών και αναπτυξιακών φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης καθώς και, οικολογικές ομάδες. Πρόσφατες κοινωνικές έρευνες που χρησιμοποιούν ποιοτικές μεθόδους, όπως η παραπάνω, συμβάλλουν στη μελέτη βιοηθικών ζητημάτων⁵⁷.

⁵⁶ Σύμφωνα με την Douglas (2002) «Writing oneself into one's research is not a form of self-indulgence. Rather, it is a disciplined approach to addressing the role of researchers in their research.» (p.154)

⁵⁷ Gordon and LeVine (2008)

2.2. Περιβαλλοντική νομοθεσία και περιβαλλοντική πολιτική

Σε εθνικό επίπεδο το άρθρο 24 του Ελληνικού Συντάγματος αποτελεί το θεμέλιο της εθνικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας και της άσκησης περιβαλλοντικής πολιτικής. Το άρθρο 24, σημείο 1 αναφέρει ότι «η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας⁵⁸».

Με το άρθρο 24 συγκροτείται το **Περιβαλλοντικό Σύνταγμα** το οποίο αφορά στο πλέγμα των διατάξεων και των αρχών του Συντάγματος που σχετίζονται ευθέως (ή συνάγεται ερμηνευτικά ότι σχετίζονται) με την προστασία του περιβάλλοντος (Γ. Παπαδημητρίου 2001). Με τον όρο περιβάλλον νοούνται όλες οι πτυχές αυτού δηλαδή: φυσικό, δομημένο (οικιστικό και πολεοδομικό) και πολιτιστικό περιβάλλον. Το Περιβαλλοντικό Σύνταγμα το οποίο διακρίνεται για το εύρος και την εμβέλειά του προορίζεται για να συμβάλλει στη δημιουργία μιας σειράς κανονιστικών αρχών και νόμων οι οποίοι θα δράσουν ή δρουν προληπτικά και κατασταλτικά στην προστασία του περιβάλλοντος (Γ. Παπαδημητρίου 2001).

Κάνοντας μια σύντομη ιστορική αναδρομή ελληνική νομοθεσία σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να αναφέρουμε το Ν. 856/1937 «Περί Εθνικών Δρυμών», το Ν. 996/1971 «Περί Εθνικών Δρυμών, Αισθητικών Δασών και Διατηρητέων Μνημείων της φύσης», το Ν. 86/1969 «Δασικός Κώδικας», το Ν. 1650/1986 «Για την προστασία του περιβάλλοντος». Ο Ν. 1650/1986 θέτει ως στόχο «τη θέσπιση θεμελιωδών κανόνων και την καθιέρωση κριτηρίων και μηχανισμών για την προστασία του περιβάλλοντος, έτσι ώστε ο άνθρωπος, ως άτομο και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου, να ζει σε ένα υψηλής ποιότητας περιβάλλον, μέσα στο οποίο να

⁵⁸ <http://www.parliament.gr/politeuma/syntagmaDetails.asp?ArthroID=26>

προστατεύεται η υγεία του και να ευνοείται η ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Η προστασία του περιβάλλοντος, θεμελιώδες και αναπόσπαστο μέρος της πολιτιστικής και αναπτυξιακής διαδικασίας και πολιτικής, υλοποιείται κύρια μέσα από το δημοκρατικό προγραμματισμό⁵⁹». Τέλος υπάρχει ο Ν. 2742/1999 «Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη και άλλες διατάξεις» ο οποίος ουσιαστικά συμπληρώνει τον Ν. 1650/1986 και προσθέτει στοιχεία σχετικά με τις προστατευόμενες περιοχές. Τέλος υπάρχει πλήθος υπουργικών αποφάσεων, εγκυκλίων και προεδρικών διαταγμάτων τα οποία συμπληρώνουν και ενισχύουν τη νομοθεσία.

Ο Ν. 1650/1986 στο άρθρο 19 σημεία 1-5 κατηγοριοποιεί τις προστατευόμενες περιοχές σε πέντε ενότητες : α) περιοχές απόλυτης προστασίας της φύσης β) περιοχές προστασίας της φύσης γ) εθνικά πάρκα δ) προστατευόμενοι φυσικοί σχηματισμοί, προστατευόμενα τοπία και ε) περιοχές οικοανάπτυξης. Ο Ν. 2742/1999 έρχεται στη συνέχεια να αποσαφηνίσει τον τρόπο λειτουργίας και διαχείρισης των περιοχών όπως αυτές κατηγοριοποιούνται στον παραπάνω νόμο και δίνει τη δυνατότητα για την ίδρυση φορέων διαχείρισης.

Μιλώντας σε επίπεδο Ε.Ε., η δικαιοδοσία της οποίας για τη δημιουργία περιβαλλοντικής νομοθεσίας προκύπτει από τα άρθρα 174-176 της Συνθήκης για την ίδρυση της, αναφερόμαστε σε κοινοτικές οδηγίες και κανονισμούς τους οποίους τα κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα να ενσωματώνουν στο εθνικό τους δίκαιο και να τηρούν. Σύμφωνα με τη WWF η ευρωπαϊκή περιβαλλοντική νομοθεσία αποτελεί ένα από τα πλέον δυναμικά και σύγχρονα συστήματα για την προστασία του περιβάλλοντος σε παγκόσμιο επίπεδο. Πλήθος οδηγιών της Ε.Ε. αναφέρονται σε θέματα περιβαλλοντικής ευθύνης αλλά και σε κάθε τομέα περιβαλλοντικού

⁵⁹ Ν. 1650/1986, (ΦΕΚ 160/Α/16-10-86), «Για την προστασία του περιβάλλοντος»

ενδιαφέροντος ξεχωριστά. Οι βασικότερες από αυτές τις οδηγίες αναφέρονται παρακάτω⁶⁰ :

- *Οδηγία 2004/35/EK* του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Απριλίου 2004, σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας⁶¹. Το σχέδιο προεδρικού διατάγματος για την εναρμόνιση του ελληνικού δικαίου με την κοινοτική οδηγία υποβλήθηκε στην ελληνική βουλή στις 16 Σεπτεμβρίου 2008.
- *Οδηγία 2006/12/EK* του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 2006, περί των στερεών αποβλήτων η οποία δεν έχει ενσωματωθεί ακόμα στο ελληνικό δίκαιο.
- *Οδηγία 96/62/EK* του Συμβουλίου, της 27ης Σεπτεμβρίου 1996, για την εκτίμηση και τη διαχείριση της ποιότητας του περιβάλλοντος αέρα. Η αντίστοιχη ελληνική νομοθεσία για την παραπάνω οδηγία είναι Πράξη Υπουργικού συμβουλίου (Π.Υ.Σ.) 34/02 (ΦΕΚ 125/Α)⁶²
- *Οδηγία 2000/60/EK* του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Οκτωβρίου 2000 για τα θέσπιση πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων. Για την εναρμόνιση της οδηγίας ψηφίστηκε ο Ν. 3199/2003⁶³

⁶⁰ <http://europa.eu/scadplus/leg/el/s15000.htm>

⁶¹ http://www.ecothesis.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=54&Itemid=36.

Περιβαλλοντική ευθύνη είναι η υποχρέωση αποκατάστασης της ζημίας που έχει υποστεί το περιβάλλον καθ' αυτό. Αυτή τη μορφή ευθύνης εισάγουν οι ρυθμίσεις της Οδηγίας 2004/35/EK. *Αστική ευθύνη* για πρόκληση περιβαλλοντικής ζημίας συνίσταται στην υποχρέωση αποκατάστασης της ζημίας που έχουν υποστεί ιδιωτικά έννομα αγαθά (ζωή, σωματική ακεραιότητα, περιουσία, ιδιοκτησία) εξαιτίας μιας περιβαλλοντικής προσβολής.

Ως ζημία νοείται η δυσμενής μεταβολή φυσικού πόρου ή η υποβάθμιση υπηρεσίας συνδεδεμένης με φυσικό πόρο που είναι μετρήσιμη, ενώ επικείμενη απειλή ζημίας είναι η επαρκής πιθανότητα να προκληθεί περιβαλλοντική ζημία στο άμεσο μέλλον.

⁶² <http://www.minenv.gr/1/12/122/12206/g1220608.html>

⁶³ <http://nomothesia.ependyseis.gr/eu-law/getFile/%CE%9D+3199+2003.pdf?bodyId=922451>.

- *Οδηγία 92/43/ΕΟΚ* «Για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας» γνωστή και ως Habitats Directive. Εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας στην παραπάνω οδηγία αποτελεί η Κ.Υ.Α. αρ. 33318/3028/11.12.98 (ΦΕΚ 1289/Β/28.12.98) των Υπουργείων Γεωργίας, Εσωτερικών, Εθνικής Οικονομίας, Ανάπτυξης, Εμπορικής Ναυτιλίας και Πολιτισμού
- *Οδηγία 79/409/ΕΟΚ* «Για την προστασία των άγριων πουλιών» είναι από τα σημαντικότερα νομοθετήματα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας στην παραπάνω οδηγία αποτελούν οι Κ.Υ.Α. αριθμ. 414985/29.11.85 (ΦΕΚ 757Β), «*Μέτρα διαχείρισης της άγριας πτηνοπανίδας*», ΚΥΑ αριθμ. 366599/16.12.96 (ΦΕΚ 1188/Β/31.12.96), ΚΥΑ αριθμ. 294283/23.12.97 (ΦΕΚ 68/Β/4.2.98).
- ΥΑ 15393/2332/2002 [ΦΕΚ 1022/Β] "*Κατάταξη δημοσίων και ιδιωτικών έργων και δραστηριοτήτων σε κατηγορίες σύμφωνα με το άρθρο 3 του Ν. 1650/86 όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 1 του Ν. 3010/2002 "Εναρμόνιση του Ν. 1650/86 με τις οδηγίες 97/11/ΕΕ και 96/61/ΕΕ" κ.ά.*"
- Ανακοίνωση της Επιτροπής, της 21ης Δεκεμβρίου 2005, με τίτλο: «*Θεματική στρατηγική για την αειφόρο χρήση των φυσικών πόρων*» [COM(2005) 670. Στο κείμενο, το οποίο δεν έχει δημοσιευτεί στην επίσημη εφημερίδα της Ε.Ε., καθορίζονται οι κατευθύνσεις της δράσης της Ε.Ε. για την επόμενη 25ετία, με στόχο την αποδοτικότερη και πλέον αειφόρο χρήση των φυσικών πόρων καθ' όλη τη διάρκεια του κύκλου ζωής τους.

Επίσης δημιουργήθηκε το χρηματοδοτικό μέσο LIFE το οποίο υποστηρίζει την περιβαλλοντική πολιτική της Ε.Ε. Το LIFE αποσκοπεί στη συγχρηματοδότηση

δράσεων τόσο για τη διατήρηση της φύσης (LIFE-Φύση) όσο και άλλων τομέων που αφορούν στο περιβάλλον (LIFE-Περιβάλλον), καθώς και σε συγκεκριμένες περιβαλλοντικές δράσεις εκτός Ε.Ε. (LIFE Τρίτες Χώρες). Πρακτικά το LIFE-Φύση συμβάλει στην εφαρμογή των Κοινοτικών οδηγιών 79/409/EEC & 92/43/EEC και συγκεκριμένα στη δημιουργία του Ευρωπαϊκού δικτύου προστατευόμενων περιοχών - NATURA 2000 - με στόχο την επί τόπου διαχείριση και διατήρηση των πολυτιμότερων ειδών πανίδας και χλωρίδας και των φυσικών ενδιαιτημάτων και της χλωρίδας. Κατά την Δ' προγραμματική περίοδο το πρόγραμμα αλλάζει δομή ως χρηματοδοτικό μέσο και ονομάζεται πρόγραμμα LIFE + (plus) και το αντικείμενό του εξακολουθεί να παραμένει το ίδιο.

Σε διεθνές επίπεδο σε ότι αφορά την προστασία του περιβάλλοντος, της βιοποικιλότητας, τη χλωρίδα και πανίδα, τα απειλούμενα είδη κ.λπ. έχουν υιοθετηθεί αρκετές συνθήκες και έχουν υπογραφεί συμβάσεις για την προστασία συγκεκριμένων περιοχών που κινδυνεύουν. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφερθούμε :

- Στη Συνθήκη Ramsar για τη διατήρηση και αειφορική διαχείριση των υδροβιότοπων - 1971
- Στο Πρωτόκολλο του Κυότο για τις κλιματικές αλλαγές -1997
- Στη συνθήκη για τα απειλούμενα είδη της άγριας χλωρίδας και πανίδας (CITES - Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora)- 1973
- Στη συνθήκη για τη διατήρηση της Βιολογικής Ποικιλότητας – γνωστή ως συνθήκη του Ρίο – 1992

Για την άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα έχουν υλοποιηθεί προγράμματα που αφορούν το περιβάλλον, την προστασία του και την αειφορική διαχείρισή του είτε άμεσα από δράσεις του πλέον αρμόδιου υπουργείου

(Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.) είτε έμμεσα από τομεακά προγράμματα άλλων υπουργείων. Η Ε.Ε. εκτός από το χρηματοδοτικό μέσο LIFE, που αναφέρθηκε παραπάνω χρηματοδοτεί δράσεις για την προστασία του περιβάλλοντος μέσω των διαρθρωτικών ταμείων και του ταμείου συνοχής.

Στο πλαίσιο του Α' Κ.Π.Σ. 1989-1993 υλοποιήθηκε πρόγραμμα δράσης με τίτλο «Λειτουργικό Πρόγραμμα Περιβάλλον» το οποίο αφορούσε κυρίως την προστασία της ατμόσφαιρας και των βιοτόπων. Το πρόγραμμα ανήλθε στις 34.285 εκ. ecu⁶⁴.

Το Β' Κ.Π.Σ. (1994-1999) συνέβαλλε στην υλοποίηση δράσεων μέσα από το «Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιβάλλον» το οποίο ανήλθε σε 512 εκ. ecu. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι πόροι που αρχικά είχαν προταθεί από την ελληνική κυβέρνηση ήταν χαμηλότεροι και αυξήθηκαν με παρέμβαση της Ε. Επιτροπής⁶⁵.

Το Γ' Κ.Π.Σ. (2000-2006) εφαρμόζεται το επιχειρησιακό πρόγραμμα «**ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ**» (ΕΠΠΕΡ) ύψους 449,2 εκ. ευρώ ενώ κατά την Δ' προγραμματική περίοδο 2007-2013 θα εφαρμοστεί το **Ε.Π. Περιβάλλον και Ανάπτυξη** (ΕΠΠΕΡΑ).

Βασικοί στόχοι του πρώτου⁶⁶ ήταν :

- «η προστασία, διαχείριση, αναβάθμιση και ανάδειξη του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και
- η εναρμόνιση με την ευρωπαϊκή περιβαλλοντική πολιτική και τις διεθνείς κατευθύνσεις και δεσμεύσεις, καθώς και η τήρηση και εφαρμογή των υποχρεώσεων που απορρέουν από αυτές»

⁶⁴ Δούση Εμμανουέλλα, *Η εφαρμογή της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα*, International Telematic Network, Interegionet, Σειρά «Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξης», Τεύχος 8, Φεβρουάριος 2002

⁶⁵ Δούση Εμμανουέλλα, *Η εφαρμογή της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα*, International Telematic Network, Interegionet, Σειρά «Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξης», Τεύχος 8, Φεβρουάριος 2002

⁶⁶ Γ' ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΤΗΡΙΞΗΣ, 3Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ, Ε.Π. «ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ» 2000-2006

και του δεύτερου⁶⁷ :

- «Η αειφορική διαχείριση των περιβαλλοντικών μέσων του φυσικού αποθέματος (έδαφος, υδατικό περιβάλλον, ατμόσφαιρα, φύση) και του αστικών κέντρων και
- Η βελτίωση της αποτελεσματικότητας της δημόσιας διοίκησης στο σχεδιασμό και την εφαρμογή περιβαλλοντικών πολιτικών»

Επίσης χαρακτηριστικά είναι τα τομεακά του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων και του Υπουργείου Παιδείας.

Η κοινοτική πρωτοβουλία LEADER (ΥΠ.Α.Α.Τ) που ξεκίνησε να εφαρμόζεται από το 1991 (**LEADER I**) και στόχευε στην προώθηση ενός διαφορετικού μοντέλου ανάπτυξης βάση της bottom-up προσέγγισης και της διαφοροποίησης των παρεμβάσεων ανάλογα με τις ανάγκες των περιοχών. Στην πρώτη εφαρμογή της βασικοί στόχοι τέθηκαν α) «η βελτίωση των αναπτυξιακών προοπτικών των αγροτικών περιοχών της Ευρώπης μέσα από την τοπική πρωτοβουλία β) η προώθηση της απόκτησης τεχνογνωσίας σε τοπικό επίπεδο και γ) η διάχυση αυτής της τεχνογνωσίας και σε άλλες περιοχές της Ευρώπης»⁶⁸.

Το 1996 η Ε.Ε. πέρασε να υλοποιήσει τη δεύτερη φάση της Κ.Π. (**LEADER II**) όπου ο στόχος πλέον ήταν η κατά το δυνατόν, εξομάλυνση των δυσμενών επιπτώσεων που έχει για την Ελλάδα η εφαρμογή της νέας Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, όσο και η συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού στην ύπαιθρο με παρεμβάσεις που εξασφαλίζουν την *αειφόρο ανάπτυξή της*, δίνουν τη δυνατότητα συμπληρωματικού εισοδήματος και συμβάλλουν στη μείωση της ανεργίας, στη διαφύλαξη των φυσικών πόρων και την προστασία του περιβάλλοντος. Σε αυτή τη φάση υλοποίησης του

⁶⁷ Ε.Π. Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη 2007-2013

⁶⁸ Ex-Post Evaluation of the Leader I Community Initiative Executive Summary, http://ec.europa.eu/agriculture/rur/leader1/index_en.htm

προγράμματος τέθηκε στους στόχους η άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο και η προσπάθεια για αειφορική διαχείριση των φυσικών πόρων. Έτσι περιλήφθηκε στο πρόγραμμα ξεχωριστό μέτρο για το περιβάλλον με τίτλο «Διατήρηση και βελτίωση περιβάλλοντος & περιβάλλοντος χώρου» που περιλαμβάνει δράσεις όπως αναπλάσεις, αξιοποιήσεις και ανάδειξη τοπίων, οικισμών και παραδοσιακών κτιρίων, σήμανση αξιοθέατων μνημείων, μονοπατιών, χαρτογραφήσεις – δημιουργία και βελτίωση καταφυγίων, συστήματα προστασίας περιβάλλοντος (απομάκρυνση, ανακύκλωση απορριμμάτων κ.λπ.) και ευαισθητοποίηση πληθυσμού - προβολή.

Κατά την Γ' προγραμματική περίοδο 2000-2006 (**LEADER+**), όπου εδώ οι στόχοι του προγράμματος είναι ένα βήμα παραπέρα, γίνεται αναφορά για πιλοτικές εφαρμογές σε όλα τα επίπεδα που συμβάλλουν στην **αειφόρο ανάπτυξη της υπαίθρου** και στην ενίσχυση της προσπάθειας για άρση της απομόνωσης των περιοχών σε όλα τα επίπεδα της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Και σε αυτή τη φάση υλοποίησης της πρωτοβουλίας ενσωματώνεται στο πρόγραμμα ξεχωριστό μέτρο για το περιβάλλον με τίτλο «Προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς» το οποίο θέτει ως ειδικούς στόχους **α)** την αναβάθμιση οικοσυστημάτων και περιοχών οικολογικού ενδιαφέροντος (δάση, υγροβιότοποι, περιοχές φυσικού κάλλους, τοπία, φαράγγια, δρυμοί κ.λπ.) στα πλαίσια της ορθολογικής τους διαχείρισης με βάση της αρχή της αειφορίας **β)** την οικιστική αναβάθμιση περιοχών, την προστασία και ανάδειξη αξιόλογων αρχιτεκτονικών μνημείων και τη διατήρηση και ανάδειξη της τοπικής κληρονομιάς». Και οι τρεις φάσεις της πρωτοβουλίας υλοποιήθηκαν σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας, ώστε να ενισχυθεί η προσπάθεια ανάκαμψής τους και να βελτιωθεί η ποιότητα της ζωής των κατοίκων των περιοχών αυτών.

Σήμερα ξεκινώντας την υλοποίηση της Δ' προγραμματικής περιόδου η κοινοτική πρωτοβουλία ενσωματώνεται στο κεντρικό επιχειρησιακό πρόγραμμα του Υ.Α.Α.Τ., ως ξεχωριστός άξονας, ο οποίος καλύπτει δράσεις από όλους τους άξονες του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2007-2013. Στρατηγικοί στόχοι του ΠΑΑ και επομένως του άξονα 4 είναι :

1. «Η διατήρηση και βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της γεωργίας, της δασοκομίας και του αγροδιατροφικού τομέα
2. Η βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές και ενθάρρυνση της διαφοροποίησης της αγροτικής οικονομίας και
3. Η δημιουργία τοπικών ικανοτήτων για την απασχόληση και τη διαφοροποίηση στις αγροτικές περιοχές μέσω της προσέγγισης Leader»

Η περιβαλλοντική εκπαίδευση αποτελεί μια επίσης πολύ σημαντική παράμετρο στην άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής. Το 1993 με το ΦΕΚ 175/Β/19-3-1993 αποφασίζετε η ίδρυση και λειτουργία **Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης** για να ικανοποιηθεί η ανάγκη πραγματοποίησης Ειδικών Προγραμμάτων με στόχο την εφαρμογή προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και να ευαισθητοποιηθούν οι μαθητές σε θέματα που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος.

Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα της Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης (**ΕΠΕΑΕΚ**) του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων κατά την Γ' προγραμματική περίοδο 2000-2006 μέσω του Μέτρου 2.6 «Προγράμματα Προστασίας Περιβάλλοντος και Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης» χρηματοδότησε δράσεις, οι οποίες υλοποιούνται κατά ένα μεγάλο μέρος από τα Κ.Π.Ε., συνεχίζοντας και ενισχύοντας την προσπάθεια των Γραφείων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης των Δ/σεων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και προωθώντας δράσεις για την ευαισθητοποίηση-επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και εκπαιδευομένων στα

σχολεία. Τα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης συνεχίζονται και κατά την Δ' προγραμματική περίοδο 2007-2013 μέσω του ΕΠΕΑΕΚ με νέες δράσεις και επιπλέον χρηματοδοτήσεις μιας και συνολικά στην Ελλάδα σήμερα έχουν δημιουργηθεί και λειτουργούν περίπου 56⁶⁹ Κ.Π.Ε.

Επιπλέον τα τελευταία χρόνια έχουν συσταθεί αρκετοί νέοι φορείς και υπηρεσίες με στόχο αφενός την πρόληψη των περιβαλλοντικών επιπτώσεων αλλά και την ανάδειξη και διατήρηση του φυσικού πλούτου. Ενδεικτικά αναφέρουμε⁷⁰ :

- Το Εθνικό Κέντρο Περιβάλλοντος και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΕΚΠΑΑ) που ιδρύθηκε ως Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου (ΝΠΙΔ) με τον Ν. 2742/99, ως μηχανισμός που σε συνεργασία με το ΥΠΕΧΩΔΕ παρέχει πληροφόρηση, παράγει επεξεργασμένη γνώση και προτείνει μεθόδους, μέτρα και μέσα για την υποστήριξη και το συντονισμό των περιβαλλοντικών πολιτικών. Με τον ίδιο νόμο προβλέπεται η σύσταση φορέων διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών, υπό τη μορφή ΝΠΙΔ, ενώ με ΚΥΑ που εκδόθηκαν κατ' εξουσιοδότηση του Νόμου αυτού, ορίστηκαν τα Διοικητικά Συμβούλια για 25 Φορείς.
- Η επέκταση του Εθνικού Δικτύου Πληροφοριών Περιβάλλοντος (ΕΔΠΠ) ως μηχανισμού συγκέντρωσης, επεξεργασίας και παροχής πληροφοριών σχετικά με το περιβάλλον διασυνδεδεμένου με το αντίστοιχο Ευρωπαϊκό Δίκτυο του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Περιβάλλοντος.
- Με το ΠΔ 221/24.7.98 συστάθηκε η Ειδική Υπηρεσία Περιβάλλοντος (ΕΥΠΕ) στο ΥΠΕΧΩΔΕ με αρμοδιότητα τον έλεγχο περιβαλλοντικών μελετών και την περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων και δραστηριοτήτων.

⁶⁹ <http://www.kpe.gr>

⁷⁰ Γ' ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΤΗΡΙΞΗΣ, 3Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ, Ε.Π. «ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ» 2000-2006

- Με το Π.Δ.165/2003, συστάθηκε και ήδη οργανώνεται το Σώμα Επιθεωρητών Περιβάλλοντος (INSPECTORATE) για τον έλεγχο της τήρησης των περιβαλλοντικών όρων σε δημόσια και ιδιωτικά έργα και δραστηριότητες.
- Με το Ν. 3199/03 «Προστασία και διαχείριση υδάτων- Εναρμόνιση με την Οδηγία 2000/60», ιδρύθηκε, η Κεντρική Υπηρεσία Υδάτων.

Σε σχέση με την άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα η βιβλιογραφία «αποδίδει την αδυναμία διαμόρφωσης και επιβολής ενός αποτελεσματικού πλέγματος ρυθμίσεων για το περιβάλλον σε τρεις παράγοντες»⁷¹: α) στον αντανακλαστικό ρόλο ισχυρών ιδιωτικών συμφερόντων, που διαβλέπουν στη μείωση της ανταγωνιστικότητας λόγω της αδυναμίας μετακύλισης του κόστους της ρύθμισης των διαδικασιών παραγωγής στην τελική τιμή των προϊόντων β) στον κατακερματισμό των αρμοδιοτήτων σε μεγάλο αριθμό υπουργείων και το μεταξύ τους ανταγωνισμό και γ) στην έλλειψη παγιωμένων διαδικασιών διαβούλευσης με κοινωνικούς και οικονομικούς φορείς που εμπλέκονται στην υλοποίηση περιβαλλοντικών πολιτικών.

⁷¹ Κουταλάκης Χ., *Κράτος, κοινωνία των πολιτών και συμφέροντα. Σύγκρουση, διαπραγμάτευση και συμμετοχή σε νέες μορφές περιβαλλοντικής διακυβέρνησης*, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, 2006

Πίνακας 2 Συνοπτική παρουσίαση

Περιβαλλοντική Νομοθεσία				Περιβαλλοντικά Προγράμματα
Έτος	Ευρωπαϊκής Ένωσης	Έτος	Ελληνική	
		1937	N.856 «Περί εθνικών Δρυμών»	Life – Φύση Δημιουργία Δικτύου Natura 2000 Life – Περιβάλλον Life – Τρίτες Χώρες
		1969	N. 86 «Δασικός Κώδικας»	
		1971	N.996 «Περί Εθνικών Δρυμών Αισθητικών Δασών και Διατηρητέων Μνημείων της φύσης»	
		1986	N. 1650 «Για την προστασία του περιβάλλοντος»	
		1999	N. 2742 «Χωροταξικός σχεδιασμός αιεφόρος ανάπτυξη και άλλες διατάξεις»	Στα τομεακά το Πρόγραμμα Leader
1979	Οδηγία 79/409/ΕΟΚ «Για την προστασία των άγριων πουλιών»	1985/1996	Κ.Υ.Α. Αριθ. 414985/29.11.85 (ΦΕΚ 757B) «Μέτρα διαχείρισης άγριας πτηνοπανίδας», ΚΥΑ 366599/16.12.96 (ΦΕΚ 1188/B/31.12.96) & 294283/23.12.97 (ΦΕΚ 68/B/4.2.98)	Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιβάλλον Στα τομεακά το Πρόγραμμα Leader II Γ' Κ.Π.Σ Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιβάλλον
1992	Οδηγία 92/43/ΕΟΚ «Για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας»	1998	Κ.Υ.Α. Αριθ. 33318/3028/28-12-98 (ΦΕΚ-1289 Β') : Καθορισμός μέτρων και διαδικασιών για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων (ενδιατημάτων) καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας.	Πρόγραμμα Περιβάλλον (ΕΠΠΕΡ) Πρόγραμμα LEADER PLUS Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης
1996	Οδηγία 96/62/ΕΟΚ «Εκτίμηση και διαχείριση της ποιότητας του περιβάλλοντος αέρα»	2002	Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου 34/2002 (ΦΕΚ 125Α)	ΕΠΕΑΕΚ Μέτρο 2.6 «Πρόγραμμα Προστασίας Περιβάλλοντος και Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης»
1996	Οδηγία 96/61/Ε.Ε. «Σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχο της ρύπανσης»	2002	N. 3010 «Εναρμόνιση του Ν. 1650/1986 με τις Οδηγίες 97/11 Ε.Ε. και 96/61 Ε.Ε., διαδικασία οριοθέτησης και ρυθμίσεις θεμάτων για τα υδατορέματα και άλλες διατάξεις»	Δ' Προγραμματική Περίοδο 2007-2013 Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Περιβάλλον και Ανάπτυξη (ΕΠΠΕΡΑ)
1997	Οδηγία 97/11/ΕΕ «Περί τροποποιήσεως της οδηγίας 85/337/ΕΟΚ για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον»	2002	N. 3010 «Εναρμόνιση του Ν. 1650/1986 με τις Οδηγίες 97/11 Ε.Ε. και 96/61 Ε.Ε., διαδικασία οριοθέτησης και ρυθμίσεις θεμάτων για τα υδατορέματα και άλλες διατάξεις»	Άξονας 4 Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης "Δημιουργία τοπικών ικανοτήτων για την απασχόληση και την διαφοροποίηση στις αγροτικές περιοχές μέσω της προσέγγισης Leader»
2000	Οδηγία 2000/60/ΕΟΚ «για την πολιτική των	2003	N. 3199 «Προστασία και διαχείριση των υδάτων»	διαφοροποίηση στις αγροτικές περιοχές μέσω της προσέγγισης Leader»

Περιβαλλοντική Νομοθεσία				Περιβαλλοντικά Προγράμματα
Έτος	Ευρωπαϊκής Ένωσης	Έτος	Ελληνική	
	υδάτων»			Άξονας 2 του Προγράμματος αγροτικής ανάπτυξης « Προστασία του περιβάλλοντος και αειφόρος διαχείριση των φυσικών πόρων»
2004	Οδηγία 2004/35/ΕΚ «Σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας»	2008	Σχέδιο Προεδρικού διατάγματος για την εναρμόνιση του ελληνικού δικαίου υποβλήθηκε στην ελληνική βουλή στις 16/9/2008	
2006	Οδηγία 2006/12/ΕΚ «Περί στερεών αποβλήτων»		Η οδηγία δεν έχει ενσωματωθεί ακόμα στο ελληνικό δίκαιο	

Οι αρχές της περιβαλλοντικής ηθικής που αναδύονται μέσα από τους εθνικούς νόμους, τις ευρωπαϊκές οδηγίες αλλά και τα περιβαλλοντικά προγράμματα είναι η αρχή της αγαθοεργίας και της μη πρόκλησης βλάβης, η αρχή της προφύλαξης, η αρχή της αειφορίας ή βιωσιμότητας, η αρχή της διαγενεακής και περιβαλλοντικής δικαιοσύνης όπως έχουν συζητηθεί παραπάνω.

Σε ότι αφορά την περιοχή του Ψηλορείτη μέχρι σήμερα έχουν γίνει αρκετές παρεμβάσεις που απορρέουν από τις εφαρμοζόμενες πολιτικές και τα προγράμματα που τις αντιπροσωπεύουν όπως : ο χαρακτηρισμός μεγάλου μέρους της περιοχής ως μόνιμο καταφύγιο άγριας ζωής σύμφωνα με το ΦΕΚ με αριθμό 1119/Β/28-2-2002, η ένταξη του Ψηλορείτη στο δίκτυο Natura 2000 GR4330005, η ένταξη στο Ευρωπαϊκό και το Παγκόσμιο Δίκτυο Γεωπάρκων, η δημιουργία του Φυσικού Πάρκου Ψηλορείτη, η υλοποίηση ήπιων περιβαλλοντικών δράσεων (κυρίως αποκατάστασης υποβαθμισμένων, περιοχών και ενέργειες ενημέρωσης – ευαισθητοποίησης τοπικού πληθυσμού), η μεταφορά απορριμμάτων σε οργανωμένους χώρους, η σύνταξη και υποβολή μελέτης για κήρυξη μνημείων της φύσης, η σύνταξη Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων, η δημιουργία βιολογικών καθαρισμών και η σύσταση

περιβαλλοντικών Ομάδων, η δημιουργία του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ανωγείων.

Επίσης γίνεται προσπάθεια για το χαρακτηρισμό της περιοχής ως περιοχή οικοανάπτυξης μέσω των νόμων 1650/86 και 2742/99 με δεδομένο ότι ο Ψηλορείτης δεν έχει ενταχθεί στους 10 εθνικούς δρυμούς που έχουν οριοθετηθεί μέχρι σήμερα και δεν έχει συνταχθεί Ε.Π.Μ. και Ειδικό Διαχειριστικό Σχέδιο και επομένως δεν υπάρχει Φορέας Διαχείρισης της Περιοχής.

2.3.Μελέτη περίπτωσης

2.3.1. Πλαίσιο αναφοράς για την περιοχή

Η περιοχή που επιλέχθηκε για την περιπτώσιολογική μελέτη είναι η περιοχή του όρους Ίδη (Ψηλορείτης) στην κεντρική Κρήτη, η οποία τοποθετείται εκατέρωθεν των διοικητικών ορίων των Νομαρχιών Ρεθύμνου και Ηρακλείου. Επιλέχθηκε επειδή α) παρουσιάζει ιδιαίτερη δυναμική και αυξημένη δραστηριότητα σχετικά με το περιβάλλον, έχοντας αναπτύξει την τελευταία εικοσαετία αρκετές πρωτοβουλίες, β) σύμφωνα με την κοινοτική οδηγία 92/43/ΕΟΚ/19-7-2006 είναι ενταγμένη στο δίκτυο NATURA 2000, ως τόπος κοινοτικής σημασίας και γ) ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία εξελίσσεται μια ατέρμονη συζήτηση γύρω από τη βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής μεταξύ θεσμικών οργάνων, μη κυβερνητικών οργανώσεων και κατοίκων που δραστηριοποιούνται εντός αλλά και εκτός των ορίων της.

Το όρος Ίδη (Ψηλορείτης) για τους κατοίκους του ποτέ δεν αποτέλεσε απλό τόπο κατοικίας. Λόγω της εύκολης πρόσβασης ανέκαθεν ήταν συνδεδεμένο με τους ανθρώπους του, με τη ζωή τους, την καθημερινότητά τους, με το μύθο αλλά και την ιστορία τους. Ο πολιτισμός του είναι άμεσα συνδεδεμένος με την τοπική παραγωγική δραστηριότητα και κυρίως την κτηνοτροφική. Σημείο αναφοράς του ο άνθρωπος που πάντα αποτελούσε και αποτελεί την προέκταση του.

Σ' αυτό το βουνό, στο σπήλαιο Ιδαίων Άντρον, κατά τη μυθολογία, γεννήθηκε και ανατράφηκε ο Δίας, όπου οι αρχαίοι πολεμιστές Κουρήτες τον τάζαν με το γάλα της κατσίκας Αμάλθειας και έκρουαν τα τύμπανα, στην κορφή που ακόμα και σήμερα οι ντόπιοι ονομάζουν Τυμπανάτορα, για να μην ακούγεται το κλάμα του και τον αρπάξει ο Κρόνος.

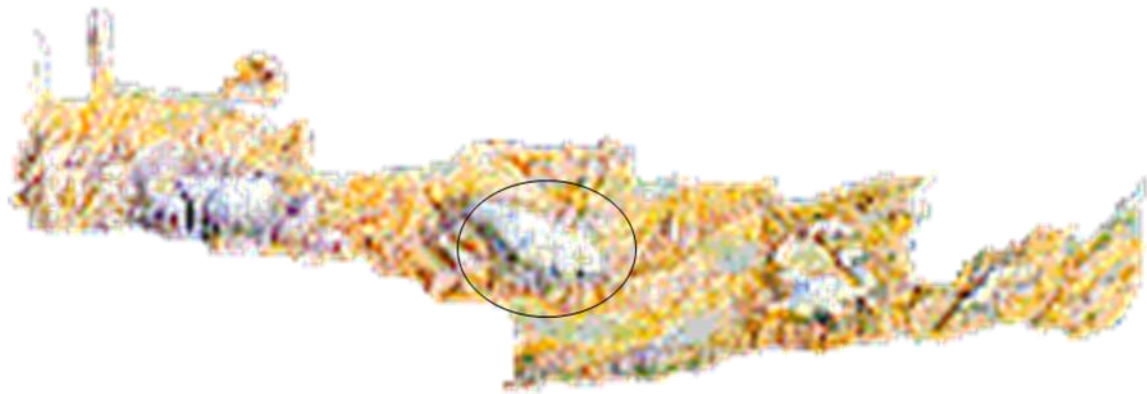
Στα μινωικά χρόνια γύρω από το βουνό υπήρχαν σημαντικά κέντρα όπως η Αρχαία Ζώμινθος και το ανάκτορο της Τυλίσου τα οποία αποτελούσαν σταθμούς των προσκυνητών για το Ιδαίο αλλά και κέντρα τοπικής παραγωγικής δραστηριότητας (στην αρχαία Ζώμινθο έχει βρεθεί ένα παλιό τυροκομείο και σε πρόσφατη ανασκαφή αναδείχθηκαν στοιχεία που τεκμηριώνουν την ύπαρξη εργαστηρίου κεραμικής τέχνης) καθώς και το μινωικό κέντρο στις Καμάρες στην νότια πλευρά του βουνού.

Στα νεότερα χρόνια το βουνό, τα σπήλαια, οι ρεματιές, τα μονοπάτια και τα φαράγγια του έχουν ταυτιστεί με την ιστορία του τόπου και την αντίσταση κατά των κατακτητών. Πολύ γνωστό και φιλόξενο για τους ανθρώπους του αλλά δύσβατο και δύσκολο για τους κατακτητές, την περίοδο της κατοχής, φιλοξένησε τη δράση πλήθος αντιστασιακών ομάδων. Όλα τα στοιχεία (ιστορικά και λαογραφικά) κάνουν πλέον προφανές ότι η ιστορική εξέλιξη της περιοχής ανέκαθεν ήταν και είναι ταυτισμένη με το φυσικό περιβάλλον της και τη μορφολογία του χώρου.

Αναφορικά με το σήμερα η περιοχή μελέτης περιλαμβάνει τους δήμους που βρίσκονται γύρω από τα γεωγραφικά όρια της οροσειράς και ειδικότερα του δήμους **Ανωγείων, Κουλούκωνα, Κουρητών, Συβρίτου**, το ορεινό τμήμα του δήμου **Τυμπακίου**, το δήμο **Ζαρού, Ρούβα, Κρουσώνα**, το ορεινό τμήμα του Δήμου **Τυλίσου** και την Κοινότητα **Ζωνιανών**.

Σχηματικά η περιοχή παρουσιάζεται στο χάρτη που ακολουθεί.

Πίνακας 2 – Περιοχή μελέτης

Το ορεινό τμήμα της περιοχής η οποία είναι ενταγμένη στο δίκτυο NATURA 2000 είναι 39.913,08 εκτάρια και έχει κωδικό GR4330005.

Στην εργασία η αναφορά γίνεται όχι μόνο για την περιοχή NATURA αλλά για την ευρύτερη περιοχή που καταλαμβάνουν οι παραπάνω δήμοι. Η περιοχή αυτή περιλαμβάνει έκταση περίπου 1.087,75 km² και πληθυσμό 39.125 κατοίκους σύμφωνα με την απογραφή του 2001.

Μια συνοπτική παρουσίαση της περιοχής εμφανίζεται στον παρακάτω πίνακα όπου αποτυπώνεται ανά δήμο η έκταση, ο πληθυσμός, ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός και οι παραγωγικές της δραστηριότητες.

Η τοπική παραγωγική δραστηριότητα κατά το παρελθόν περιοριζόταν κυρίως στην κτηνοτροφία, η οποία έπαιξε και πολύ σημαντικό ρόλο στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική εξέλιξη της περιοχής με δευτερεύουσα δραστηριότητα τη γεωργική, κυρίως για παραγωγή προϊόντων ίδιας κατανάλωσης. Τα τελευταία χρόνια παρόλο που η κτηνοτροφία εξακολουθεί να έχει το βασικό ρόλο και να είναι ο ρυθμιστικός παράγοντας των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων της περιοχής έχει αναπτυχτεί και ο δευτερογενής τομέας, με τη δημιουργία μικρών μεταποιητικών επιχειρήσεων (τυροκομεία, σιδηροκατασκευές, αλουμινοκατασκευές, παραγωγή προϊόντων γάλακτος – γιαούρτι, ξινόχοντρος, παραγωγή αρτοσκευασμάτων κ.λπ.) κυρίως τοπικής εμβέλειας αλλά και ο τριτογενής τομέας με προσανατολισμό στη δημιουργία

επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών αλλά και στην ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού (μικρές ξενοδοχειακές μονάδες, γραφεία εσωτερικού τουρισμού, αγροκτήματα, εναλλακτικές τουριστικές δραστηριότητες, χώρους εστίασης με προσφορά κυρίως παραδοσιακών εδεσμάτων κ.λπ.) .

Πίνακας 2⁷² Έκταση – πληθυσμός και παραγωγική δραστηριότητα στην περιοχή μελέτης

Α/Α	ΔΗΜΟΣ	ΕΚΤΑΣΗ σε km ²	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΣΥΝΟΛΙΚΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	% ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΠΡΩΤΟΓΕΝΗ ΤΟΜΕΑ	% ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗ ΤΟΜΕΑ	% ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΤΡΙΤΟΓΕΝΗ ΤΟΜΕΑ	% ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΝΕΟΙ - ΔΕΝ ΔΗΛΩΣΑΝ
1	ΑΝΩΓΕΙΩΝ	102,632	2.507,00	1.061,00	43%	8%	39%	10%
2	ΚΟΥΛΟΥΚΩΝΑ	148,187	6.676,00	2.619,00	53%	9%	31%	8%
3	ΓΕΡΟΠΟΤΑΜΟΥ	194,59	8.323,00	3.476,00	29%	19%	43%	9%
4	ΣΥΒΡΙΤΟΥ	151,547	3.512,00	1.469,00	39%	9%	42%	11%
5	ΚΟΥΡΗΤΩΝ	125,738	2.703,00	1.141,00	56%	9%	30%	5%
6	ΤΥΜΠΑΚΙΟΥ (ορεινά δημοτικά διαμερίσματα)	85,848	3.055,00	1.075,00	52%	9%	28%	12%
7	ΖΑΡΟΥ	71,803	3.370,00	1.362,00	51%	14%	27%	8%
8	ΡΟΥΒΑ	62,725	2.324,00	922,00	45%	17%	30%	7%
9	ΚΡΟΥΣΩΝΑ	65,033	4.059,00	1.850,00	55%	10%	26%	10%
10	ΤΥΛΙΣΟΥ (ορεινά δημοτικά διαμερίσματα)	61,723	1.018,00	414,00	46%	9%	35%	10%
11	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΖΩΝΙΑΝΩΝ	17,926	1.578,00	501,00	53%	12%	29%	6%
	ΣΥΝΟΛΟ	1.087,75	39.125,00	15.890,00				

⁷² Τα στοιχεία προέρχονται από επεξεργασία του ΑΚΟΜΜ-ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ Α.Ε. με στοιχεία της ΕΣΥΕ απογραφή 2001

Στοιχείο που πρέπει να αναφερθεί επειδή αποτελεί χαρακτηριστικό της τοπικής παραγωγικής δραστηριότητας αλλά και της ιστορικής και πολιτισμικής εξέλιξης της περιοχής είναι ότι περίπου το 79% των δημοτικών διαμερισμάτων χαρακτηρίζονται ορεινά σύμφωνα με την οδηγία 78/268/ΕΟΚ, όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα, τα οποία αντιπροσωπεύουν το περίπου 80% του συνολικού πληθυσμού.

Φυσικό περιβάλλον

Το φυσικό περιβάλλον του Ψηλορείτη, αποτελείται από χιονισμένες βουνοκορφές, βράχους, φαράγγια, σπήλαια, φυσικά καταφύγια, κοιλάδες, οροπέδια, ρεματιές με πλούσιες πηγές, φυσικά μονοπάτια, δάση αλλά και πέτρα που χρησιμοποιείται για την κατασκευή των ιδιότυπων κατοικιών των κτηνοτρόφων αλλά και για την άσκηση της παραγωγικής τους δραστηριότητας (μητάτα). Αν και διαφοροποιείται από τόπο σε τόπο – διαφορετικό στη νότια και διαφορετικό στη βόρεια πλευρά ανάλογα και με το υψόμετρο – το σημείο αναφοράς σε αυτό τον τόπο είναι η πέτρα που διαχρονικά συνέβαλλε στη διαμόρφωση ανθρώπων, χαρακτήρων, ιστορίας και πολιτισμού.

Η γλωρίδα και η πανίδα της περιοχής είναι ιδιαίτερα πλούσια με πολλά ενδημικά είδη. «Από το σύνολο των 268 ενδημικών φυτών της Κρήτης περίπου 165 απαντώνται στον Ψηλορείτη και 2 είδη (*Bufonia stricta* ssp *cecconiana*, *Horstrissea dolinicola*) είναι στενοενδημικά δηλαδή απαντώνται αποκλειστικά στον Ψηλορείτη. Σε 41 από αυτά τα είδη και υποείδη γίνεται αναφορά στη ελληνική νομοθεσία και τις διεθνείς συμβάσεις, 28 ενδημικά είδη αναφέρονται από το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, 23 επιπλέον ενδημικά είδη του Ψηλορείτη αναφέρονται στο Flora of the Cretan Area N. J. Turland, L. Chilton & J. R. Press (London) και επιπλέον των

παραπάνω 75 αναφέρονται στο βιβλίο του Γιώργου Σφήκα «Τα ενδημικά φυτά της Κρήτης»⁷³ (ΑΝΘΟΦΟΡΟΣ, Κέντρο Προστασίας της ελληνικής χλωρίδας)

Μικρά και μεγάλα πουλιά, ζώφια, σκαθάρια, ερπετά και αμφίβια διαβιούν στους οικότοπους και υγρότοπους του Ψηλορείτη. Τα σπήλαια, τα φαράγγια, οι ρεματιές και τα δάση δημιουργούν ιδανικές συνθήκες για την κατοίκηση σημαντικού αριθμού θηλαστικών και μικροοργανισμών στην περιοχή. Επίσης στην περιοχή επιβιώνει ο σπάνιος κρητικός αγριόγατος, ο γυπαετός – από τα μεγαλύτερα αρπακτικά πουλιά -, τα όρνια, οι χρυσαετοί, πετρίτες, σπιζαετοί, και γερακίνες. Τέλος συναντάμε και τα τρία είδη αμφιβίων που ζουν στην Κρήτη αλλά και σημαντικό αριθμό ασπόνδυλων.

Η περιοχή, πλούσια σε πετρώματα όπως αναφέραμε, παρουσιάζει έντονο ανάγλυφο με κυριότερο αυτό της οροσειράς του Ψηλορείτη που εμφανίζει έντονο γεωλογικό ενδιαφέρον. «Η νότια και ανατολική πλευρά φαντάζει πιο άγρια και απότομη καθώς από τις βουνοκορφές ξεκινούν κάθετοι γκρεμοί» ενώ η «βόρεια και δυτική πλευρά ταπεινώνεται ομαλά περνώντας σε διάφορα επίπεδα όπου αναπτύσσονται αρχικά τα' αόρι (βοσκοτόπια)⁷⁴». Από τα αποτυπωμένα απολιθώματα στην επιφάνειά των πετρωμάτων διαπιστώνεται η γεωλογική εξέλιξη της περιοχής και παρέχεται πλήθος πληροφοριών.

Τα σπήλαια Ιδαίων Άντρον, Ταφκούρα και Κορίτσι στα Ανώγεια, Σφεντόνι στα Ζωνιανά, Χαινόσπηλιος στο Καμαράκι, Γεροντόσπηλιος στο Μελιδόνι, Χώνος στο Σάρχο είναι από τα χαρακτηριστικότερα σπήλαια της περιοχής. Επίσης το οροπέδιο της Νίδας, του Εβδόμου και του Ρούβα καθώς και τα φαράγγια της Αγίας Ειρήνης στον Κρουσώνα, της Πατσού στο Αμάρι, των Βοριζίων και του Γάφαρη στο Ζαρό και

⁷³ ΑΚΟΜΜ-ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΑΕ Ο.Τ.Α. Μελέτη για το τοπικό πρόγραμμα leader plus, 2003 σελ. 105

⁷⁴ Φασουλός Χ., Φυλλάδιο «Γεωλογία, Ψηλορείτης- Κρήτη», Η μορφολογία, ΑΚΟΜΜ-ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΑΕ Ο.Τ.Α., 2007

της Μύγιας στα Ανώγεια αποτελούν σημεία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους αλλά και γεωλογικού ενδιαφέροντος.

2.3.2. Κοινωνικές επεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής

Οι βασικότεροι κοινωνικοί χρήστες των οικοσυστημάτων⁷⁵ της περιοχής του Ψηλορείτη είναι οι παραγωγοί του πρωτογενή τομέα και ειδικότερα της κτηνοτροφίας - σε ότι αφορά το ορεινό του τμήμα - το κράτος, κυρίως μέσω της τοπικής αυτοδιοίκησης, οι κάτοικοι και κοινωνικοοικονομικές ομάδες.

Αν και η ανθρώπινη δραστηριότητα δεν έχει αλλοιώσει τα οικοσυστήματα της περιοχής την τελευταία εικοσαετία έχουν εμφανιστεί σημαντικές πηγές υποβάθμισης⁷⁶ οι οποίες προκαλούν επιβαρύνσεις κυρίως στο έδαφος, τα ύδατα και τα οικοσυστήματα που και αυτές με τη σειρά τους εμφανίζουν μια σειρά από συνέπειες αρνητικές για το χώρο⁷⁷. Στο παρόν τμήμα θα γίνει προσπάθεια εντοπισμού των πηγών υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος. Για να γίνει αυτό απαιτείται μια σύντομη διαχρονική παρουσίαση της πορείας της ανθρώπινης παρέμβασης στο φυσικό περιβάλλον και τον τρόπο με τον οποίο το διαχειριζόταν οι κάτοικοι της περιοχής.

Η Β.Α. πλευρά του Ψηλορείτη κατά τα μινωικά χρόνια, αλλά και πολλούς αιώνες μετά, ήταν σύδενδρη με δάση από αιγείρους (μαύρη λεύκη -*Populus nigra*), δρύες, (*Quercus pubescens*) Πρίνους (*Quercus coccifera*), ελαιόπρινοι (*Phillyrea latifolia*), ασφεντάμους (*Acer sempervirens*), τρικοκκιές (*Crataegus monogyna*), αγριαχλαδιές

⁷⁵ Kousis, M. "Ecological Marginalization in Rural Areas: Actors, Impacts, Responses," *Sociologia Ruralis*, 38(1): 86-108, 1998.

⁷⁶ ΕΝΔΙΑΙΤΗΜΑ Σύμβουλοι Διαχείρισης – Αποκατάστασης Οικοσυστημάτων, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, *Σχέδιο Διαχείρισης Περιοχής Ψηλορείτη, Πρόγραμμα LIFE B4-3200/98/444*, «Προστασία του Γυπαετού στην Ελλάδα», Αθήνα 2001

⁷⁷ Kousis, M. "Ecological Marginalization in Rural Areas: Actors, Impacts, Responses," *Sociologia Ruralis*, 38(1): 86-108, 1998.

(*Pyrus amygdaliformis*) κ.α. καθώς και θάμνους με κυριότερους τους αφουφουλάκους (*Euphorbia acanthothamnos*), τους κατσοπρινιάδες (*Quercus coccifera*), τους κέδρους (*Juniperus oxycedrus* spp *oxycedrus*), τις αλουτσές (*Berberis cretica*), τις μαύρες (*Prunus prostrata*) και τις αγκαραθιές (*Phlomis lanata*). Τα δάση αυτά διατηρούντο ως ένα μεγάλο βαθμό για αιώνες και μέχρι την περίοδο της τουρκοκρατίας (Σμπώκος 2007). Στην αποψίλωση του Ψηλορείτη αλλά και στη μείωση της θαμνώδους βλάστησης έπαιξε σημαντικό ρόλο η υλοτομία, η οποία προσέφερε μεγάλες ποσότητες καυσόξυλων αναγκαίων για τη λειτουργία των νοικοκυριών και η αιγοτροφία.

Η αιγοπροβατοτροφία όλα αυτά τα χρόνια ήταν η κύρια παραγωγική δραστηριότητα και η βάση της τοπικής οικονομίας. Οι δρυς (*Quercus pubescens*) και οι πρίνοι (*Quercus coccifera*) μαζί με τις αγριαχλαδιές (*Pyrus amygdaliformis*), την πλούσια θαμνώδη και ποώδη βλάστηση παρείχαν άφθονη τροφή στα κοπάδια. (Σμπώκος 2007). Η κτηνοτροφική δραστηριότητα ασκούνταν παράλληλα με τη γεωργική και τα καλλιεργούμενα χωράφια προστατεύονταν με την κατασκευή τράφων ή φραχτών από τους θάμνους της εκχέρσωσης. Σημαντικό να αναφέρουμε εδώ είναι το γεγονός ότι λόγω της έλλειψης καλλιεργούμενων εδαφών τα καλλιεργούμενα μέρη ήταν πλαγιές φτωχές σε χώμα όπου με δεσές κατασκεύαζαν στενές λωρίδες γης 1-1,5 μέτρα και τις έσπερναν. Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας οι κάτοικοι εκχέρσωναν χωράφια και φύτευαν κυρίως για λόγους τροφικής επάρκειας αμπέλια, αγριαχλαδιές κ.λπ. ενώ παράλληλα διαμόρφωναν χώρο για να μπορούν να καλλιεργήσουν τα απαραίτητα δημητριακά και όσπρια. Σχετικά με την κτηνοτροφική δραστηριότητα δεν υπάρχουν σαφή στοιχεία για το μέγεθος του ζωικού κεφαλαίου πέρα από τις περιγραφές των

παλιών και τις ιστορίες των κτηνοτρόφων για οικογένειες με μεγάλο αριθμό ζώων και τα πολλά μητάτα (Σμπώκος 2007⁷⁸).

Βασικό χαρακτηριστικό της τοπικής κοινωνίας ήταν και είναι η μεγάλη εξάρτηση της από τη γη, η οποία ανέκαθεν υπήρξε κοινό αγαθό, και κυρίως από τη χρήση της ως βοσκότοπο. Η χρήση της γης γίνεται ακόμα και σήμερα από ένα άτυπο σύστημα διαχείρισης βασισμένο στην κατανομή της περιοχής σε τμήματα, «δοχές», τα οποία είναι υπό την ευθύνη της διαχείρισης του κτηνοτρόφου που είναι εγκατεστημένος στη συγκεκριμένη περιοχή. Σε κάθε ένα από αυτά τα τμήματα έχει πρόσβαση και ευθύνη για τη διαχείριση και διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας του βοσκότοπου ο συγκεκριμένος κτηνοτρόφος και η οικογένειά του. Με δεδομένη την ύπαρξη αυτού του άτυπου συστήματος οι κτηνοτρόφοι του Ψηλορείτη έδειχναν τον ανάλογο σεβασμό στο περιβάλλον μέσα από την ορθή διαχείρισή του. Εξάλλου ήταν συστατικό στοιχείο της ύπαρξής τους λόγω της εξάρτησης τους από αυτό. Η κτηνοτροφία ανέκαθεν ήταν νομαδική. Οι κτηνοτρόφοι απομάκρυναν όλοι τα κοπάδια τους, οδηγώντας τα στα χειμαδιά⁷⁹, κατά τη διάρκεια του χειμώνα και τα επανέφεραν την άνοιξη, πάντα σε προκαθορισμένες χρονολογίες. Με αυτό τον τρόπο το βουνό ανταποκρινόταν στις ανάγκες τους. Περιγραφές παλαιότερων αναφέρουν ότι σε πολλές περιπτώσεις οι κτηνοτρόφοι εφάρμοζαν την εκ περιτροπής βόσκηση έτσι ώστε να μπορούν να απολαμβάνουν τα οφέλη αλλά και να αφήνουν στο βουνό το περιθώριο της αναπαραγωγής της βλάστησης.

⁷⁸ Ο κ. Γεώργιος Σμπώκος είναι τέως Δήμαρχος Ανωγείων, Δάσκαλος και Ερευνητής της Ιστορίας και της Λαογραφίας των Ανωγείων. Τα παραπάνω στοιχεία παρουσιάστηκαν στην ομιλία του με θέμα «Περιβάλλον και άνθρωπος στον Ψηλορείτη», σε ημερίδα που πραγματοποιήθηκε στα Ανώγεια, στις 22-8-2007, με τίτλο «Βιοποικιλότητα και οροπέδια του Ψηλορείτη – Άψυχη πέτρα γεμάτη ζωή».

⁷⁹ ΕΝΔΙΑΙΤΗΜΑ Σύμβουλοι Διαχείρισης – Αποκατάστασης Οικοσυστημάτων, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, *Σχέδιο Διαχείρισης Περιοχής Ψηλορείτη, Πρόγραμμα LIFE B4-3200/98/444*, «Προστασία του Γυπαετού στην Ελλάδα», Αθήνα 2001

Σε ότι αφορά το δομημένο περιβάλλον υπήρχαν μικροί οικισμοί με ολιγάριθμους κατοίκους οι οποίοι διαβιούσαν σε ένα απολύτως συμβατό με το περιβάλλον τρόπο ζωής.

Όμως, όπως εξάλλου συμβαίνει παγκόσμια, τα τελευταία είκοσι χρόνια η τάση για οικονομική ανάπτυξη, που δεν εμπεριέχει το στοιχείο της αειφορίας, επηρέασε το χώρο. Ο δρόμος για την οικονομική ανάπτυξη περνούσε μέσω της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων από τους παραγωγούς, με την κρατική βοήθεια, ενώ η κοινωνική αρμονία υπονοεί κρατικές ενέργειες που στοχεύουν στη συντήρηση της ικανότητας των οικοσυστημάτων προς όφελος των πολιτών (Κούση 1998).

Εξετάζοντας απολογιστικά πλέον ορισμένες από τις παρεμβάσεις της τελευταίας κυρίως εικοσαετίας διαπιστώνουμε ότι τα οικοσυστήματα του Ψηλορείτη έχουν επηρεαστεί – ποσοτικά και ποιοτικά - και ότι αυτή η διαφοροποίηση έχει επιφέρει αρκετές κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις.

Ο μεγάλος αριθμός των αιγοπροβάτων⁸⁰ που εκτρέφονται στην περιοχή σε συνδυασμό με τον τρόπο άσκησης της κτηνοτροφικής δραστηριότητας (μικρή οργάνωση των κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων) μπορεί να χαρακτηριστεί ως σημαντική πηγή υποβάθμισης και επιβάρυνσης του εδάφους. Οι επιπτώσεις της υπερβόσκησης είναι κοινωνικές, οικονομικές, οικοσυστημικές και μερικές φορές τίθενται ζητήματα δημόσιας υγείας. Η βοσκοϊκανότητα των εκτάσεων περιορίζεται διαρκώς⁸¹ και είναι αντιστρόφως ανάλογη της συνεχώς αυξανόμενης ζήτησης για βοσκήσιμη ύλη. Αποτέλεσμα είναι να επηρεάζεται αρνητικά το εισόδημα των αγροτών πράγμα που επιφέρει σημαντικές κοινωνικές ανακατατάξεις.

⁸⁰ ΑΚΟΜΜ-ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ Α.Α.Ε. ΟΤΑ, *Μελέτη Τοπικού Προγράμματος LEADER PLUS*, Ανώγεια 2003

⁸¹ Περιφέρεια Κρήτης, «*Μελέτη για τη εφαρμογή του προγράμματος «Εκτατικοποίηση κτηνοτροφίας» Δήμος Ανωγείων, Κουλούκωνα, Συβρίτου, Κουρητών, Ζαρού, Ρούβα, Κρουσώνα και Τυλίσου, ΓΕΩΤΕΕ, Αύγουστος, 2005*

«Τα ορεινά οικοσυστήματα της περιοχής, κυρίως λόγω της υπερβόσκησης, παρουσιάζουν έντονα προβλήματα ερημοποίησης⁸² και διάβρωσης, ενώ η διαχείριση τους παρουσιάζει έλλειψη κατευθύνσεων προς την ορθολογική και αειφορική εκμετάλλευση. Η συνεχής εναλλαγή πυρκαγιάς – υπερβόσκησης οδηγεί σε αραίωση της φυτοκάλυψης, εξαφάνιση των νομευτικών ειδών και υποβάθμιση του εδάφους. Αυτό σε συνδυασμό με την επερχόμενη διάβρωση είναι οι παράγοντες ερημοποίησης, δηλαδή μεταβολής του οικοσυστήματος σε ερημικό. Οι αλλαγές αυτές είναι αργές και έτσι δύσκολα γίνονται αντιληπτές από τους κατοίκους⁸³». Η ερημοποίηση του Ψηλορείτη είναι ένα αθροιστικό φαινόμενο που αναπτύχτηκε μετά από μια περίοδο περιβαλλοντικών διαταραχών που προκλήθηκαν από ανθρώπινες δραστηριότητες περιλαμβανομένης της κτηνοτροφίας, της υλοτομίας, της εκχέρσωσης και των εμπρησμών⁸⁴.

Τέλος ανεπίσημες μετρήσεις και εκτιμήσεις⁸⁵ αναφέρουν ότι τα επιφανειακά νερά καθώς και τα νερά των πηγών εμφανίζουν μια σχετική μόλυνση λόγω του αυξημένου αριθμού των αιγοπροβάτων.

Η εναπόθεση απορριμμάτων σε μη οργανωμένους χώρους φαίνεται να είναι μια δεύτερη σημαντική πηγή υποβάθμισης η οποία επίσης επηρεάζει το έδαφος και τα ύδατα της περιοχής και έχει επιπτώσεις αισθητικές, πολιτισμικές, δημόσιας υγείας και οικονομικές. Οι πυρκαγιές είναι μια από τις ανεπιθύμητες συνέπειες της ρίψης

⁸² «Ερημοποίηση χαρακτηρίζεται η υποβάθμιση του εδάφους σε άγονες, ημι-άγονες και ξηρές περιοχές και είναι αποτέλεσμα ποικίλων παραγόντων συμπεριλαμβανομένων των κλιματικών αλλαγών και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων» (UNCCD Art.1.a).

<http://www.unesco.org/mab/doc/ekocd/chapter1.html>

⁸³ ΕΝΔΙΑΙΤΗΜΑ Σύμβουλοι Διαχείρισης – Αποκατάστασης Οικοσυστημάτων, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, Συνολική αξιολόγηση των πιέσεων που υφίστανται τα αντικείμενα προστασίας, *Ειδικό Διαχειριστικό Σχέδιο Περιοχής Ψηλορείτη, Πρόγραμμα LIFE B4-3200/98/444*, «Προστασία του Γυπαετού στην Ελλάδα», Αθήνα 2001

⁸⁴ Mahfoud Menjilil and Vasilios Papanastasis, Impact of pastoralism on desertification of Psilorites mountain in Crete, Greece, Cahiers Options Méditerranéennes, Sylvopastoral systems. Environmental, agricultural and economic sustainability, Vol. 12, 1995, p. 117

<http://ressources.ciheam.org/om/pdf/c12/96605500.pdf>

⁸⁵ Συνέντευξη με υπηρεσιακό στέλεχος του Ο.Α.Δ.Υ.Κ. κατά το χρόνο σύνταξης της εργασίας

απορριμμάτων αν και πολλές φορές προέρχονται από κτηνοτρόφους που πιστεύουν ότι καίγοντας τη βλάστηση θα βοηθήσουν στην αναγέννησή της και επομένως στην ύπαρξη περισσότερης βοσκήσιμης ύλης.

Η μη οργανωμένη ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού ή η ανάπτυξη μαζικού τουρισμού είναι μια εν δυνάμει πηγή υποβάθμισης για τα οικοσυστήματα του Ψηλορείτη. Το εύκολα προσβάσιμο φυσικό περιβάλλον σε συνδυασμό με το φυσικό και πολιτιστικό πλούτο της περιοχής δίνει τη δυνατότητα ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού αλλά απαιτείται συντονισμένη προσπάθεια με τη συνεργασία της τοπικής κοινωνίας και της τοπικής αυτοδιοίκησης έτσι ώστε να αποφευχθούν οι όποιες αρνητικές συνέπειες. Στην παρούσα φάση φαίνεται να μην υπάρχουν εμφανείς αρνητικές επιπτώσεις λόγω της χαμηλής ακόμα ανάπτυξης του τουρισμού αλλά προοπτικά το φυσικό αλλά και το ανθρωπογενές περιβάλλον της περιοχής θα επηρεαστούν και οι επιβαρύνσεις που θα εμφανιστούν σχετίζονται τόσο με το έδαφος και τα ύδατα όσο και με την αποδιοργάνωση των οικοσυστημάτων. Οι αρνητικές επιπτώσεις που πιθανά θα εμφανιστούν από την ανεξέλεγκτη ανάπτυξη του τουρισμού σχετίζονται με τα οικοσυστήματα, την οικονομία της περιοχής, την αισθητική του χώρου, την ποιότητα ζωής των κατοίκων, τον πολιτισμό τους, το δομημένο περιβάλλον και τη δημόσια υγεία.

Οι μεταφορές, οι υποδομές και οι επικοινωνίες είναι μια τρίτη εξίσου σημαντική πηγή υποβάθμισης για την περιοχή⁸⁶. Η κατασκευή δρόμων ταχείας κυκλοφορίας, η παράνομη οδοποιία, η άναρχη χωρίς σχεδιασμό αλλά με οποιοδήποτε πρόσχημα κατασκευή αγροτικών δρόμων, η δημιουργία μεγάλων οικοδομικών συγκροτημάτων, η συγκέντρωση μεγάλων ποσοτήτων αστικών λημμάτων χωρίς την απαραίτητη

⁸⁶ ΑΚΟΜΜ-ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ Α.Α.Ε. ΟΤΑ, Μελέτη Τοπικού Προγράμματος LEADER PLUS, Ανώγεια 2003

επεξεργασία σε βιολογικούς καθαρισμούς αλλά και η τοποθέτηση διαφόρων τύπων κεραιών για τη διευκόλυνση των επικοινωνιών είναι από τις δράσεις που προκαλούν σημαντικές επιβαρύνσεις όπως είναι η ατμοσφαιρική, η εδαφική, η ρύπανση των υδάτινων πόρων, η αποδιοργάνωση του οικοσυστήματος αλλά και η ηχορύπανση. Οι συνέπειες εξίσου σημαντικές. Οικοσυστημικές, οικονομικές, αισθητικές, πολιτισμικές, επίδραση στο δομημένο περιβάλλον, στη δημόσια υγεία και την ποιότητα ζωής.

Το φυσικό περιβάλλον της περιοχής δε φαίνεται να κινδυνεύει σημαντικά από φυσικές απειλές όπως είναι οι πλημμύρες, οι έντονες κατολισθήσεις, οι σεισμοί, η διάβρωση των εδαφών κ.λπ.. Ο βασικός κίνδυνος προέρχεται από τις ανθρωπογενείς δραστηριότητες όπως αυτές σταδιακά εξελίσσονται στην περιοχή.

Με βάση τα παραπάνω η περιβαλλοντική πολιτική που ασκείται στην περιοχή μπορεί να χαρακτηριστεί ως ελλιπής, δεδομένου ότι πολλές από τις παραπάνω αναφερθείσες δραστηριότητες ασκούνται εδώ και χρόνια με το ίδιο καθεστώς χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις, παρ' όλο που σε τοπικό επίπεδο έχει ήδη ξεκινήσει μια προσπάθεια για άσκηση των οικονομικών δραστηριοτήτων με πολιτικές φιλικότερες προς το περιβάλλον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τακτικής είναι η συνεχιζόμενη αύξηση του αριθμού των αιγοπροβάτων – κυρίως λόγω του τρόπου καταβολής των ενισχύσεων (ενίσχυση κατά κεφαλή ζώου) – αλλά και η ανάπτυξη αγροτουριστικών δραστηριοτήτων χωρίς καν να υπάρχει συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο για το τι ορίζεται ως αγροτουρισμός ή αγροτικός τουρισμός.

2.3.3. Πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί

Οι πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί στην περιοχή του Ψηλορείτη μπορούν να διαχωριστούν σε δύο κατηγορίες: α) σε αυτές οι οποίες επιχείρησαν να «βελτιώσουν»

τον τομέα της κτηνοτροφίας και το εισόδημα των κτηνοτρόφων και β) σε αυτές στις οποίες γίνεται συζήτηση για βιώσιμη ανάπτυξη και για ανάπτυξη επιπλέον δραστηριοτήτων στην περιοχή με παράλληλη διατήρηση της περιβαλλοντικής ισορροπίας.

Στον Ψηλορείτη υπήρχε ανέκαθεν και εξακολουθεί να υπάρχει αλλά με πολύ χαλαρές πλέον συνθήκες τήρησης ένα άτυπο δομημένο αγροτοκτηνοτροφικό σύστημα. Το σύστημα αποτελούνταν από κανόνες που τηρούνταν από όλους τους κτηνοτρόφους και στη λειτουργία του δεν παρενέβαιναν κρατικοί ή άλλοι φορείς. Ήταν και είναι υποχρέωση και ευθύνη του κάθε κτηνοτρόφου ο σεβασμός και η τήρηση αυτών των κανόνων. Η κτηνοτροφία ακολουθούσε εποχιακά μοντέλα ήταν δηλαδή νομαδική και πολύ συχνά οι κτηνοτρόφοι έκαναν ήπιες παρεμβάσεις στο βοσκότοπο κατασκευάζοντας δεσές, τράφους ή φράχτες για να στηρίξουν το έδαφος και για να προστατεύσουν τα καλλιεργούμενα μέρη, καθάριζαν τα δέντρα και τους θάμνους και ενίοτε μείωναν τον αριθμό των αιγοπροβάτων με σκοπό την ποιοτικότερη και μεγαλύτερη παραγωγή. Το αγροτοκτηνοτροφικό σύστημα, όπως αυτό υπήρχε, θεωρείται ένα πολύ καλό παράδειγμα για τη διαχείριση του φυσικού πλούτου πολύ πριν ενταχθεί στη συζήτηση το θέμα της αειφορίας⁸⁷. Όπως και σε άλλες ορεινές περιοχές της Νότιας Ευρώπης (Redclift, 2006), οι κτηνοτρόφοι στην περιοχή του Ψηλορείτη είχαν τον πρώτο ρόλο στην αγροτική οικονομία και παράλληλα στη διατήρηση των αγρο-οικολογικών ζωνών⁸⁸ δεδομένου ότι η παρουσία τους συνέβαλε καθοριστικά στη μη ερημοποίηση του χώρου.

Κάπου στις αρχές της δεκαετίας του 1980 μέσω της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής της Ε.Ε. επιχειρήθηκε η στήριξη και ενίσχυση του εισοδήματος των αγροτών μέσω της

⁸⁷ Redclift R. Michael, Common Property and Civil Society in the Spanish Pyrenees, *Frontiers: History of Civil society and Nature*, The MIT Press. 2006, p. 59

⁸⁸ Redclift R. Michael, Common Property and Civil Society in the Spanish Pyrenees, *Frontiers: History of Civil society and Nature*, The MIT Press. 2006, p. 59

καταβολής επιχορηγήσεων το ύψος των οποίων εξαρτιόνταν από τον αριθμό των αιγοπροβάτων. Η νέα αυτή πολιτική, εντασσόμενη στην πρώτη κλίμακα του Πίνακα 1 για τη βιώσιμη ανάπτυξη, δηλαδή στον αέναο τροχό παραγωγής, έφερε σημαντικές ανατροπές στο αγροτοκτηνοτροφικό σύστημα και προκάλεσε σημαντικές κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις και περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις. Ο τρόπος χορήγησης των επιδοτήσεων ουσιαστικά «υποχρέωνε» τους κτηνοτρόφους σε αύξηση του αριθμού των αιγοπροβάτων προκειμένου να λάβουν υψηλότερα ποσά επιδοτήσεων. Οι κτηνοτρόφοι έχοντας ήδη σημαντικά προβλήματα στο εισόδημά τους ακολούθησαν τις πολιτικές αυτές με συνέπεια σήμερα να μιλάμε για υπερβόσκηση, για ανάγκη μείωσης του αριθμού των αιγοπροβάτων, για μείωση της βοσκοϊκανότητας⁸⁹ κ.λπ. Άρα η άσκηση των πολιτικών ενίσχυσης του εισοδήματος των αγροτών ενώ πέτυχε τον καθαρά οικονομικό στόχο αφενός προκάλεσε περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις και αφετέρου συνέβαλλε στη διαφοροποίηση ή και την κατάργηση παλαιότερων τακτικών των κτηνοτρόφων σχετικά με τη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας. Η άσκηση αυτής της πολιτικής είχε καθαρά ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα, χωρίς καμία εκτίμηση του περιβαλλοντικού κινδύνου και των επικείμενων προβλημάτων από την αύξηση του αριθμού των αιγοπροβάτων. Για το λόγο αυτό τοποθετείται λίγο πριν τη βάση της κλίμακας της βιώσιμης ανάπτυξης δηλαδή στην αδύναμη βιώσιμη ανάπτυξη.

Η ανάγκη για στήριξη του εισοδήματος των κατοίκων, για συγκράτηση του πληθυσμού στην περιοχή μέσα από τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης, το ενδιαφέρον που προέκυψε από πολλούς για ανάπτυξη εναλλακτικών δραστηριοτήτων κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών, το αυξανόμενο ενδιαφέρον για παρατήρηση της

⁸⁹ Συνέντευξη με κτηνίατρο, συνεργάτες του Δήμου Ανωγείων και του Αγροτικού Γαλακτοκομικού συν/σμού

άγριας ζωής και διατήρησης της βιοποικιλότητας και γεωποικιλότητας της περιοχής οδήγησε στη μετατροπή του αγροτοκτηνοτροφικού συστήματος σε ένα σύστημα συνύπαρξης του τουρισμού και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων με τη φύση και την κτηνοτροφία. Στη διαχείριση του φυσικού πλούτου διεκδικούν πλέον θέση εκτός από τους κτηνοτρόφους και άλλες πληθυσμιακές ομάδες. Έτσι στα τέλη της δεκαετίας 1980 άνοιξε η συζήτηση για **βιώσιμη ή αειφορική διαχείριση** των φυσικών πόρων, κύριος εκφραστής της οποίας έγινε το συλλογικό σχήμα που δημιουργήθηκε από την τοπική αυτοδιοίκηση το «Αναπτυξιακό Κέντρο Ορεινού Μυλοποτάμου και Μαλεβυζίου». Το σχήμα δημιουργήθηκε μετά από αρκετές συζητήσεις με τοπικούς φορείς και η σύστασή του προτάθηκε από τον τότε Δήμαρχο Ανωγείων κο Κλάδο⁹⁰, ο οποίος είχε ήδη εφαρμόσει με πολύ μεγάλη επιτυχία το «Δεύτερο Πρόγραμμα Φτώχειας» στην περιοχή των Ανωγείων με τη χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η σύστασή του ήταν επιλογή των τοπικών φορέων και κυρίως της αυτοδιοίκησης να συνενρευθούν και να συζητήσουν, έτσι ώστε να υπάρχει συντονισμός των ενεργειών και των δράσεων που αναπτύσσονται⁹¹. Στόχος ήταν και είναι η εφαρμογή αναπτυξιακών πρωτοβουλιών πάντα σε συνδυασμό με την αειφορία, η εφαρμογή δράσεων προστασίας του περιβάλλοντος, η περιβαλλοντική ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των κατοίκων, η οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων κ.λπ.. Στο πλαίσιο των παραπάνω το ΑΚΟΜΜ αναπτύσσει δραστηριότητες που στόχο έχουν να δομήσουν *ένα σύστημα που να εξυπηρετεί την οικονομική ανάπτυξη μέσα από τη διασύνδεσή της με περιβαλλοντική προστασία, μέσω της χρησιμοποίησης ευρωπαϊκών και εθνικών κονδυλίων αλλά και μέσω της χρηματοδότησης από τοπικούς φορείς και κυρίως Ο.Τ.Α..*

⁹⁰ Συνέντευξη με το κο Κλάδο Γεώργιο, Τέως Δήμαρχο Ανωγείων

⁹¹ Ξυδιάς Βασίλης, *Μελέτη σκοπιμότητας και οργάνωσης για το ΑΚΟΜ, Ανώγεια 1987*

Μέσα από τα προγράμματα που έχει υλοποιήσει, η περιοχή σχεδιάζει μέσω της συμμετοχικής διαδικασίας της «από τα κάτω προς τα πάνω προσέγγισης», οργανώνοντας συζητήσεις με τους τοπικούς άρχοντες, τους φορείς και τους κατοίκους της περιοχής για να ακούσει τις προτάσεις και τους προβληματισμούς τους.

Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε δράσεις ενημέρωσης και πληροφόρησης⁹² σχετικά με το φυσικό περιβάλλον όπως η τοποθέτηση πληροφοριακών πινακίδων σε αξιόλογα φυσικά, ιστορικά, αρχαιολογικά και άλλα μνημεία της περιοχής (π.χ. στο σημείο που φύεται το περίφημο *Cephalanthera cucullata* -είδος ορχιδέας, ενδημικό της Κρήτης- που χαρακτηρίζεται ως «απειλούμενο», γιατί, αν και απαντάται στους τρεις κύριους ορεινούς όγκους του νησιού, οι πληθυσμοί της έχουν περιοριστεί και είναι απομονωμένοι), την έκδοση έντυπου και ηλεκτρονικού υλικού με στόχο την ενημέρωση – πληροφόρηση κατοίκων και επισκεπτών και τη διοργάνωση ημερίδων και ενημερωτικών συναντήσεων σχετικά με το φυσικό περιβάλλον. Επίσης την αποκατάσταση παλαιών μονοπατιών καθώς και μικρές παρεμβάσεις για τη διατήρηση και ανάδειξη της τοπικής (φυσικής και πολιτιστικής) κληρονομιάς όπως η αναστήλωση παλαιών κτισμάτων που σχετίζονται με την αγροτική παραγωγή όπως ελαιοτριβεία και τυροκομεία, η ανάδειξη μητάτων, γεφυριών, μονοπατιών, κρηνών κ.λπ., τη συνεργασία με το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της περιοχής, την καθιέρωση τοπικού εμπορικού σήματος για την αύξηση της προστιθέμενης αξίας των τοπικών προϊόντων το οποίο εμπεριέχει και αποτυπώνει όλες τις συνιστώσες της περιοχής (οικονομική, περιβαλλοντική, κοινωνική, πολιτιστική) και τέλος την προώθηση της δημιουργίας δικτύων με στόχο τη συνεργασία των επιχειρήσεων για αποτελεσματικότερη και αειφορική διαχείριση των φυσικών πόρων.

⁹² Δράσεις Τοπικού Προγράμματος LEADER PLUS

Στο πλαίσιο των από κοινού δράσεων που έχουν υλοποιηθεί στην περιοχή εντάσσεται η υλοποίηση προγραμμάτων όπως το πρόγραμμα LIFE NATURE και ειδικότερα του LIFE ENVIRONMENT μέσω του οποίου πραγματοποιήθηκε έργο με τίτλο «*Amelioration and conservation of Rouva's Forest on Idi Mountain*»⁹³ και στόχευε στην μακροπρόθεσμη προστασία του πρινόδασους του Ρούβα και στην προστασία σπάνιων ειδών που ενδημούν στην περιοχή. Το θεσμικό και νομικό πλαίσιο στο οποίο βασίστηκε το πρόγραμμα ήταν η οδηγία για την «Προστασία της φύσης και της βιοποικιλότητας 92/43/EEC – "Conservation of natural habitats and of wild fauna and flora»». Τα αναμενόμενα αποτελέσματα του προγράμματος ήταν **α)** η αναγέννηση του δάσους σε περιοχή περίπου 100 εκταρίων **β)** η προστασία ειδών που βρίσκονται σε κίνδυνο όπως (*Zelkova abelicea*, *Cephalanthera cucullata*), **γ)** η βελτίωση του τρόπου διαχείρισης και η ενημέρωση των κτηνοτρόφων και **δ)** η ενημέρωση ευαισθητοποίηση του τοπικού πληθυσμού και ιδιαίτερα των παραγωγών του πρωτογενή τομέα που ασκούν κτηνοτροφική δραστηριότητα στη συγκεκριμένη περιοχή. Στο τέλος της υλοποίησης του προγράμματος είχαν δημιουργηθεί περιφράξεις για την προστασία των απειλούμενων ενδημικών φυτών, καθαρισμοί και δράσεις για την υποβοήθηση π.χ. απομάκρυνση της αιγοτροφίας της αναγέννησης των πρίνων στο δάσος του Ρούβα, η ανακατασκευή δύο παλιών μητάτων, η έκδοση έντυπου πληροφοριακού και ενημερωτικού υλικού, η δημιουργία περιπτέρων πληροφόρησης καθώς και συναντήσεις ενημέρωσης με το τοπικό πληθυσμό.

Από τις κοινές δράσεις που έχουν αναπτυχθεί στην περιοχή είναι πολύ σημαντικό να αναφερθεί η ένταξη της, με τη συνεργασία του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, στο Δίκτυο Ευρωπαϊκών Γεωπάρκων που με τη σειρά του εντάσσεται στο παγκόσμιο δίκτυο Γεωπάρκων. Και τα δύο αυτά δίκτυα τελούν υπό την ασπίδα της UNESCO.

⁹³ <http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm>

Η ένταξη στο δίκτυο και η δημιουργία του Γεωπάρκου Ψηλορείτη πραγματοποιήθηκε λόγω της ύπαρξης πολλών γεωλογικών σχηματισμών, σπηλαίων και φαραγγίων που αποτελούν πολύ σημαντικά γεωλογικά μνημεία, δηλαδή περιοχές με υψηλή επιστημονική, οικολογική και αισθητική αξία. Όλα αυτά στα σπλάχνα τους φιλοξενούν πλήθος ζωντανών οργανισμών, σπάνιων και μη, που αποτελούν το βιολογικό πλούτο της περιοχής. Άρα φροντίζοντας τη γεωλογική ποικιλότητα της περιοχής παράλληλα λαμβάνεται μέριμνα και για τη βιοποικιλότητα της. Έτσι η ένταξη στο δίκτυο γεωπάρκων⁹⁴ ήρθε ομαλά σαν συνέχεια της προσπάθειας για ανάδειξη και προστασία του φυσικού πλούτου της περιοχής.

Στόχος του Γεωπάρκου του Ψηλορείτη είναι αφενός να αναπτύξει δράσεις ανάδειξης και προστασίας του φυσικού πλούτου μέσω του γεωτουρισμού⁹⁵ και αφετέρου να εφαρμόσει εκπαιδευτικές δραστηριότητες στον τοπικό πληθυσμό, στα σχολεία, σε φοιτητές και επιστημονικούς φορείς προκειμένου να τους κάνει γνώστες της σημαντικότητας των μνημείων, της γεωλογικής και βιολογικής ιστορίας του χώρου αλλά και συνοδοιπόρους στην προσπάθεια για τη διατήρησή του. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα έχουν ενταχθεί δύο περιοχές στα παραπάνω δίκτυα το Απολιθωμένο Δάσος της Λέσβου και ο Ψηλορείτης.

⁹⁴ «Τα γεωπάρκα είναι ευρύτερες περιοχές που περιέχουν αξιόλογες θέσεις γεωλογικών μνημείων και γεώτοπων. Η δομή και η λειτουργία τους είναι ανάλογη των προστατευόμενων περιοχών ή φυσικών πάρκων και διοικούνται από ένα φορέα διαχείρισης που διασφαλίζει με τη λειτουργία του την προστασία και ανάδειξη των γεώτοπων που βρίσκονται στην έκτασή τους, τη δημιουργία των απαραίτητων υποδομών, για την ερμηνεία, την ανάδειξη και τη σήμανση των γεώτοπων και την ανάπτυξη ήπιων γεωτουριστικών δραστηριοτήτων που συμβάλλουν στην τοπική ανάπτυξη μέσω της προώθησης του γεωτουρισμού»

Δρ. Ζούρος Νικόλαος, Φυσικό Πάρκο Ψηλορείτη και Εναλλακτικός Τουρισμός, Δίκτυο Ευρωπαϊκών Γεωπάρκων : Συνεργασία για την ανάδειξη φυσικών μνημείων, την προώθηση του γεωτουρισμού και την τοπική ανάπτυξη, Φυσικό Πάρκο Ψηλορείτη, 2006, σελ. 7

⁹⁵ «Γεωτουρισμός σημαίνει την παροχή διευκολύνσεων και υπηρεσιών για την προώθηση της αξίας και των κοινωνικών ωφελειών των γεωλογικών και γεωμορφολογικών στοιχείων καθώς και των υλικών τους και τη διασφάλιση της διατήρησής τους για τη χρήση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, τουριστικών ενδιαφερόντων και άλλων ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων» Hose T., *Geotourism in Almeria Pronince, Southeast Spain*, Tourism, Vol. 55, Τεύχος 3, 2007, σελ. 259-276

Στο πλαίσιο της δημιουργίας του Γεωπάρκου οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης της περιοχής του Ψηλορείτη, το έτος 2001, με απόφαση του διοικητικού συμβουλίου της εταιρείας, δημιούργησαν το **Φυσικό Πάρκο Ψηλορείτη**. Μια προσπάθεια που αν και είναι ακόμα στα πρώτα της βήματα δίνει στην περιοχή, στο φυσικό περιβάλλον και τους ανθρώπους της την προοπτική και τη δυνατότητα για εφαρμογή δράσεων που στοχεύουν στην ολοκληρωμένη διαχείριση και ανάδειξη του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου.

Το Φυσικό Πάρκο Ψηλορείτη μέχρι σήμερα δεν τελεί υπό συγκεκριμένο καθεστώς προστασίας ούτε και διέπεται από ένα αυστηρό διαχειριστικό πλάνο λόγω κυρίως των δυσκολιών που προκύπτουν από το νομικό καθεστώς των προστατευμένων περιοχών. Όμως αποτελεί τη συνέχεια μιας προσπάθειας για αυτοδιαχείριση και αειφορική διαχείριση, για περιβαλλοντική δικαιοσύνη στην περιοχή για την πρόληψη και την αποφυγή βλαβών στο φυσικό περιβάλλον κ.λπ. Πρόσφατα το Δ.Σ. του ΑΚΟΜΜ σύστησε ειδική διαχειριστική επιτροπή στην οποία συμμετέχουν φορείς που σχετίζονται με το περιβάλλον. Η Επιτροπή δρώντας κυρίως γνωμοδοτικά θα αναλάβει δράσεις διαχείρισης και προβολής του Φυσικού Πάρκου. Η συγκρότηση αυτής της επιτροπής θα συμβάλλει στο χαρακτηρισμό της περιοχής ως περιοχή οικοανάπτυξης βασισμένη στο άρθρο 15 «Φορείς διαχείρισης» σημείο γ του Ν. 2742/99.

Οι παραπάνω δράσεις είναι ένα υποσύνολο στο σύνολο των δράσεων που έχουν υλοποιηθεί ή προτείνεται να υλοποιηθούν στο μέλλον προκειμένου να αρθούν ή να αμβλυνθούν οι επιβαρύνσεις στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον της περιοχής του Ψηλορείτη. Είναι όμως πολύ σημαντικό να τονίσουμε ότι είναι η πρώτη φορά που οι δράσεις αυτές είναι ενιαίες, εφαρμόζονται δηλαδή σε όλη την περιοχή και η εφαρμογή τους αποφασίζεται από κοινού.

Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται και άλλες προσπάθειες που υλοποιούνται μεμονωμένα από τους Δήμους της περιοχής. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένες από αυτές :

- Απομάκρυνση των απορριμμάτων, μεταφορά τους σε οργανωμένους χώρους υγειονομικής ταφής και αποκατάσταση των χωματερών (όλοι οι δήμοι της περιοχής)
- Αποκατάσταση περιβαλλοντικά υποβαθμισμένων περιοχών όπως είναι οι χώροι ανεξέλεγκτης εναπόθεσης απορριμμάτων, αποκατάσταση περιοχών που έχουν προκληθεί πυρκαγιές, συγκέντρωση απορριμμάτων για αποφυγή πυρκαγιών κ.λπ.
- Η σύνταξη και υποβολή ειδικής περιβαλλοντικής μελέτης στο ΥΠΕΧΩΔΕ και στο Υπουργείο Πολιτισμού για την κήρυξη του αιωνόβιου δέντρου ΚΡΑΤΑΙΓΟΥ ΖΩΜΙΝΘΟΥ ως διατηρητέο μνημείο της φύσης.
- Η δημιουργία μικρών Μουσείων Φυσικής Ιστορίας όπως αυτό στη Γέργερη του Δήμου Ρούβα
- Η δημιουργία ενημερωτικών εντύπων, η οργάνωση ημερίδων και η συνεργασία με το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Ανωγείων
- Η ενημέρωση των αγροτών (γεωργών και κτηνοτρόφων) για προγράμματα βιολογικής γεωργίας και κτηνοτροφίας
- Η δημιουργία βιολογικών καθαρισμών για τα αστικά λήμματα και η κατασκευή χωριστικών δικτύων
- Η σύνταξη Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων και η υποβολή τους για έγκριση στο ΥΠΕΧΩΔΕ με στόχο τον καθορισμό χρήσεων γης για να δοθεί η δυνατότητα καλύτερου και αποτελεσματικότερου σχεδιασμού

Το 2007, με πρωτοβουλία μιας ομάδας 60 νέων οι οποίοι κατάγονται και οι περισσότεροι από αυτούς κατοικούν στα Ανώγεια, δημιουργήθηκε η «Οικολογική Ομάδα Ψηλορείτη». Είναι η πρώτη περιβαλλοντική πρωτοβουλία στην περιοχή με στόχο :

- την εφαρμογή δράσεων και την οργάνωση εκδηλώσεων για το φυσικό περιβάλλον κινούμενοι πάντα μέσα από το πρίσμα των ανθρώπων του Ψηλορείτη και κυρίως αυτών που ασκούν επαγγελματική δραστηριότητα και έχουν οικονομικό όφελος από τη χρήση των πόρων του
- την ανάληψη δράσεων που θα έχουν ως στόχο την εφαρμογή φιλοπεριβαλλοντικών πολιτικών και
- τη διακριτική παρακολούθηση αναπτυξιακών έργων και την υποβολή προτάσεων προς τις τοπικές αρχές

Επειδή γενικά υπάρχει μια «παραδοσιακή συγκρουσιακή προδιάθεση που πηγάζει από την έλλειψη παγιωμένων δομών διαβούλευσης και στάθμισης των τοπικών συμφερόντων⁹⁶» απώτερος στόχος της Ομάδας είναι να αποτελέσει σταδιακά φορέα «επηρεασμού των δημοσίων πολιτικών μέσω παραδοσιακών μορφών άσκησης πίεσης αλλά και να γίνει ισότιμος εταίρος είτε μέσω συμμετοχικών διαδικασιών διαβούλευσης και συναπόφασης είτε αυτοτελών μέσα από αυτορρυθμιστικές πρωτοβουλίες⁹⁷». Η Οικολογική Ομάδα έχει ήδη οργανώσει αρκετές εκδηλώσεις ενημέρωσης σχετικά με το περιβάλλον του Ψηλορείτη, περιηγήσεις και παρουσίαση των μνημείων της φύσης, επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και χώρους ιδιαίτερης σημασίας, στις οποίες έχουν προσκληθεί επιστήμονες του Μουσείου

⁹⁶ Κουταλάκης Χ., *Κράτος, κοινωνία των πολιτών και συμφέροντα. Σύγκρουση, διαπραγμάτευση και συμμετοχή σε νέες μορφές περιβαλλοντικής διακυβέρνησης*, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, 3, 2006, σελ. 210-212

⁹⁷ Κουταλάκης Χ., *Κράτος, κοινωνία των πολιτών και συμφέροντα. Σύγκρουση, διαπραγμάτευση και συμμετοχή σε νέες μορφές περιβαλλοντικής διακυβέρνησης*, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, 3, 2006, σελ. 210-212

Φυσικής Ιστορίας, της Δ/σης Δασών, της Αρχαιολογίας και άλλων σχετικών υπηρεσιών για ενημέρωση των συμμετεχόντων. Αυτή η πρωτοβουλία είναι η ενσάρκωση ενός χρόνιου προβληματισμού των νέων της περιοχής (επιστημόνων και μη) για το μέλλον της. Το πιο σημαντικό σημείο σε αυτή την προσπάθεια είναι η συμμετοχική διαδικασία η οποία γίνεται προσπάθεια να ενισχυθεί, ο διάλογος αλλά και η προσέγγιση νέων ανθρώπων κατοίκων της περιοχής για να ενημερωθούν σχετικά με το περιβάλλον, την προστασία του, την ανθρώπινη παρουσία σε αυτό αλλά και τα προβλήματα και τις επιβαρύνσεις που δέχεται.

Από τις αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας των Ανωγείων στο σύνολο των δράσεων που έχουν υλοποιηθεί μέχρι σήμερα αλλά και αυτών που έχουν συζητηθεί για υλοποίηση, δεν έχουν υπάρξει έντονες αντιδράσεις ή συγκρούσεις. Βέβαια πολλές φορές χρειάστηκε συζήτηση, πειθώ και επιστημονική τεκμηρίωση για να αποδεχθεί ο τοπικός πληθυσμός αυτές τις πρωτοβουλίες αλλά από τα δεδομένα προκύπτει ότι η τοπική κοινωνία έχει γίνει πολύ περισσότερο δεκτική, σε σχέση με το παρελθόν, σε πρωτοβουλίες περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος και προστασίας του φυσικού πλούτου. Ένα σημαντικό στοιχείο που συνέβαλλε σε αυτή την κατεύθυνση είναι η ομοφωνία των αποφάσεων της τοπικής αυτοδιοίκησης της περιοχής και η επιμονή με την οποία έχει στηρίξει την ανάπτυξη συλλογικών πρωτοβουλιών για την βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής ευρύτερα.

Αν και στην περιοχή έχουν ξεκινήσει προσπάθειες για ανάπτυξη με επίκεντρο το περιβάλλον, την από τα κάτω προς τα πάνω προσέγγιση και τον ανοικτό διάλογο, δηλαδή για το μοντέλο της ισχυρής βιώσιμης ανάπτυξης, το μοντέλο που επικρατεί σήμερα είναι αυτό της αδύναμης βιώσιμης ανάπτυξης (Πίνακας 1). Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι οι δράσεις οι οποίες έχουν γίνει μέχρι σήμερα βασίζονται στην αγορά και το κεφάλαιο, στα μοντέλα κατανάλωσης, στο ότι δεν

έχουν διαφοροποιηθεί σημαντικά οι θεσμοί (σε εθνικό και τοπικό επίπεδο) και δεν έχουν καθιερωθεί περιβαλλοντικοί δείκτες για την παρακολούθηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

3. Κεφάλαιο 3^ο Συμπεράσματα

Στόχος του παρόντος κεφαλαίου είναι ο εντοπισμός και η συζήτηση των βιοηθικών διλημμάτων που προκύπτουν από τις εφαρμοζόμενες ή προτεινόμενες πολιτικές, η άσκηση κριτικής και η διερεύνηση της βιοηθικής τους διάστασης μέσα από αρχές της περιβαλλοντικής ηθικής.

3.1. Περιβαλλοντική πολιτική και Ψηλορείτης

Εξετάζοντας την αγροτική οικονομία της περιοχής του Ψηλορείτη διαπιστώνουμε, όπως παρατηρήθηκε και σε άλλες ορεινές κοινότητες της Νότιας Ευρώπης από άλλους μελετητές, ότι η περιβαλλοντική και κοινωνική αειφορία ήταν αδιαίρετα κάτω από το ισχύον αγροτοκτηνοτροφικό σύστημα⁹⁸. Διαχρονικά όμως συνέβησαν δομικές αλλαγές που διαχώρισαν την περιβαλλοντική από την κοινωνική αειφορία⁹⁹ και αργά αλλά σταθερά αυτές οι αλλαγές εκτοπίζουν την αγροτική δραστηριότητα. Έχει παρέλθει πλέον η εποχή που οι μοναδικοί που «εκμεταλλευόταν» το φυσικό περιβάλλον της περιοχής, τους φυσικούς πόρους και τα δημόσια αγαθά ήταν οι κτηνοτρόφοι. Σήμερα λόγω των κοινωνικοοικονομικών αλλαγών που έχουν συντελεστεί κατά τη μεταπολεμική περίοδο, γίνεται λόγος για χρήση και διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος με εναλλακτικές δραστηριότητες όπως για παράδειγμα αυτή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού (χιονοδρομικό κέντρο, ορειβατικές δραστηριότητες, εγκαταστάσεις μονάδων διημέρευσης κ.λπ.), της εγκατάστασης αιολικών συστημάτων, της οριοθέτησης αρχαιολογικών ζωνών, της δημιουργίας

⁹⁸ Redclift, R. Michael, Common Property and Civil Society in the Spanish Pyrenees, *Frontiers: History of Civil society and Nature*, The MIT Press. 2006, p. 68

⁹⁹ Redclift, R. Michael, Common Property and Civil Society in the Spanish Pyrenees, *Frontiers: History of Civil society and Nature*, The MIT Press. 2006, p. 68

εγκαταστάσεων αθλητικών δραστηριοτήτων, της δημιουργίας σημείων εξόρυξης πέτρας κ.λπ..

Από τις πολιτικές για το περιβάλλον που έχουν εφαρμοστεί μέχρι σήμερα στην περιοχή μπορούν να εξαχθούν τα εξής συμπεράσματα.

Η τοπική κοινωνία έχει γίνει πολύ περισσότερο δεκτική, σε σχέση με το παρελθόν, σε πρωτοβουλίες περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος και προστασίας του φυσικού πλούτου, πράγμα που επιτεύχθηκε κυρίως μέσα από συζητήσεις, ενημερώσεις, επιστημονική τεκμηρίωση και συμμετοχή σε συναντήσεις. Επιπλέον, από τις αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας στο σύνολο των δράσεων που έχουν υλοποιηθεί διαπιστώνεται ότι δεν έχουν υπάρξει μέχρι σήμερα έντονες αντιδράσεις ή συγκρούσεις. Εκτιμάται ότι αυτό συμβαίνει κυρίως για δύο λόγους α) οι περισσότερες παρεμβάσεις έχουν σημαντικό θετικό αντίκτυπο στην ποιότητα ζωής των κατοίκων π.χ. δημιουργία βιολογικών καθαρισμών, αποκατάσταση χώρων ανεξέλεγκτης διάθεσης απορριμμάτων, δημιουργία αποχετευτικών δικτύων, διευκόλυνση για ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού κ.λπ. β) είναι ανώδυνες αφού αφορούν κυρίως δράσεις ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης και γ) δεν έχουν υλοποιηθεί ακόμα παρεμβάσεις από κανένα φορέα που θίγουν οικονομικά ή άλλα συμφέροντα επαγγελματιών ή μη της περιοχής όπως π.χ. κτηνοτρόφων, απασχολούμενων στον τομέα της μεταποίησης όπως ελαιουργεία, βιοτεχνίες κ.λπ.

Πρόσφατα όμως σε συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν και αφορούν κυρίως τον καθορισμό χρήσεων γης στην ευρύτερη περιοχή του Δήμου Ανωγείων τέθηκαν συγκρουόμενες απόψεις για το μέλλον της οικονομίας και του περιβάλλοντος. Πιθανόν, για πρώτη φορά στις τελευταίες δύο-τρεις δεκαετίες στο Δήμο Ανωγείων εμφανίστηκε έντονη συζήτηση με εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις σε ζητήματα βιώσιμης ανάπτυξης . Αυτό κυρίως γιατί το πώς αντιλαμβάνεται ο καθένας, κάτοικος

ή μη, τι σημαίνει βιώσιμη / αειφορική διαχείριση / ανάπτυξη εξαρτάται από την παρουσία του ή όχι στην περιοχή, από το μορφωτικό του επίπεδο, από τα συμφέροντα που υπηρετεί, από την θέση την οποία εκφράζει κ.λπ. δηλαδή σε ποια κατηγορία κοινωνικών χρηστών των οικοσυστημάτων της περιοχής των Ανωγείων ανήκει. Οι απασχολούμενοι στον πρωτογενή τομέα οι οποίοι έχουν άμεσα οικονομικά συμφέροντα από τον καθορισμό χρήσεων και τη διαδικασία της βιώσιμης ανάπτυξης αντιμετωπίζουν το θέμα με μεγαλύτερο σκεπτικισμό και αναπάντητα ερωτηματικά. Οι κοινωνικοί χρήστες που στοχεύουν κυρίως στην ψυχαγωγία και στην απόλαυση της αισθητικής του τοπίου προτείνουν αυστηρότερη προφύλαξη στο φυσικό πλούτο της περιοχής ενώ οι χρήστες που στοχεύουν σε ανάπτυξη δραστηριοτήτων εναλλακτικού τουρισμού είναι περισσότερο διαλεκτικοί σε παρεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον που θα στοχεύουν στην ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων. Για παράδειγμα προτάθηκε η απόλυτη προστασία περιοχών λόγω της ύπαρξης σπάνιων ενδημικών ειδών της γλωρίδας πράγμα που αποκλείει ακόμα και την άσκηση της κτηνοτροφικής δραστηριότητας με παράλληλη ανατροπή ενός υφιστάμενου και χρόνια παγιωμένου κτηνοτροφικού οικονομικού συστήματος καθώς και τη μη εγκατάσταση συστημάτων για ανανεώσιμες πηγές ενέργειας σε χώρους που κρίνονται κατάλληλοι λόγω της οπτικής τους επαφής με περιοχές αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Επίσης με δεδομένο ότι έχουν εντοπισθεί σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα γίνονται προσπάθειες από τις αρμόδιες υπηρεσίες χαρακτηρισμού μεγάλων εκτάσεων ως αρχαιολογικές ζώνες στις οποίες επιτρέπεται μεν η κτηνοτροφική δραστηριότητα αλλά καμία άλλη δραστηριότητα εναλλακτικού τουρισμού. Άρα και πάλι αποκλείεται από τη χρήση του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου ένα τμήμα κοινωνικών χρηστών. Η δημιουργία βιομηχανικής ζώνης σε περιοχή όπου ασκούνται τουριστικές δραστηριότητες και επομένως θίγονται οικονομικά και άλλα

συμφέροντα, το σταμάτημα της διάνοιξης αγροτικών δρόμων για λόγους προστασίας της αισθητικής του χώρου, της βιοποικιλότητας και του ανάγλυφου είναι επίσης μερικά από τα διλήμματα που τέθηκαν.

Παράλληλα με τα παραπάνω ζητήθηκε από τους απασχολούμενους του πρωτογενή τομέα, οι οποίοι χρόνια «εκμεταλλεύονται» το χώρο να ληφθεί υπόψη ότι υπάρχει σημαντικός αριθμός κτηνοτρόφων οι οποίοι ζητούν καλύτερες συνθήκες άσκησης της δραστηριότητά τους και μείωση των δαπανών τους μέσω καλύτερης και ευκολότερης πρόσβασης στα βοσκοτόπια. Στόχος των κτηνοτρόφων σαφώς δεν ήταν να περάσουμε σε ένα μοντέλο βιώσιμης ανάπτυξης όπως αυτό του αέναου τροχού παραγωγής, δηλαδή σε αλόγιστη χρήση και εκμετάλλευση των φυσικών πόρων (πράγμα το οποίο δεν αποβαίνει σε όφελος της δραστηριότητά τους). Μέσα από τη συζήτηση και αισθανόμενοι ότι θεωρούνται από πολλούς ως οι βασικοί «καταπατητές» του φυσικού περιβάλλοντος θέλησαν να επισημάνουν ότι σε οποιαδήποτε περιβαλλοντική πολιτική που αποφασίζεται θα πρέπει να θεωρούνται ως συμμέτοχοι και συνεργάτες.

Όπως αναφέραμε και παραπάνω η άσκηση πολιτικής για την αύξηση του εισοδήματος των κτηνοτρόφων (επιδοτήσεις) είχε καθαρά ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα, χωρίς επιτακτική εκτίμηση του περιβαλλοντικού κινδύνου και των επικείμενων προβλημάτων από την αύξηση του αριθμού των αιγοπροβάτων. Θέσαμε λοιπόν την πολιτική αυτή λίγο πριν τη βάση της κλίμακας της βιώσιμης ανάπτυξης (αδύναμη βιώσιμη ανάπτυξη – βλέπε Πίνακα 1) γιατί ενώ στόχευε στην οικονομική κυρίως ανάπτυξη σε κάποιες περιπτώσεις προωθώντας δράσεις βιολογικής

κτηνοτροφίας προσπάθησε να δώσει βαρύτητα στην περιβαλλοντική διάσταση¹⁰⁰ του θέματος μη λαμβάνοντας όμως υπόψη τις επιμέρους τοπικές διαφοροποιήσεις.

Τις υπόλοιπες δράσεις που έχουν εφαρμοστεί αν και ως στόχο έχουν το μοντέλο της ισχυρής βιώσιμης ανάπτυξης – βλέπε Πίνακα 1 -, επειδή θεωρούν ότι προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης είναι η περιβαλλοντική προστασία¹⁰¹ καταλήγουμε να τις κατατάξουμε στο μοντέλο της αδύναμης βιώσιμης ανάπτυξης. Αυτό επειδή δεν έχουν γίνει ακόμα βήματα αναδιάρθρωσης των θεσμών σε τοπικό επίπεδο, δεν έχει διαφοροποιηθεί το μοντέλο παραγωγής και κατανάλωσης, δεν έχει εγκατασταθεί τεχνολογία που να μην προκαλεί περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις και δεν γίνεται συστηματική χρήση περιβαλλοντικών δεικτών. Γίνεται προσπάθεια και επιζητείται, μέσα από τη δημιουργία του Φυσικού Πάρκου Ψηλορείτη, οι πολιτικές και οικονομικές επιλογές να στοχεύουν στο σεβασμό της φέρουσας ικανότητας των οικοσυστημάτων¹⁰², στη διατήρηση της παραγωγικής ικανότητας των φυσικών πόρων και στην εφαρμογή δράσεων διαχείρισης του φυσικού πλούτου προωθώντας παράλληλα την προστασία της βιοποικιλότητας. Η ποιοτική και όχι η ποσοτική ανάπτυξη είναι στους άμεσους στόχους άσκησης αυτών των πολιτικών και δίνεται βαρύτητα στην ποιότητα ζωής και όχι στα επίπεδα διαβίωσης.

Αυτές οι πολιτικές τείνουν να γίνουν οικοκεντρικές αλλά και πάλι διατηρούν δυναμικά τον ανθρωποκεντρικό τους χαρακτήρα και πλησιάζουν το μοντέλο της αδύναμης βιώσιμης ανάπτυξης όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω. Η τοπική κοινωνία

¹⁰⁰ Baker S., M. Kousis, D. Richardson and S. Young (1997) *The Politics of Sustainable Development: theory, policy and practice within the European Union*, London: Routledge. p. 13

¹⁰¹ Baker S., M. Kousis, D. Richardson and S. Young (1997) *The Politics of Sustainable Development: theory, policy and practice within the European Union*, London: Routledge. p. 13

¹⁰² <http://glossary.el.eea.europa.eu/terminology>

Ως φέρουσα ικανότητα οικοσυστήματος ορίζεται ο μέγιστος αριθμός οργανισμών και ειδών που μπορούν να συντηρηθούν σε ένα οικοσύστημα ή μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή (Definition source: *The Encyclopedia of Ecology & Environment Management*. Ed. Peter Calow. Blackwell Science Ltd. 1998.)

δεν είναι έτοιμη να δεχθεί την οικοκεντρική διάσταση της περιβαλλοντικής ηθικής ούτε είναι έτοιμη να χαρακτηρίσει τον άνθρωπο σαν ένα μέρος του συνόλου και όχι σαν κυρίαρχο. Η έννοια της εγγενούς αξίας της φύσης στην παρούσα φάση είναι δύσκολο να γίνει αποδεκτή και να παίζει ρόλο σε οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με το περιβάλλον.

Όλες οι τοποθετήσεις περί βιώσιμης ανάπτυξης εγείρουν βιοηθικά διλήμματα και παραπέμπουν σε διαφορετικές φιλοσοφικές θεωρήσεις σχετικά με το περιβάλλον. Τοποθετούνται δε ανάμεσα στο ισχυρό μοντέλο της βιώσιμης ανάπτυξης (βλέπε Πίνακα 1) – με αναφορές και στο ιδανικό μοντέλο- και στον αδύναμο τύπο με ανθρωποκεντρικές τάσεις. Που είναι όμως η διαχωριστική γραμμή, αν αυτή υπάρχει; Ποιος πρέπει να σεβαστεί ποιον; Να γίνει αποδεκτή η εγγενής αξία της φύσης και να θυσιαστούν όλα τα άλλα ή πρέπει να γίνουν εκατέρωθεν υποχωρήσεις για να μπορούν να γίνουν όλα συμβατά σε ένα σύστημα οικονομικής ανάπτυξης βασισμένο στην περιβαλλοντική διαχείριση και την προστασία της βιοποικιλότητας; Μέχρι που μπορεί να μπουν τα όρια μεταξύ της ορθής περιβαλλοντικής διαχείρισης και της αύξησης του τοπικού εισοδήματος; Πρέπει η κτηνοτροφική δραστηριότητα να περάσει σε δεύτερο πλάνο και να συμμετέχει ως συμπληρωματική δραστηριότητα στην παραγωγή ή πρέπει να στηριχθεί παραπάνω; Πρέπει να ενθαρρυνθούν οι κτηνοτρόφοι να προχωρήσουν στην άσκηση εντατικής και όχι εκτατικής κτηνοτροφίας με δεδομένο ότι οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι που προέρχονται από την πρώτη είναι μεγαλύτεροι και προκαλούνται επιβαρύνσεις στο περιβάλλον; Πρέπει να εγκαταλειφτεί το παραδοσιακό μοντέλο κτηνοτροφίας; Αυτά είναι ερωτήματα και διλήμματα που προς το παρόν δεν μπορούν να απαντηθούν μονολεκτικά για την περιοχή των Ανωγείων ειδικά αλλά και κατ' επέκταση του Ψηλορείτη.

Είναι σημαντική η διαπίστωση ότι έχει γίνει γνωστό σε μια πολύ σημαντική και κρίσιμη μάζα του τοπικού πληθυσμού η ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος, της περιβαλλοντικής διαχείρισης, μιας φιλικής προς το περιβάλλον ανάπτυξης, μη πρόκλησης βλαβών στο περιβάλλον κ.λπ. Αυτό είναι ένα πολύ σοβαρό πρώτο βήμα. Οι κτηνοτρόφοι διαπιστώνουν ότι τα παιδιά τους, εφόσον γίνουν κτηνοτρόφοι, δεν θα έχουν τη δυνατότητα εκτροφής των αιγοπροβάτων παρά μόνο με εντατική κτηνοτροφία και με την αποκλειστική χρήση ζωοτροφών πράγμα όχι και τόσο συμφέρον από οικονομικής πλευράς. Παράλληλα αυτό θα σήμαινε και έκπτωση στην ποιότητα του παραγόμενου προϊόντος μιας και με το παραδοσιακό μοντέλο κτηνοτροφίας το προϊόν που παράγεται είναι άριστης ποιότητας και πλησιάζει τη βιολογική παραγωγή.

Οι κάτοικοι ορισμένων περιοχών διαπιστώνουν καθημερινά τη φυσική καταστροφή που οφείλεται στα απόβλητα των ελαιουργείων. Σε πολλές περιπτώσεις η εξόρυξη φυσικής πέτρας έχει δημιουργήσει «πληγές» στο ανάγλυφο της περιοχής για τις οποίες πολλοί έχουν αρχίσει να δυσανασχετούν, η δημιουργία δρόμων για την ευκολότερη ανάβαση στην κορυφή του βουνού έχει αρχίσει να δημιουργεί έντονο προβληματισμό, η πιθανότητα δημιουργίας μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων σε σημεία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους φαίνεται να δημιουργεί κάποιες αντιδράσεις κ.λπ. Μέσα από όλα αυτά διαπιστώνεται ότι η προφύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος έχει ήδη αρχίσει να γίνεται συνείδηση στον τοπικό πληθυσμό και η ελπίδα ότι οι επόμενες γενιές θα συμβάλλουν καθοριστικά σε αυτό είναι ορατή.

Οι παραπάνω αλλαγές φαίνεται να συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός είδους περιβαλλοντικής συνείδησης και ευαισθησίας. Οι κάτοικοι αξιολογούν πλέον με διαφορετική οπτική το καθετί που συμβαίνει και αφορά το φυσικό περιβάλλον και

στις συζητήσεις τους αλλά και τις προτεινόμενες λύσεις πολύ συχνά τίθεται το θέμα της αρχής της προφύλαξης.

Στο θέμα της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης έχουμε δύο διαστάσεις:

Αυτή της διανεμητικής περιβαλλοντικής δικαιοσύνης η οποία αφορά την ίση κατανομή των αγαθών και των περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων αλλά και αυτής της συμμετοχικής περιβαλλοντικής δικαιοσύνης η οποία κινείται στη συμμετοχική διαδικασία λήψης αποφάσεων. Σε ότι αφορά το πρώτο: στην περιοχή έχει ήδη δημιουργηθεί ένα είδος ανισότητας αφού η επιδίωξη αύξησης του ατομικού εισοδήματος ορισμένων επέφερε σημαντικές περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις τις οποίες μοιράζονται όλοι εξίσου. Οι οσμές των αποβλήτων των βιοτεχνιών, η καταστροφή του ελάχιστου πρασίνου, η ρύπανση του υδροφόρου ορίζοντα από τα απόβλητα κ.λπ. είναι ενέργειες που έχουν φέρει αρνητικές επιπτώσεις στην αισθητική του τοπίου, στην ποιότητα ζωής των κατοίκων, στην επισκεψιμότητα του αλλά και στη δημόσια υγεία. Το παράπτωμα κάποιων γίνεται αφορμή για συνολικές επιδράσεις στον τοπικό πληθυσμό αλλά και την τοπική οικονομία. Η περιβαλλοντική επιβάρυνση της περιοχής δημιουργεί ένα είδος ανισότητας και ανισοκατανομής των αγαθών που προέρχονται από το περιβάλλον. Βέβαια σε αυτές τις περιπτώσεις έχει παρέμβει αρκετές φορές ο κρατικός μηχανισμός, μέσω της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και έχει υποχρεώσει σε εγκαταστάσεις βιολογικών καθαρισμών, σε αποκαταστάσεις χωματερών, σε καταβολή προστίμων (αρχή PPP «αυτός που ρυπαίνει πληρώνει») για περιβαλλοντικές παραβάσεις (ποινές σε προσωπικό επίπεδο αλλά και υποχρέωση δημιουργίας εκ μέρους των δήμων χωριστικών δικτύων), σε καταγγελίες για τη διάνοιξη δρόμων χωρίς τις απαραίτητες αδειοδοτήσεις κ.λπ. Όσοι πράττουν με αυτό τον τρόπο παραβαίνουν τόσο τον τοπικό όσο και τον εθνικό και ευρωπαϊκό νόμο και άρα υπάρχουν συνέπειες γι' αυτή τη συμπεριφορά.

Σε ότι αφορά τη βιοηθική ως δημόσια συζήτηση και διάλογο :

Η δημιουργία συλλογικών φορέων με στόχο την εφαρμογή δράσεων προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος αναδεικνύει τη σημαντικότητα του θέματος για μέλη της κοινωνίας των πολιτών. Τα συλλογικά αυτά σχήματα προωθούν τη συμμετοχική διαδικασία στη λήψη αποφάσεων, ενημερώνουν, συζητούν, αντικρούουν απόψεις, εκπαιδεύουν μέσα από περιβαλλοντικές δράσεις και προβάλλουν θέσεις προκειμένου να συμβάλλουν με τον τρόπο τους στη διαμόρφωση θέσεων και συμπεριφορών απέναντι στο φυσικό πλούτο της περιοχής. Μέσα από αυτές τις συζητήσεις πολλές φορές προκύπτουν ισχυρές αντιθέσεις αλλά γίνεται προσπάθεια για την εξεύρεση λύσεων και τη δημιουργία συνθηκών τέτοιων που να ευνοούν όσο το δυνατό περισσότερο τη δημιουργία των καλύτερων προϋποθέσεων για την προστασία και την προφύλαξη του χώρου από περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις. Στην περιοχή μελέτης υπάρχουν δύο σημαντικά δεδομένα. Το πρώτο είναι ότι αφορά ένα σύνολο μια χωρική ενότητα, η οποία διαθέτει κοινά κοινωνικά, οικονομικά, φυσικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά (bioregionalism) αλλά ανήκει σε δύο διαφορετικές διοικητικές ενότητες (νομαρχία Ρεθύμνου και Ηρακλείου) με συνέπεια την άσκηση διαφορετικών πολιτικών και πρακτικών εφαρμογών αλλά και τη διαφορετική χρονική φάση εφαρμογής τους και το δεύτερο ότι δεν έχει συσταθεί μέχρι σήμερα κανείς επίσημος φορέας διαχείρισης για την προστασία μιας τόσο πλούσιας σε φυσικό πλούτο περιοχής.

Στις προσπάθειες των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης να προλάβουν την επιβολή οποιασδήποτε πολιτικής από τα πάνω, η οποία ενδεχομένως να έρθει σε αντίθεση με την τοπική κοινωνία αντανακλούνται στοιχεία και τάσεις αυτοδιαχείρισης και αυτό-οργάνωσης του χώρου. Στο πλαίσιο αυτό αποφασίστηκε να ληφθούν μέτρα προφύλαξης και να καθοριστούν κανόνες προκειμένου να

προστατέψουν και να αναδείξουν τον πλούσιο φυσικό, ιστορικό και πολιτιστικό της πλούτο. Ένα από αυτά ήταν η ίδρυση συλλογικών φορέων που δεν έχουν μεν τη δυνατότητα διαχείρισης, όπως αυτή νοείται σύμφωνα με την αντίστοιχη περιβαλλοντική νομοθεσία, αλλά έχουν τη δυνατότητα να υποβάλουν προτάσεις και να προτείνουν πολιτικές σε τοπικό επίπεδο, να συζητούν με τους κατοίκους, να εφαρμόζουν πολιτικές, να εντοπίζουν κινδύνους, να ενημερώνουν τον τοπικό πληθυσμό και να αναλαμβάνουν εκπαιδευτική δραστηριότητα σε συνεργασία με τους αρμόδιους φορείς. Επίσης έχουν τη δυνατότητα να εντάσσουν την περιοχή σε ευρύτερα δίκτυα με στόχο την άρση της εσωστρέφειας της αλλά και την ανταλλαγή ή απόκτηση της ανάλογης τεχνογνωσίας για την όσο το δυνατό καλύτερη διαχείρισή της. Η κάθε μια δημοτική αρχή μεμονωμένα δεν έχει τη δυνατότητα να εφαρμόζει, σε όλα τα επίπεδα που απαιτείται, δράσεις στην ευρύτερη περιοχή, μιας και αποτελεί μεν ενιαία χωρική ενότητα και περιλαμβάνει πολύ σημαντικά οικοσυστήματα αλλά διαιρείται διοικητικά σε δύο νομαρχίες, δέκα δήμους και μια κοινότητα. Επομένως οι παρεμβάσεις θα πρέπει να είναι συλλογικές και οι αποφάσεις να λαμβάνονται από κοινού είτε μέσω συλλογικών φορέων, είτε μέσω συζητήσεων με μη κυβερνητικές οργανώσεις. Μέσα από συλλογικά σχήματα και συζητήσεις με την τοπική κοινωνία ενδυναμώνεται η αντίληψη του τοπικού πληθυσμού σχετικά με την αξία του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου και ενισχύεται η αίσθηση της ευθύνης, του καθήκοντος και της υποχρέωσης για τη σωστή και αποτελεσματική διαχείριση του χωρίς τη δημιουργία ενοχικών συνδρόμων και φόβων για το μέλλον αλλά αποτυπώνοντας την υφιστάμενη κατάσταση, συγκρίνοντας την με την παρελθούσα και προβάλλοντας προτάσεις με βάση την αρχή της αειφορίας, την αρχή της προφύλαξης και της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης μιας και οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες έχουν ήδη διαφοροποιηθεί και τα μέχρι δεδομένα φαίνεται να απαιτούν αλλαγή. Αυτή η

δυνατότητα της αυτοδιαχείρισης μέσα από την εφαρμογή τοπικών πρωτοβουλιών, οι οποίες προκύπτουν από τη συνεργασία της τοπικής αυτοδιοίκησης, των φορέων της, των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και των τοπικών φορέων θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί την πιο καινοτόμα ενέργεια σε ότι αφορά τη διαχείριση του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου και δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες που θα ευνοήσουν και θα υποβοηθήσουν την προστασία του φυσικού πλούτου και την ορθολογική διαχείρισή του.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η βιοηθική, μέσα από την περιβαλλοντική της διάσταση, ως δημόσιος διάλογος καταρχήν έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην περιοχή αναφοράς μιας και πολύ συχνά αναζητούνται μέσα από συναντήσεις και συζητήσεις τόσο με την τοπική κοινωνία όσο και με επιστημονικούς κλάδους λύσεις στα θέματα περιβάλλοντος. Οι συζητήσεις αυτές περιστρέφονται στις μέχρι σήμερα διαμορφωμένες φιλοσοφικές θεωρίες περιβαλλοντικής ηθικής και αναπόφευκτα σε κάποια εμπειρικά δεδομένα

3.1.1. Φιλοσοφική θεώρηση των συμπεριφορών και των πολιτικών

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι σε χρονικές περιόδους κατά τις οποίες λάμβαναν χώρα καθοριστικές κοινωνικοοικονομικές αλλαγές επηρεαζόταν ανάλογα η συμπεριφορά των ανθρώπων, απέναντι στο φυσικό περιβάλλον. Διαπιστώνεται βέβαια ότι το συναισθηματικό δέσιμο των κατοίκων της περιοχής με το βουνό παρέμενε και παραμένει αναλλοίωτο αν και σε ορισμένες περιπτώσεις έγιναν λάθος χειρισμοί και τέθηκαν διαφορετικές προτεραιότητες.

Παλαιότερα, πριν την περίοδο αναφοράς της παρούσας εργασίας, σύμφωνα με τις αναφορές, η συμπεριφορά των ανθρώπων απέναντι στο περιβάλλον ήταν ιδιαίτερα

προσεκτική και υπήρχε πολύ έντονο το αίσθημα της προστασίας του χώρου. Αυτό οφειλόταν κυρίως σε δύο λόγους. Καταρχήν στην άμεση οικονομική τους εξάρτηση από το φυσικό περιβάλλον και κατά δεύτερο στο γεγονός ότι είχαν αναπτύξει μια σχέση ιδιότυπη με το φυσικό και πολιτιστικό πλούτο της περιοχής.

Αργότερα, με την έλευση της τεχνολογίας και της αντίληψης περί οικονομικής ανάπτυξης χωρίς το στοιχείο της αειφορίας, αν και οι κάτοικοι εξακολούθησαν να σέβονται το χώρο, ξεκίνησαν οι «υποχρεωτικές παρεμβάσεις», η ερημοποίηση και η εγκατάλειψη που οδήγησε σε αρνητικές επιπτώσεις. Οι παρεμβάσεις αυτές ήταν απόρροια της άσκησης οικονομικής και όχι περιβαλλοντικής πολιτικής τόσο από την Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και από την Ελλάδα για τη στήριξη της υπαίθρου. Οι πολιτικές αυτές οδήγησαν στην εφαρμογή για χρόνια του πρώτου μοντέλου βιώσιμης ανάπτυξης αυτό του αέναου τροχού παραγωγής (Πίνακας 1) όπου κυριάρχησε η εκθετική ανάπτυξη με οικονομικούς κυρίως όρους, η υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων, η μη επανεξέταση των θεσμών και δεν υπήρξε κανένας διάλογος με περιβαλλοντικά κινήματα.

Αν και όλ' αυτά ήταν συνέπεια της εξέλιξης αποτέλεσαν το πρώτο βήμα για την υποταγή του περιβάλλοντος στην οικονομική ανάπτυξη. Σε αυτή τη χρονική περίοδο ο ανθρωποκεντισμός πήρε ανεξέλεγκτες διαστάσεις. Η οικονομική ευμάρεια απέκτησε τον πρώτο λόγο και ρόλο στη συμπεριφορά των κατοίκων απέναντι στο βουνό. Οι κάτοικοι επιδιώκοντας τη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου, και όχι στη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους, χρησιμοποίησαν ως αποκλειστικό μέσο την αύξηση του ατομικού εισοδήματος και παρέκλιναν από κάθε συμπεριφορά φιλική προς το περιβάλλον. Σε αυτή τη χρονική περίοδο όλες οι αρχές της περιβαλλοντικής ηθικής όχι μόνο ξεχάστηκαν αλλά καταστρατηγήθηκαν.

Στο ίδιο χρόνο άρχισε να γίνεται αντιληπτό ότι αυτός ο χώρος εκτός από το ότι προσέφερε μέχρι σήμερα μπορεί να συμβάλλει και στην ανάπτυξη εναλλακτικών δραστηριοτήτων (εναλλακτικές μορφές τουρισμού, δημιουργία βιοτεχνικών μονάδων και εργαστηρίων κ.λπ.) και γενικότερα στην ανάπτυξη του δευτερογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας και έτσι προστέθηκαν νέοι κοινωνικοί χρήστες όπου ζήτησαν μερίδιο στην κατανομή των φυσικών πόρων.

Σε σύντομο χρονικό διάστημα διαπιστώθηκε ότι οι λάθος κατευθύνσεις που προέκυψαν κυρίως από τις ασκούμενες πολιτικές επιφέρουν ανεπανόρθωτες βλάβες και άρχισε ένα είδος θετικής αντίστροφης μέτρησης. Ξεκίνησαν να γίνονται συζητήσεις για αειφορική διαχείριση του φυσικού πλούτου, να υπάρχουν αντίθετες απόψεις σχετικά με την «εκμετάλλευση» των φυσικών πόρων ανανεώσιμων και μη, να οργανώνονται ομάδες περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης, να συγκροτείται κέντρο περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και να ασκούνται στην περιοχή πολιτικές με περιβαλλοντικό προσανατολισμό. Μπήκε λοιπόν στη συζήτηση η αλλαγή μοντέλου βιώσιμης ανάπτυξης. Στην αλλαγή πλευσης σημαντικό ρόλο έπαιξε η διαφοροποίηση των πολιτικών κατευθύνσεων και των αντίστοιχων προγραμμάτων και χρηματοδοτήσεων στα οποία κυριάρχησε η συζήτηση για βιώσιμη ανάπτυξη με σεβασμό στο περιβάλλον και την ποιότητα ζωής.

Οι τοπικοί φορείς επηρεασμένοι απ' όλα τα παραπάνω και διαπιστώνοντας την περιβαλλοντική επιβάρυνση έθεσαν για συζήτηση το μοντέλο ισχυρής βιώσιμης ανάπτυξης στο οποίο η αγορά ρυθμίζεται με βάση το περιβάλλον. Όμως οι κοινωνικοί χρήστες οι οποίοι είναι οικονομικά εξαρτώμενοι από το φυσικό περιβάλλον είναι επιφυλακτικοί. Έτσι ισχύον μοντέλο βιώσιμης ανάπτυξης για την περιοχή των Ανωγείων και της ευρύτερης περιοχής του Ψηλορείτη σήμερα θεωρείται αυτό της αδύναμης βιώσιμης ανάπτυξης. Χρειάζεται βέβαια πολύ περισσότερος

χρόνος για να επαναπροσδιοριστούν οι συμπεριφορές απέναντι στο φυσικό περιβάλλον, αλλά είναι θετικό το γεγονός ότι άρχισαν να μπαίνουν οι βάσεις και τα θεμέλια. Η κατάσταση φαίνεται να είναι αναστρέψιμη τόσο από πλευράς περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων όσο και από πλευράς ανθρώπινων συμπεριφορών. Οι ενδείξεις είναι θετικές και τόσο τα συλλογικά σχήματα όσο και οι ατομικές συμπεριφορές θα επηρεάσουν θετικά τις εξελίξεις.

Όπως διαπιστώνεται από τα παραπάνω υπάρχει μια διαχρονική εξέλιξη στις εφαρμοζόμενες πολιτικές στην περιοχή του Ψηλορείτη όπου μέσα από αυτή διαπιστώνεται ο συνεχώς αυξανόμενος προσανατολισμός τους στο περιβάλλον και η μετακίνηση σε αποτελεσματικότερα μοντέλα ανάπτυξης. Οι εφαρμοζόμενες πολιτικές (ευρωπαϊκές και εθνικές) βρίσκουν και ενισχύουν το μοντέλο του αέναου τροχού παραγωγής. Στη συνέχεια με νέες πολιτικές και μέσα για την εφαρμογή τους έρχονται σε συνεργασία με τους τοπικούς φορείς να προχωρήσουν ένα βήμα παραπέρα. Έτσι εδραιώνεται το μοντέλο της αδύναμης βιώσιμης ανάπτυξης που παρ' όλο που δεν είναι το αποτελεσματικότερο για το περιβάλλον αρχίζει να θέτει τις βάσεις για τη μετεξέλιξή του στα επόμενα μοντέλα. Στόχος των τοπικών αρχών και των περιβαλλοντικών κινημάτων είναι να προχωρήσει η περιοχή ένα βήμα παραπέρα. Η συμβολή της περιβαλλοντικής ηθικής και στις δυο εκφάνσεις της ως κλάδο της φιλοσοφίας και ως δημόσιος διάλογος είναι καθοριστική σε τέτοιες διαδικασίες.

Επίλογος

Οι έντονες πιέσεις που ασκούνται στο φυσικό περιβάλλον και επηρεάζουν την ποιότητα ζωής των κατοίκων του πλανήτη, και τον πλανήτη γενικότερα, απαιτούν τον επαναπροσδιορισμό της σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον. Έχει ωριμάσει πλέον η άποψη ότι απαιτείται η διαμόρφωση μιας περιβαλλοντικής ηθικής, η οποία θα συμβάλλει στη διαμόρφωση νέων ηθικών αξιών και θα χαράζει νέες κατευθύνσεις στις οποίες θα συνεκτιμάται η ύπαρξη των μη ανθρώπινων όντων πάνω στον πλανήτη, των ειδών, των οικοσυστημάτων και εν γένει η ύπαρξη όλου του βιοτικού και αβιοτικού κόσμου. Γιατί τα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν προέκυψαν ως συνέπεια των φυσικών εξελίξεων πάνω στον πλανήτη αλλά κυρίως εξ' αιτίας της ανθρώπινης παρέμβασης η οποία είναι έντονη και τόσο γρήγορη που η φύση δεν προλαβαίνει να ανταποκριθεί σε αυτή. Οι ανθρώπινες πράξεις λοιπόν είναι αυτές που χρήσουν ηθικής αξιολόγησης και συζήτησης και όχι τα προβλήματα αυτά καθαυτά ή η τεχνολογία, η οποία συχνά κατηγορείται για την πρόκλησή τους.

Σήμερα προβάλλει επιτακτική η ανάγκη να αναθεωρήσουμε τη στάση μας και να λάβουμε υπόψη τις ευθύνες μας απέναντι σε μας ως ανθρώπινα όντα αλλά και στον υπόλοιπο κόσμο έμβιο ή μη, την υποχρέωσή μας απέναντι σε άλλες μορφές ζωής και το οικοσύστημα γενικότερα, να εξετάσουμε την αξία εργαλειακή ή εγγενή του μη ανθρώπινου κόσμου καθώς και το μέλλον των επόμενων γενεών.

Συμπερασματικά, θα πρέπει να προσδιορίσουμε εκ νέου ή να αναπροσαρμόσουμε τη σχέση μας με το περιβάλλον, γιατί δεν μπορούμε πλέον να «βασίζομαστε ούτε σε υπερφυσικές αλλά ούτε και σε φυσικές δυνάμεις που θα

δώσουν τη λύση για τη σωστή διαχείριση του φυσικού κόσμου¹⁰³» και την αρμονική συνύπαρξη των στοιχείων που τον αποτελούν.

Για την εξεύρεση λοιπόν αποτελεσματικής λύσης στην περιβαλλοντική ρύπανση με στόχο την εξασφάλιση των όρων για σωστή διαβίωση και συμβίωση, πρέπει να απευθυνθούμε στις «ατέλειωτες εσωτερικές ηθικές πηγές των ανθρώπινων όντων¹⁰⁴». Άρα έρχεται στη συζήτηση η ανάγκη για τη «δημιουργία» μιας ηθικής απέναντι στο περιβάλλον και όχι η αναζήτηση προσωρινών λύσεων που σχετίζονται μόνο με τις σχεδιαζόμενες και εφαρμοζόμενες πολιτικές. Το ζήτημα της προστασίας του κόσμου που μας περιβάλλει είναι εξαιρετικά σημαντικό γιατί όλη αυτή η δημιουργούμενη ανισορροπία ξεπερνά τα όρια των ατόμων, των κοινωνιών και των εθνοτήτων. Είναι ζήτημα καθολικό και παγκόσμιο γιατί κανένα κράτος και κανένα έθνος δεν μπορεί να το αντιμετωπίσει από μόνο του αποτελεσματικά, παρά μόνο σε micro-επίπεδο. Το πρόβλημα για να αντιμετωπισθεί σε όλη του την έκταση απαιτεί συνεργασίες και συντονισμό. Άρα η περιβαλλοντική προστασία εξαρτάται από μια παγκόσμια διακυβέρνηση και απαιτεί παγκόσμια ηθική αντιμετώπιση συνδυασμένη με άλλους κλάδους της επιστήμης όπως η πολιτική, η οικονομία και η κοινωνιολογία.

Οι θεωρίες της βιοηθικής και πιο συγκεκριμένα της περιβαλλοντικής ηθικής πραγματεύονται αυτό ακριβώς το θέμα. Η βιοηθική έχει τη δυνατότητα όπως εξάλλου αναφέρθηκε και στην αρχή του κειμένου αφενός ως φιλοσοφικό ρεύμα και αφετέρου ως δημόσιος διάλογος να διαμορφώσει ως φιλοσοφικό ρεύμα ηθικές θεωρίες και ως δημόσιος διάλογος απόψεις, τακτικές και πολιτικές οι οποίες θα έχουν στόχο την ορθή ανθρώπινη συνύπαρξη με τον υπόλοιπο κόσμο. Ο άνθρωπος σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υποβαθμίσει τη θέση του έναντι της φύσης μιας και είναι το

¹⁰³ Holland Alan, *Must we give up environmental ethics?*. In Henk A.M.J ten Have (eds.), *Environmental Ethics and National Policy*, UNESCO Publishing, 2006,σελ. 117.

¹⁰⁴ Yang Tongjin, *Towards an egalitarian global environment ethics*. In Henk A.M.J ten Have (eds.), *Environmental Ethics and National Policy*, UNESCO Publishing, 2006, σελ. 23.

μόνο έλλογον αλλά και αυτός που διαμορφώνει τα ηθικά συστήματα και τα συστήματα αξιολόγησης των πράξεων του. Οφείλει όμως να θεωρεί τον εαυτό του όχι κυρίαρχο σε αυτή αλλά συνοδοιπόρο με αυτή. Οφείλει δηλαδή να αναγνωρίσει την εγγενή της αξία και τη διαχειριστεί με τον ανάλογο τρόπο.

Μέσα από τις θεωρίες της περιβαλλοντικής ηθικής και με βάση τις αρχές της αυτονομίας, της μη πρόκλησης βλάβης, της αγαθοεργίας, της προφύλαξης, της αειφορίας και της δικαιοσύνης οφείλει να διαμορφώσει πολιτικές και πρακτικές εφαρμογές που θα συμβάλλουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος.

Οι παγκόσμιες διακηρύξεις, οι αρχές της περιβαλλοντικής ηθικής και οι συνθήκες που συνυπογράφονται από τα κράτη μέλη είναι το θεωρητικό και φιλοσοφικό μέρος της προστασίας του περιβάλλοντος αλλά παράλληλα με το θεωρητικό πρέπει να εξεταστεί και το πρακτικό μέρος, αυτό της εφαρμοσμένης ηθικής. Κρίνεται σκόπιμο σε παγκόσμια κλίμακα να συγκροτηθεί ένα σύστημα περιβαλλοντικής δικαιοσύνης περισσότερο σαφές σε σχέση με το σημερινό και όχι τόσο πολυδαίδαλο και πολυσχιδές. Οι πολιτικές που θα εφαρμοστούν σε τοπικό αλλά και εθνικό επίπεδο και οι πρακτικές εφαρμογές για την όσο το δυνατό πληρέστερη και αποτελεσματικότερη διαχείριση του περιβάλλοντος οφείλουν να βασίζονται στο ιδανικό μοντέλο βιώσιμης ανάπτυξης με έμφαση στις ανάγκες και όχι στα θέλω, με ενημερωμένους πολίτες, με ορθή διαχείριση των φυσικών πόρων, με προώθηση και προστασία της βιο- και γεω-ποικιλότητας, με διαγενεακή δικαιοσύνη καθώς και αναγνώριση της ευθύνης, της υποχρέωσης αλλά και του καθήκοντος περιβαλλοντικής προστασίας και ηθικής.

Αν και δεν υπάρχουν ακόμα εμφανή αποτελέσματα, τα σημάδια δείχνουν ότι η συνεργασία και η ενεργοποίηση κράτους, μη κυβερνητικών φορέων και τοπικών

κοινωνιών θα αυξήσει την αποτελεσματικότητα των κυβερνητικών παρεμβάσεων για το περιβάλλον μειώνοντας παράλληλα το κόστος εφαρμογής και παρακολούθησής τους (Κουταλάκης 2006).

Η δυνατότητα αυτοδιαχείρισης των προστατευόμενων και όχι μόνο περιοχών, όπως αυτή που επιχειρείται σήμερα στην περιοχή αναφοράς, μειώνει στο ελάχιστο τη συγκρουσιακή σχέση που κατά κανόνα αναπτύσσεται με το κράτος και τις τοπικές κοινωνίες στην προσπάθειά του να εφαρμόσει μέτρα περιβαλλοντικής προστασίας. Γιατί όταν οι προτάσεις και οι πολιτικές έρχονται από τα πάνω και επιβάλλονται με αστυνομοκρατικά μέτρα, μεταξύ των τοπικών κοινωνιών και του κράτους δημιουργείται σχέση δράσης και αντίδρασης έναντι των κρατικών πολιτικών. Η αυτοδιαχείριση εμπεδώνει καλύτερα και επομένως ενισχύει και αυξάνει το αίσθημα της δικαιοσύνης και της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και κινητοποιεί μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες συμμετοχής και διαλόγου τις τοπικές κοινωνίες για την αποφυγή βλαβών ή την πρόληψη ζημιών έναντι του περιβάλλοντος.

Οι αρχές της περιβαλλοντικής ηθικής οφείλουν να έχουν πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση και την άσκηση πολιτικών για το περιβάλλον γιατί αφενός τα εκ των υστέρων μέτρα καταστολής ή τα από τα πάνω επιβληθέντα μέτρα πρόληψης έχει αποδειχθεί ότι δεν έχουν την αναμενόμενη αποτελεσματικότητα και αφετέρου γιατί μέσα από την περιβαλλοντική ηθική θα διαμορφωθούν συμπεριφορές για το φυσικό περιβάλλον αντίστοιχες με αυτό που του αξίζει.

Είναι πολύ σημαντικό να ξεκινήσουμε να διαμορφώνουμε καταρχήν την ηθική βάση των πολιτικών για το περιβάλλον και στη συνέχεια τις πολιτικές για το περιβάλλον.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Agius E., *Environmental Ethics: towards an intergenerational perspective*. In Henk A.M.J ten Have (eds.), *Environmental Ethics and National Policy*, UNESCO Publishing, 2006
- Baker S., M. Kousis, D. Richardson and S. Young (1997) *The Politics of Sustainable Development: theory, policy and practice within the European Union*, London: Routledge.
- Belmont Report (1979), *The National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research*
- Callicott J. Baird, *Intrinsic Value in Nature: a Metaethical Analysis*, <http://ejap.louisiana.edu/EJAP/1995.spring/callicott.1995.spring.html>
- COMEST, *The precautionary principle*, UNESCO, Μάρτιος 1995
- Communication from the commission on the precautionary principle (EU 2000)
- Communication the European Commission to the council and to the parliament on a European community Biodiversity Strategy
- Douglas, Ezzy (2002) *Qualitative analysis: practice and innovation*, London: Routledge.
- Eder and Kousis (eds). *Environmental Politics in Southern Europe: Actors, Institutions and Discourses in a Europeanizing Society*, Dordrecht: Kluwer, 2001
- Ex-Post Evaluation of the Leader I Community Initiative Executive Summary, http://ec.europa.eu/agriculture/rur/leader1/index_en.htm
- Fenstand J.E., Matsuura K., Foreword, *The precautionary principle*, UNESCO, COMEST, Μάρτιος 1995
- Foster P., *Earth Hour's soft fascism*, Financial Post, Published: Wednesday, March 26, 2008
- Gordon, E. J. and B. Wolder Levin 2008 Contextualizing Ethical Dilemmas: Ethnography for Bioethics, *Empirical Methods for Bioethics: A Primer, Advances in Bioethics*, Volume 11, 83–116, Elsevier Ltd..
- Gray, Murray (2004), *Geodiversity: Valuing and Conserving Abiotic Nature*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester, 434 pp.), <http://www.geoconservation.com/ehwh/conference/ipg.htm>
- Hattingh Johan, The state of the art in environmental ethics as a practical enterprise : a view from the Johannesburg documents. In Henk A.M.J ten Have (eds.), *Environmental Ethics and National Policy*, UNESCO Publishing, 2006, σελ. 191
- Holland Alan, *Must we give up environmental ethics?* In Henk A.M.J ten Have (eds.), *Environmental Ethics and National Policy*, Unesco Publishing, (2006)
- Hose T., Geotourism in Almeria Pronince, Southeast Spain, *Tourism*, Vol. 55, Τεύχος 3, 2007, σελ. 259-276
- Jonsen Albert R., *The birth of bioethics, Preface, p.p. vii, (7), New York, Oxford University Press*, 1998

- Kant Immanuel, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, Δωδώνη, (1984)
- Kant Immanuel, *Κριτική του πρακτικού λόγου*, Ι.Δ. Κολλάρου & ΣΙΑΣ Α.Ε., Αθήνα, (2004)
- Leopold Aldo, *A Sand County Almanac, The Land ethic*, Oxford University Press, 1949
- Mackie J.L., *Ethics Inventing right and wrong*, Penguin Books 1977
- Mahfoud Menjlil and Vasilios Papanastasis, *Impact of pastoralism on desertification of Psilorites mountain in Crete, Greece*, Cahiers Options Méditerranéennes, Sylvopastoral systems. Environmental, agricultural and economic sustainability, Vol. 12, 1995, p. 117.
- Naess Arne, *The deep ecology movement : some philosophical aspects*, Environmental ethics , Blackwell, 2008, p. 264
- O' Neill Onora, *Autonomy and Trust*, Autonomy, Individuality and consent, Cambridge University Press, 2002
- Redclift R. Michael, *Common Property and Civil Society in the Spanish Pyrenees*, *Frontiers : History of Civil society and Nature*, Boston: The MIT Press. 2006, p. 59
- Regan Tom, *Animal rights: what's in a name?*, Environmental ethics , Blackwell, 2008, p. 69
- Rio declaration, *The United Nations Conference on Environment and Development – UNCED*, 1992
- Rolston Holmes, *Value in nature and the value of nature*, Environmental ethics 9, Blackwell, 2008, p. 143-153
- Rolston [Holmes, III](http://www.ecospherics.net/pages/RolstonEnvEth.html), *Environmental Ethics: Values in and Duties to the Natural World*, <http://www.ecospherics.net/pages/RolstonEnvEth.html>
- Singer R., *The Animal Liberation Movement*, Russell Press, Nottingham 1985
- Taylor P., *The ethic of respect of nature*, Environmental ethics, Blackwell, 2008 p. 74-84
- Tongjin Yang, *Towards an egalitarian global environment ethics*. In Henk A.M.J ten Have (eds.), *Environmental Ethics and National Policy*, UNESCO Publishing, 2006
- Universal Declaration on Bioethics and Human Rights, 19 October 2005, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31058&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- Warren T. Reich, *Introduction*, in Reich (ed), *The encyclopedia of bioethics*, revised ed. (New York: Simon Schuster Macmillan, 1995)
- World Commission on Environment and development. *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press, 1987

Ελληνική

- Αβραμάκης Μ, - Τρίχας Α., *Χλωρίδα και Πανίδα στο Ψηλορείτη*, ΑΚΟΜΜ-ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ Α.Α.Ε. ΟΤΑ, Ανώγεια, 2008
- ΑΚΟΜΜ-ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΑΕ ΟΤΑ, *Μελέτη Τοπικού Προγράμματος LEADER PLUS*, Ανώγεια, 2003
- Γ' ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΤΗΡΙΞΗΣ, 3Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ, Ε.Π. «ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ» 2000-2006
- Γεωργόπουλος Αλέξανδρος, *Περιβαλλοντική Ηθική*, Αθήνα: Gutenberg, 2002
- Δούση Εμμανουέλλα, *Η εφαρμογή της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ελλάδα*, International Telematic Network, Interegionet, Σειρά «Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξης», Τεύχος 8, Φεβρουάριος 2002
- Δραγώνα – Μονάχου Μυρτώ, *Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία, Ο αγγλόφωνος στοχασμός*, (γ' εκδ.) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1996
- Ε.Π. Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη 2007-2013
- ΕΝΔΙΑΙΤΗΜΑ Σύμβουλοι Διαχείρισης – Αποκατάστασης Οικοσυστημάτων, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, Σχέδιο Διαχείρισης Περιοχής Ψηλορείτη, Πρόγραμμα LIFE B4-3200/98/444, «Προστασία του Γυπαετού στην Ελλάδα», Αθήνα 2001
- Ζούρος Ν., *Δίκτυο Ευρωπαϊκών Γεωπάρκων: Συνεργασία για την ανάδειξη φυσικών μνημείων, την προώθηση του γεωτουρισμού και την τοπική ανάπτυξη, Φυσικό Πάρκο Ψηλορείτη και Εναλλακτικός Τουρισμός*, Ζ.Δ. Σκουλά, Φασουλάς Χ., Παττακός Δ., Κρήτη, (2006)
- Καραγεωργάκης Σταύρος, *Περιβαλλοντική ηθική*, Cogito, Τεύχος 5, Εκδόσεις Νεφέλη, Νοέμβριος 2006
- Κοινοτική οδηγία 92/43/ΕΟΚ, L256/9-2006
- Κοινοτική οδηγία 78/268/ΕΟΚ
- Κούση, *Ecological Marginalization in Rural Areas: Actors, Impacts, Response*, Εκδόσεις Blackwell, Sociologia Ruralis, Volume 38, No. 1, 1998
- Κούση, «*Environmental Protest Cases: the city, the countryside and the grassroots in Southern Europe*» 1999, Mobilization 4:223-238
- Κουταλάκης Χαρ., Κράτος, κοινωνία των πολιτών και συμφέροντα. Σύγκρουση, διαπραγμάτευση και συμμετοχή σε νέες μορφές περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, 3, 2006
- Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, *Νότιο Αιγαίο – Κρήτη – Κύπρος, Συνεργασία για την ανάπτυξη και το περιβάλλον*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τυποκρέτα, Ηράκλειο, (2001)
- Νόμος 2204/1994 (ΦΕΚ59, Α') Κύρωση Σύμβασης για τη βιολογική ποικιλότητα
- Νόμος 1650/86, (ΦΕΚ 160/Α/16-10-86), «Για την προστασία του περιβάλλοντος»

- Νόμος 2742/1999 «Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη και άλλες διατάξεις»
- Ευδιάς Βασίλης, Μελέτη σκοπιμότητας και οργάνωσης για το ΑΚΟΜ, Ανώγεια 1987
- Οικουμενική διακήρυξη για τη βιοηθική και τα ανθρώπινα δικαιώματα (2005), UNESCO
- Πελεγρίνης Θ., *Λεξικό της φιλοσοφίας*, σκεπτικισμός σελ. 519
- Περιφέρεια Κρήτης, «Μελέτη για τη εφαρμογή του προγράμματος «Εκτατικοποίηση κτηνοτροφίας» Δήμος Ανωγείων, Κουλούκωνα, Συβρίτου, Κουρητών, Ζαρού, Ρούβα, Κρουσώνα και Τυλίσου, ΓΕΩΤΕΕ, Αύγουστος, 2005
- Πρωτοπαπαδάκης Ε.Δ., *Οικολογική ηθική*, Αθήνα: Σάκκουλας Αντ. ,2005
- Σμπώκος Γ., «Περιβάλλον και άνθρωπος στον Ψηλορείτη», Ημερίδα «Βιοποικιλότητα και οροπέδια του Ψηλορείτη – Άψυχη πέτρα γεμάτη ζωή», Δήμος Ανωγείων 22-8-2007
- Σούρλας, Π., *Δίκαιο, Ηθική, Βιοηθική. Θεωρητική θεμελίωση*. (Α΄ μέρος). ΠΜΣ Βιοηθικής: Πανεπιστήμιο Κρήτης,2005-2006
- Φασουλάς Χ., Φυλλάδιο «Γεωλογία, Ψηλορείτης- Κρήτη», Η μορφολογία, ΑΚΟΜΜ-ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΑΕ Ο.Τ.Α., 2007
- ΦΕΚ 175/Β/19-3-199, Περί ίδρυσης και λειτουργίας Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Ιστοσελίδες

- <http://bioethics.fks.uoc.gr>, 12 Ιουλίου 2008
- <http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=home.home&cfid=20796047&cfToken=fbf5f35ef7585160-216A4369-F91F-F2D1-D59D03F0DEB921A2><http://www.kpe.gr/>, 1 Οκτωβρίου 2008
- <http://europa.eu/scadplus/leg/el/s15000.htm>, 1 Οκτωβρίου 2008
- <http://glossary.el.eea.europa.eu/terminology>, 1 Οκτωβρίου 2008
- <http://nomothesia.ependyseis.gr/eu-law/getFile/%CE%9D+3199+2003.pdf?bodyId=922451>, 1 Οκτωβρίου 2008
- http://www.ace.mmu.ac.uk/eae/Sustainability/Older/Brundtland_Report.html, 12 Ιουλίου 2008
- <http://www.cep.unt.edu/novice.html>, 20 Σεπτεμβρίου 2008
- <http://www.aldoleopold.org/about/landethic.htm>, 22 Αυγούστου 2008
- http://www.ecocrete.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=5132&Itemid=85, 1 Οκτωβρίου 2008
- <http://www.ecospherics.net/pages/RolstonEnvEth.html>, 20 Σεπτεμβρίου 2008

http://www.ecothesis.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=54&Itemid=36, 11 Οκτωβρίου 2008

http://www.eoearth.org/article/Polluter_pays_principle, 11 Οκτωβρίου 2008

<http://www.ejnet.org>, 18 Οκτωβρίου 2008

<http://www.financialpost.com/story.html?id=399189>, 18 Οκτωβρίου 2008

<http://www.geoconservation.com/EHWH/Conference/IPG/conservation/conservation.htm>, 18 Οκτωβρίου 2008

<http://www.hhs.gov/ohrp/humansubjects/guidance/belmont.htm#xbenefit>, 24 Οκτωβρίου 2008

<http://www.minenv.gr/1/12/122/12206/g1220608.html>, 28 Οκτωβρίου 2008

<http://www.parliament.gr/politeuma/syntaxmaDetails.asp?ArthroID=26>, 28 Οκτωβρίου 2008

<http://www.utilitarian.org/texts/alm.html>, 25 Ιουλίου 2008

<http://www.unesco.org/mab/doc/ekocd/chapter1.html>, 28 Οκτωβρίου 2008